

**ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХОМИЧ Іван Олександрович

УДК 349.3

**ДИСЕРТАЦІЯ
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПЕНСІЮ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ
ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ**

081 – «Право»

08 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. О. Хомич

Науковий керівник: **ТРУНОВА** Галина Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Хомич І. О. Реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» (галузь 08 – Право). – Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню теоретичних і практичних проблем реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України. За структурою робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У Розділі 1 проаналізовано наукові підходи до поняття «пенсія», розкрито історичний вимір цієї дефініції та окреслено суть солідарної системи пенсійного страхування. Сформульовано дефініцію права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Встановлено, що правозастосування є домінуючою формою реалізації права на пенсію. Обґрунтовано, що реалізація права на пенсію в солідарній системі характеризується дихотомічною природою та розглядається у вузькому і широкому значенні. Захисні функції пенсії є концептуальною основою реформування пенсійного законодавства в контексті соціально-економічних змін та втілення конституційних принципів соціальної та правової держави, а також принципу верховенства права. Підкреслено, що кодифікація у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення сприятиме ефективній реалізації права на пенсію. Унормування умов та порядку реалізації права на пенсію необхідно здійснювати на основі принципів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Переважна більшість нещодавніх пенсійних реформ у Європейському Союзі зосереджена на пенсіях за віком, що відповідає викликам, пов'язаним із

демографічним старінням населення та зростанням коефіцієнтів демографічного навантаження. Особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах зосереджені також у площині фінансової стійкості пенсійної системи, що потребує охоплення системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування осіб, зайнятих у нестандартних формах зайнятості. Відзначено, що цифровізація та штучний інтелект є визначальними інструментами трансформації механізму реалізації права на пенсію в сучасних умовах.

Досліджено міжнародні та європейські стандарти реалізації права на пенсію (міжнародно-правові акти ООН, МОП, Ради Європи, законодавство ЄС) та обґрунтовано необхідність їх імплементації на засадах людиноцентричного підходу. Доведено, що ефективній реалізації права на пенсію сприятиме подальше впровадження відповідних міжнародних та європейських стандартів, зокрема щодо заборони дискримінації та забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, координації соціального забезпечення та формування прозорої й зрозумілої пенсійної комунікації.

У Розділі 2 реалізацію права на пенсію представлено як динамічний послідовний процес, що охоплює виникнення суб'єктивного права, визначення розміру виплати та підтримання її реальної вартості у часі. Установлено, що виникнення права на пенсію зумовлене юридичним фактичним складом дворівневої структури. Виявлено, що чинна модель прогресивного підвищення вимог до страхового стажу фактично є завуальованим механізмом підвищення пенсійного віку. Проаналізовано формулу обчислення пенсії та виявлено порушення страхового принципу еквівалентності внесків і виплат. Встановлено невідповідність підзаконного механізму щорічної індексації пенсій законодавчо визначеній моделі через наявність суперечностей між ними. Обґрунтовано поняття перерахунку пенсії як самостійного багаторівневого механізму подальшої реалізації права на пенсію. Акцентовано увагу, що проблематику реалізації права на пенсію доцільно розглядати в аспекті чотирьох основних видів пенсій – за віком, по

інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, зокрема щодо відновлення величини оцінки одного року страхового стажу на рівні, який сприятиме визначенню розміру пенсії на гідному рівні з урахуванням конституційних гарантій права на соціальний захист. Запропоновано вдосконалення законодавства в частині, що відновлює зв'язок індексації з індивідуальним показником середньої заробітної плати та встановлює єдиний коефіцієнт індексації незалежно від року призначення пенсії.

У Розділі 3 систему захисту права на пенсію розкрито як цілісний механізм, що поєднує позасудовий (адміністративний) і судовий способи захисту, доповнені конвенційними стандартами Європейського суду з прав людини та правовими позиціями Конституційного Суду України. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої право на пенсійні виплати, набуто в межах солідарної системи, може становити «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів за предметом судового захисту (спори щодо призначення, перерахунку та припинення або зупинення виплати пенсії). Установлено, що типовою причиною порушення прав застрахованих осіб є застосування органами Пенсійного фонду України підзаконних актів, які обмежують гарантоване Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на пенсію. На підставі офіційних статистичних даних підтверджено масовість і сталість пенсійних спорів, а також підтверджено наявність системної проблеми невиконання судових рішень у цій категорії справ. Обґрунтовано пропозиції щодо доповнення Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 13 червня 2025 року № 21-1 положенням про проведення слухання та дистанційну участь заявника, а також щодо

доповнення статті 371 Кодексу адміністративного судочинства України положенням про негайне виконання рішень у пенсійних і соціальних справах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення комплексних досліджень реалізації права на пенсію в солідарній системі. Уперше запропоновано авторські визначення права на пенсію та його реалізації, обґрунтовано дихотомічну природу реалізації цього права; доведено порушення встановленого законодавством порядку проведення індексації пенсій; запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів, а також сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства, зокрема Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року № 22-1, Порядку проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 року № 124 «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році», Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 13 червня 2025 року № 21-1 і Кодексу адміністративного судочинства України. Удосконалено розуміння реалізації права на пенсію як динамічного послідовного процесу, розуміння перерахунку пенсії, страхового принципу еквівалентності та адміністративного порядку захисту пенсійних прав, а також концептуальне розуміння того, що прогресивне підвищення вимог до страхового стажу фактично є завуальованим механізмом підвищення пенсійного віку; набули подальшого розвитку положення про дворівневу структуру юридичного складу

виникнення права на пенсію, про майновий характер права на пенсію у світлі практики Європейського суду з прав людини та про пріоритет закону над підзаконним актом як умову ефективної реалізації права на пенсію.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків і пропозицій у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства у сфері реалізації права на пенсію; у правозастосовній практиці органів Пенсійного фонду України та адміністративних судів; у науково-дослідній роботі; а також у навчальному процесі під час викладання навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення».

Ключові слова: право на пенсію, реалізація права на пенсію, солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, застрахована особа, страховий стаж, індексація та перерахунок пенсії, соціальний захист, правозастосування, міжнародні та європейські стандарти, євроінтеграція, Пенсійний фонд України, пенсійні спори, захист права на пенсію, адміністративне судочинство, цифровізація та штучний інтелект.

ANNOTATION

Khomych I. O. Realisation of the Right to a Pension in the Solidarity System of Compulsory State Pension Insurance in Ukraine. – Qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – “Law” (field of knowledge 08 – “Law”). – V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the theoretical and practical problems of the realisation of the right to a pension in the solidarity system of compulsory state pension insurance of Ukraine. In terms of its structure, the work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references and appendices.

Chapter 1 analyses the scholarly approaches to the concept of “pension”, reveals the historical dimension of this definition and outlines the essence of the solidarity system of pension insurance. A definition of the right to a pension in the solidarity system of compulsory state pension insurance is formulated. It is established that application of law is the dominant form of realisation of the right to a pension. It is substantiated that the realisation of the right to a pension in the solidarity system is characterised by a dichotomous nature and is considered in a narrow and a broad sense. The protective functions of a pension constitute the conceptual basis for reforming pension legislation in the context of socio-economic changes and the implementation of the constitutional principles of a social and legal state, as well as the rule of law. It is emphasised that codification in the sphere of social protection and pension provision will facilitate the effective realisation of the right to a pension. The regulation of the conditions and procedure for realising the right to a pension must be carried out on the basis of the principles of compulsory state pension insurance. The vast majority of recent pension reforms in the EU are focused on old-age pensions, which corresponds to the challenges associated with the demographic ageing of the population and the growth of demographic dependency ratios. The specific features of realising the right to a pension in modern conditions are also concentrated in the area of the financial sustainability of the pension system, which requires the coverage by social insurance of workers in non-standard forms of employment. It is noted that digitalisation and AI are decisive instruments for the transformation of the mechanism of realisation of the right to a pension in modern conditions.

The international and European standards for the realisation of the right to a pension are studied (the international legal acts of the UN, the ILO and the Council of Europe, and EU legislation), and the necessity of their implementation on the basis of a human-centred approach is substantiated. It is proved that the effective realisation of the right to a pension will be facilitated by the introduction of international and European standards, in particular concerning the prohibition of discrimination and the ensuring of equality of the rights of women and men, the

coordination of social security, and the formation of transparent and comprehensible pension communication.

In Chapter 2, the realisation of the right to a pension is presented as a dynamic, sequential process that encompasses the emergence of a subjective right, the determination of the amount of the payment and the maintenance of its real value over time. It is established that the emergence of the right to a pension is conditioned by a juridical factual composition of a two-level structure. It is found that the current model of the progressive increase in the requirements for the length of insurance record is, in fact, a disguised mechanism for raising the retirement age. The pension calculation formula is analysed, and a violation of the insurance principle of the equivalence of contributions and payments is revealed. A discrepancy is established between the subordinate (by-law) mechanism of the annual indexation of pensions and the legislatively defined model, owing to the contradictions between them. The concept of pension recalculation is substantiated as an independent, multi-level mechanism for the further realisation of the right to a pension. It is emphasised that the problems of realising the right to a pension should be considered in the aspect of four main types of pension – old-age, disability, survivor's (in connection with the loss of the breadwinner) and long-service pensions. Proposals are formulated for improving the legislation, in particular concerning the restoration of the value of the assessment of one year of insurance record at a level that will facilitate the determination of the pension amount at a decent level, taking into account the constitutional guarantees of the right to social protection. An improvement of the legislation is proposed in the part that restores the link of indexation with the individual indicator of the average wage and establishes a single indexation coefficient irrespective of the year in which the pension was assigned.

In Chapter 3, the system of protection of the right to a pension is revealed as an integral mechanism that combines extrajudicial (administrative) and judicial means of protection, supplemented by the Convention standards of the European Court of Human Rights and the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. The case-law of the European Court of Human Rights is analysed,

according to which the right to pension payments acquired within the solidarity system may constitute “possessions” within the meaning of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The author’s classification of pension disputes by the subject matter of judicial protection is proposed (disputes concerning the assignment, recalculation, and termination or suspension of pension payment). It is established that a typical cause of the violation of the rights of insured persons is the application by the bodies of the Pension Fund of Ukraine of by-laws that restrict the right to a pension guaranteed by the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”. On the basis of official statistical data, the mass scale and persistence of pension disputes are confirmed, and a systemic problem of the non-enforcement of court decisions in this category of cases is revealed. Proposals are substantiated for supplementing the Procedure for appealing against decisions, actions (inaction) of the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine and their officials regarding pension provision, the granting of insurance payments and social services, approved by Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine of 13 June 2025 No. 21-1, with a provision on the holding of a hearing and on the remote participation of the applicant, as well as for supplementing Article 371 of the Code of Administrative Justice of Ukraine with a provision on the immediate enforcement of decisions in pension and social cases.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the dissertation is one of the first comprehensive studies in the domestic science of social security law of the realisation of the right to a pension in the solidarity system. For the first time, the author’s definitions of the right to a pension and of its realisation are proposed, and the dichotomous nature of the realisation of this right is substantiated; a violation of the procedure for indexing pensions established by legislation is proved; the author’s classification of pension disputes is proposed; and a number of proposals are formulated for improving the legislation, in particular the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”, the Procedure for the submission and processing of documents for the assignment (recalculation) of

pensions in accordance with the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”, approved by Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine of 25 November 2005 No. 22-1, the Procedure for the recalculation of pensions in accordance with part two of Article 42 of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 20 February 2019 No. 124 “Issues of the indexation of pensions in 2019”, the Procedure for appealing against decisions, actions (inaction) of the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine and their officials regarding pension provision, the granting of insurance payments and social services, approved by Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine of 13 June 2025 No. 21-1, and the Code of Administrative Justice of Ukraine. The understanding has been improved of the realisation of the right to a pension as a dynamic, sequential process, of pension recalculation, of the insurance principle of equivalence and of the administrative procedure for the protection of pension rights, as well as the conceptual understanding that the progressive increase in the requirements for the length of insurance record is, in fact, a disguised mechanism for raising the retirement age; the provisions have received further development concerning the two-level structure of the juridical composition of the emergence of the right to a pension, concerning the proprietary character of the right to a pension in the light of the case-law of the European Court of Human Rights, and concerning the priority of the law over by-laws as a condition for the effective realisation of the right to a pension.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the formulated conclusions and proposals in law-making activity – for improving the legislation in the sphere of the realisation of the right to a pension; in the law-application practice of the bodies of the Pension Fund of Ukraine and the administrative courts; in research work; and also in the educational process when teaching the academic discipline “Social Security Law”.

Key words: right to a pension, realisation of the right to a pension, solidarity system of compulsory state pension insurance, insured person, insurance record, indexation and recalculation of a pension, social protection, application of law,

international and European standards, European integration, Pension Fund of Ukraine, pension disputes, protection of the right to a pension, administrative justice, digitalisation and artificial intelligence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хомич І. О. Індексція пенсій в Україні: механізм і проблемні питання. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 521–526. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-521-526.

2. Хомич І. О. Правові аспекти визначення розміру пенсії у солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування в Україні. *Держава і право*. Серія: «Юридичні і політичні науки»: зб. наук. праць. 2024. Вип. 95. С. 108–122. DOI: 10.33663/1563-3349-2024-95-108.

3. Хомич І. О. Реалізація права на пенсію в солідарних системах України та країн Європейського Союзу: виклики та перспективи. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 467–474. DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-467-474.

4. Хомич І. О. Постанови Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 821 та від 17.09.2025 № 1152 як інструмент чи бар’єр виконання судових рішень щодо призначення та перерахунку пенсій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2025. Вип. 92, ч. 2. С. 258–264. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.2.35.

5. Хомич І. О. Імплементція Закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері пенсійного забезпечення: проблеми та перспективи позасудового захисту права на пенсію. *Нове українське право*. 2026. Вип. 1. С. 384–392. DOI: 10.51989/NUL.2026.1.49.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Хомич І. О. Особливості реалізації права на пенсію у солідарній системі пенсійного страхування в умовах цифровізації. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 220-річчю Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2024 р.) / уклад. О. Г. Серeda, О. М. Ярошенко, О. В. Соловійов; за ред. О. Г. Середи. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 647–652.

2. Хомич І. О. Адаптація пенсійного законодавства України до права Європейського Союзу в умовах воєнного стану. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 листоп. 2024 р.) / за наук. ред. проф. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 197–200.

3. Хомич І. О. Індexсація пенсій в Україні: суперечливі аспекти законодавства та виклики соціальної справедливості. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повoєнної відбудови*: матеріали Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листоп. 2024 р.) / за ред. Д. І. Сірохи, С. М. Черноус, І. С. Сахарук; уклад. М. О. Денисюк. Київ. 2024. С. 176–178.

4. Хомич І. О. Постанови Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 821 та від 17.09.2025 № 1152 як інструмент чи бар'єр виконання рішень суду щодо призначення і перерахунку пенсій. *Трудові та соціальні права в Україні: європейська інтеграція, воєнний стан, повoєнне відновлення*: матеріали Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листоп. 2025 р.) / за ред. С. М. Черноус, І. С. Сахарук, М. О. Денисюк; уклад. М. О. Денисюк. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 166–168.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПЕНСІЮ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ	
1.1 Особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах	16
1.2 Міжнародні та європейські стандарти у сфері реалізації права на пенсію	35
Висновки до Розділу 1	53
 РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ ПЕНСІЙ У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ	
2.1 Порядок та умови призначення пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в умовах цифрової трансформації	58
2.2 Правові аспекти визначення розміру пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	83
2.3 Індексація та перерахунок пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як гарантія реалізації права на пенсію	106
Висновки до Розділу 2	133
 РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ПРАВА НА ПЕНСІЮ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ	
3.1 Позасудовий порядок захисту права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	137
3.2 Практика Європейського суду з прав людини в контексті захисту права на пенсію	156
3.3 Судовий захист права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: національна правозастосовна практика	170
Висновки до Розділу 3	203
 ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВПО	–внутрішньо переміщені особи
ВРУ	–Верховна Рада України
ВС	–Верховний Суд
ЄКПЛ	–Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
ЄС	–Європейський Союз
ЄСПЛ	–Європейський суд з прав людини
ЄССП	–Європейський стовп соціальних прав
КАС України	–Кодекс адміністративного судочинства України
КМУ	–Кабінет Міністрів України
КСУ	–Конституційний Суд України
МОП	–Міжнародна організація праці
ОЕСР	–Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	–Організація Об'єднаних Націй
ПФУ	–Пенсійний фонд України
РФ	–Російська Федерація
Суд ЄС	–Суд Європейського Союзу
ШІ	–штучний інтелект

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, що суттєво впливають на зміст і механізм реалізації соціальних прав людини, зокрема права на пенсію. Цифровізація та глобалізація економічних процесів, поширення нестандартних форм зайнятості, демографічні зміни та старіння населення, економічна нестабільність, а також наслідки збройної агресії формують нові виклики для солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. За таких умов реалізація права на пенсію набуває особливої важливості як один із ключових індикаторів соціальної держави та поваги до людської гідності.

Право на пенсію є невід'ємною складовою конституційного права на соціальний захист, гарантованого статтею 46 Конституції України, реалізація якого безпосередньо стосується життєвих інтересів мільйонів громадян, а його ефективність є мірилом спроможності держави забезпечити дохід, достатній для життя в гідних умовах для осіб похилого віку та осіб, які втратили працездатність. Проте попри тривале реформування, вітчизняне пенсійне законодавство досі не повною мірою забезпечує досягнення цієї мети та наражає дедалі більшу кількість людей на ризик бідності у разі втрати працездатності.

Низький рівень пенсійного забезпечення, відсутність прозорих законодавчих механізмів індексації пенсійних виплат, значна кількість пенсійних спорів і проблеми невиконання судових рішень зумовлюють необхідність ґрунтовного наукового аналізу особливостей реалізації права на пенсію. Ситуацію ускладнює значний масив підзаконного регулювання, що нерідко звужує обсяг гарантованого законом права на пенсію та створює ризики правової невизначеності й неоднакового застосування норм права.

Водночас процеси цифровізації публічного адміністрування та зміни в системі адміністративного оскарження формують нові виклики для наукового осмислення відповідних правовідносин. Активне впровадження електронних сервісів, міжвідомчої інтеграції інформаційних систем та процедур фізичної ідентифікації одночасно розширює можливості реалізації пенсійних прав і породжує ризики цифрового розриву для вразливих категорій громадян.

Додаткових вимірів питання реалізації права на пенсію набуває в умовах європейської інтеграції. Узяті Україною зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, а також потреба збереження та координації пенсійних прав в умовах воєнного стану – зокрема щодо виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам і пенсіонерам, які перебувають за кордоном, – зумовлюють необхідність проведення комплексного наукового дослідження.

Окремі аспекти реалізації права на пенсію досліджували І. А. Ветухова, О. В. Горбатенко, Т. В. Дідковська, Ж. А. Дробот, М. Д. Ждан, Г. Г. Каптар, А. С. Колотік, Н. П. Коробенко, Т. В. Кравчук, Л. Ю. Малюга, І. Ю. Михайлова, І. В. Оклеї, С. О. Сільченко, Я. В. Сімутіна, С. М. Синчук, І. М. Сирота, А. В. Скоробагатько, М. П. Стадник, Г. А. Трунова, Н. М. Хуторян, В. О. Швець, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та інші вчені. Не применшуючи вагомому внеску фахівців науки права соціального забезпечення, варто відзначити, що комплексного дослідження, спеціально присвяченого реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, досі не проводилося, що й зумовлює актуальність і своєчасність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження здійснено в межах таких тем науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: «Правове забезпечення соціально-трудова прав в умовах інформаційного суспільства» на 2020–2022 роки (номер державної реєстрації РК

0119U102857); «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в повоєнний час» на 2023–2025 роки (номер державної реєстрації РК 0122U201164).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – з’ясувати сутність та особливості реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, визначити проблеми правового регулювання та правозастосовної практики у цій сфері, сформулювати теоретичні висновки та практичні пропозиції щодо вдосконалення пенсійного законодавства України для забезпечення ефективної реалізації права на пенсію.

Для досягнення поставленої мети під час дослідження вирішувалися такі завдання:

- 1) дослідити сучасний стан науково-правових досліджень у сфері реалізації права на пенсію;
- 2) з’ясувати термінологічні поняття «право на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування» та «реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування»;
- 3) здійснити аналіз міжнародних та європейських стандартів у сфері реалізації права на пенсію;
- 4) дослідити порядок та умови призначення пенсії у солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування;
- 5) охарактеризувати правові аспекти визначення розміру пенсії та порядку індексації (перерахунку) пенсійних виплат;
- 6) дослідити особливості захисту права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування;
- 7) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання у сфері реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини у сфері реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Предметом дослідження є реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність отриманих результатів, а також дало змогу вирішити поставлені завдання та досягти мети дисертаційного дослідження. У дослідженні застосовано діалектичний метод як один із загальнофілософських методів пізнання, що дозволив розкрити сутність і значення реалізації права на пенсію як складової системи соціального захисту, спрямованої на запобігання бідності та соціальному виключенню в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій (розділи 1–3). Серед загальнонаукових методів були використані методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також системно-структурний метод, що дозволили комплексно дослідити правовідносини з реалізації права на пенсію в солідарній системі (розділи 1–3). Системно-структурний метод забезпечив можливість визначити особливості реалізації права на пенсію в солідарній системі як цілісного правового явища та виділити структурні елементи у порядку реалізації права на пенсію (розділи 1–3). Статистичний метод застосовано для опрацювання офіційних даних щодо пенсійних спорів (розділ 3). Прогностичний метод використано під час формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства (розділи 2–3).

Серед спеціально-юридичних методів був використаний формально-юридичний (догматичний) метод, за допомогою якого проаналізовано чинне законодавство України, міжнародні та європейські стандарти, а також прецедентне право, що дозволило виявити проблеми правового регулювання та сформулювати пропозиції щодо їх усунення в частині реалізації права на

пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (підрозділ 1.2, розділ 2, підрозділ 3.2). Історико-правовий метод застосовано для дослідження еволюції поняття «пенсія», а також окремих елементів розвитку нормативно-правових джерел щодо порядку призначення та перерахунку пенсій у солідарній системі на сучасному етапі (підрозділ 1.1, розділ 2). Порівняльно-правовий метод використано для аналізу сучасних пенсійних реформ у ЄС та законодавчого врегулювання проблем пенсійного розриву в зарубіжних країнах (підрозділи 1.2, 2.3).

Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові доробки у галузі права соціального забезпечення, трудового права та інших галузевих юридичних наук, а також доктрина теорії права. Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, законодавство ЄС, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Крім того, було вивчено пенсійне законодавство окремих зарубіжних держав, присвячене правовому регулюванню реалізації права на пенсію.

Емпіричну базу дослідження становлять остаточні судові рішення в адміністративних справах щодо пенсійних спорів, зокрема рішення судів першої інстанції, постанови судів апеляційної інстанції, а також постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (загалом проаналізовано понад 1000 судових рішень судів різних інстанцій).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення комплексних досліджень реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень, що мають наукову новизну, зокрема:

уперше:

1) на засадах людиноцентричного підходу сформульовано авторське визначення поняття «право на пенсію в солідарній системі

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» як встановленого міжнародно-правовими актами, законодавством України і гарантованого державою суб'єктивного права правомочної особи на отримання щомісячної пенсійної виплати за рахунок коштів пенсійного фонду, а в окремих випадках – державного бюджету, у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності чи набуття вислуги років, а у передбачених законом випадках – права членів сім'ї такої особи на отримання відповідної виплати у разі втрати годувальника, що реалізується за умови додержання встановлених законом вимог і спрямоване на заміщення втраченого доходу, підтримання гідного рівня життя та запобігання бідності й соціальному виключенню;

2) обґрунтовано авторський підхід до правового розуміння реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та доведено дихотомічну природу такої реалізації. Реалізація права на пенсію у вузькому значенні – передбачена нормами права сукупність юридично значущих дій правомочної особи, а у випадках, визначених законом, членів її сім'ї, щодо звернення за призначенням, перерахунком і поновленням пенсії, а також правозастосовна діяльність уповноважених органів Пенсійного фонду України. У широкому значенні реалізацію права на пенсію визначено як комплексний правовий механізм забезпечення конституційного права на гідне пенсійне забезпечення, що охоплює нормативне закріплення права на пенсію, створення організаційних, фінансових і процедурних умов його здійснення, своєчасну та повну виплату пенсій і ефективний захист порушеного права);

3) доведено невідповідність між механізмом щорічної індексації пенсій, визначеним частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та механізмом, який застосовується органами Пенсійного фонду України відповідно до пункту 5 Порядку проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

20 лютого 2019 року № 124 «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році», що призвело до позбавлення права на індексацію пенсій пенсіонерів, яким пенсію призначено після 2017 року, а також встановлено, що запровадження у 2025–2026 роках знижених коефіцієнтів індексації залежно від року призначення пенсії призвело до дискримінації за ознакою календарної дати призначення пенсії. Обґрунтовано пропозицію викласти пункт 5 зазначеного Порядку № 124 у новій редакції, яка відновлює зв'язок індексації з індивідуальним показником середньої заробітної плати і закріплює застосування єдиного коефіцієнта індексації незалежно від року призначення пенсії;

4) виявлено неналежну імплементацію статті 65 Конвенції МОП № 102 у частині другій статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за якою гарантований рівень пенсії обчислюється від мінімальної заробітної плати, а не від заробітку застрахованої особи; з огляду на це обґрунтовано пропозицію обчислювати гарантований мінімальний розмір пенсії від індивідуального заробітку особи та окремо запропоновано скасувати обмеження максимального розміру пенсії, що в сукупності відновить дію страхового принципу еквівалентності внесків і пенсійних виплат;

5) сформульовано комплекс пропозицій *de lege ferenda* щодо вдосконалення процедури призначення пенсії та її приведення у відповідність до вимог Закону України «Про адміністративну процедуру», а саме: доповнити частину 1 статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» положенням про подання заяви про призначення (перерахунок) пенсії через представника за нотаріально посвідченою довіреністю; запровадити у статті 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» інститут зупинення розгляду заяви у разі недостатності документів зі збереженням дати первинного звернення; закріпити в Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року № 22-1 обов'язковість прийняття заяв у довільній формі, а також передбачити можливість підтвердження особи отримувача пенсії (зокрема для цілей проходження фізичної ідентифікації) як за паспортом громадянина України, так і за паспортом громадянина України для виїзду за кордон;

6) обґрунтовано, що внаслідок внесення до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» змін, спрямованих на приведення його положень у відповідність із Законом України «Про адміністративну процедуру», та затвердження Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 13 червня 2025 року № 21-1 адміністративне оскарження набуло ознак спеціальної двоступеневої процедури, результативність якої залежить від характеру порушення; з метою посилення доступності позасудового захисту запропоновано доповнити Порядок № 21-1 пунктом 15-1, який передбачає проведення слухання у складних і спірних справах та можливість дистанційної участі заявника або його представника в режимі відеоконференції;

7) запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів у солідарній системі за предметом судового захисту, у межах якої виокремлено три основні категорії – спори щодо призначення, перерахунку та припинення (зупинення) виплати пенсії. До спорів щодо призначення віднесено справи про підтвердження страхового стажу за наявності недоліків у трудовій книжці, врахування періодів роботи за кордоном і на тимчасово окупованих територіях, призначення пенсії особам, які проживають за межами України, а також призначення пільгових пенсій і пенсій за вислугу років. Споры щодо перерахунку охоплюють, зокрема, справи про перехід з одного виду пенсії на

інший та врахування документів про заробітну плату. До спорів щодо припинення виплати віднесено справи внутрішньо переміщених осіб і пенсіонерів, які проживають за кордоном, а також перспективну категорію спорів, пов'язаних із непроходженням фізичної ідентифікації. Запропонована класифікація відображає характер порушеного права на пенсію та дозволяє виявити повторювані недоліки у практиці органів Пенсійного фонду України;

8) обґрунтовано доцільність доповнення частини першої статті 371 Кодексу адміністративного судочинства України положенням про негайне виконання рішень у пенсійних і соціальних справах, ухвалених з урахуванням актуальних висновків Верховного Суду;

удосконалено:

1) теоретичне розуміння поняття перерахунку пенсії як самостійного багаторівневого механізму подальшої реалізації права на пенсію;

2) наукові підходи до забезпечення страхового принципу еквівалентності внесків і пенсійних виплат, зокрема щодо відновлення величини оцінки одного року страхового стажу на рівні 1,35 відсотка та обчислення доплати за понаднормовий страховий стаж від фактичного розміру пенсії особи;

3) наукове бачення того, що чинна модель прогресивного підвищення вимог до страхового стажу для призначення пенсії за віком фактично виконує функцію непрямого (завуальованого) підвищення пенсійного віку, оскільки за формального збереження загального віку 60 років необхідний страховий стаж зріс із 15 до 33 років у 2026 році та сягне 35 років у 2028 році, обмежуючи можливість реалізації права на пенсію для осіб із неповною, нестійкою та нестандартною зайнятістю;

4) змістовне наповнення реалізації права на пенсію не як одномоментного юридичного акта, а як динамічного послідовного процесу, що охоплює виникнення суб'єктивного права, його матеріальне наповнення через визначення розміру пенсії, підтримання реальної вартості виплати шляхом індексації та перерахунку, а в разі порушення – адміністративний або

судовий захист і фактичне виконання прийнятого рішення, що дає змогу оцінювати ефективність пенсійного законодавства протягом усього періоду отримання пенсії, а не лише на момент її призначення;

5) класифікацію видів пенсій у солідарній системі та критерії їх розмежування;

6) розуміння адміністративного порядку захисту пенсійних прав як спеціальної двоступеневої процедури, а захисту права на пенсію в цілому – як цілісного механізму, що поєднує позасудовий і судовий способи захисту, конвенційні стандарти Європейського суду з прав людини та правові позиції Конституційного Суду України;

7) наукові положення щодо індексації пенсій як самостійного правового механізму підтримання реальної (купівельної) вартості пенсійної виплати;

8) зміст пенсійної комунікації – права особи на доступну, своєчасну та зрозумілу інформацію про наявні й майбутні пенсійні права – як самостійного стандарту реалізації права на пенсію;

набули подальшого розвитку:

1) положення про майновий характер права на пенсію у світлі практики Європейського суду з прав людини, зокрема щодо збереження права на пенсію незалежно від місця проживання особи;

2) теза про пріоритет Конституції України та законів над підзаконним нормативним актом як визначальну умову ефективності захисту пенсійних прав;

3) теоретичні положення щодо конкретизації змісту міжнародних і європейських стандартів у сфері реалізації права на пенсію;

4) наукові положення про координацію соціального забезпечення та збереження (експорт) пенсійних прав осіб, які переміщуються між державами;

5) доктринальні підходи до проблем кодифікації законодавства у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення;

6) положення про дворівневу структуру юридичного складу виникнення права на пенсію та про розгляд проблематики реалізації права на пенсію в

аспекті чотирьох основних видів пенсій – за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років, серед яких пільгові та дострокові пенсії (статті 114 і 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») становлять підвид пенсії за віком.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення розвивають доктрину права соціального забезпечення в частині розуміння сутності та особливостей реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а одержані висновки та пропозиції можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства у сфері реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема щодо подання заяви про призначення (перерахунок) пенсії через представника, зупинення розгляду заяви у разі недостатності документів, відновлення величини оцінки одного року страхового стажу, скасування обмеження максимального розміру пенсії, нової редакції механізму індексації, проведення слухання в процедурі адміністративного оскарження та негайного виконання судових рішень у пенсійних і соціальних справах;

у правозастосовній діяльності – органами Пенсійного фонду України та адміністративними судами для забезпечення однакового та правомірного застосування пенсійного законодавства;

у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень теоретичних і практичних проблем реалізації та захисту права на пенсію;

у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», підготовки підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі сформульовані наукові положення, висновки та пропозиції одержані автором особисто.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції дисертації оприлюднені та обговорені на чотирьох наукових конференціях: XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення», присвяченій 220-річчю Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовтня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова» (м. Київ, 4–6 листопада 2024 р.); Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 8 листопада 2024 р.); Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Трудові та соціальні права в Україні: європейська інтеграція, воєнний стан, повоєнне відновлення» (м. Київ, 14 листопада 2025 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 9 наукових працях, опублікованих за темою дослідження, з яких 5 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, а 4 праці є тезами доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. **Загальний обсяг роботи** становить 247 сторінок, з них **основного тексту** – 212 сторінок. Список використаних джерел налічує 224 найменування на 27 сторінках, додатки – на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПЕНСІЮ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1 Особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах

Актуальним напрямом досліджень вітчизняної науки права соціального захисту є удосконалення правового регулювання у сфері реалізації права людини на гідне пенсійне забезпечення. Ефективна реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є критично важливою гарантією захисту людини від настання складних життєвих ризиків, зумовлених втратою працездатності (досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника). Реалізація права на пенсію забезпечує людині доступ до належного фінансування при настанні відповідних соціальних ризиків, гарантує компенсацію втраченого заробітку та забезпечує достатній життєвий рівень, запобігаючи бідності та соціальному виключенню.

Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист [33], включно з правом на пенсійне забезпечення. Як зазначено у висновку Конституційного Суду України (далі – КСУ): «обов'язковою складовою людської гідності є доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень» [140]. «До основних обов'язків держави належить забезпечення реалізації громадянами соціальних, культурних та економічних прав, гарантування державою цих прав, у тому числі права на пенсійне забезпечення як складової конституційного права на соціальний захист, має здійснюватися на основі Конституції України та у спосіб, що відповідає їй» [138]. Крім того, КСУ висновував, що «механізм законодавчого регулювання пенсійного забезпечення відповідатиме конституційним приписам у разі, коли він

забезпечуватиме ефективне функціонування системи захисту життя, здоров'я й гідності людини та створить легальне підґрунтя для реалізації людиною, яка потребує соціального захисту, її фундаментальних прав і свобод» [136].

Насамперед слід відзначити, що слово пенсія походить від латинського *pension* та означає платіж, винагороду, компенсацію. У Римській імперії використання слова *pensio* у сучасному значенні – як захисту від бідності в старості або заміщення доходу після активної кар'єри – було пов'язане з військовою службою. Римські легіонери отримували виплату (*pensio*) після завершення служби, приблизно через 30 років. Спочатку ця винагорода надавалася в натуральній формі (привілеї, земля), але згодом, за часів імператора Августа, відставні солдати почали отримувати грошову виплату (*missio nummaria*). Близько 6 року н. е. він став першим імператором, який створив перший пенсійний фонд для солдатів (*aerarium militare*). Щоб забезпечити виплату пенсій, він вніс до фонду значну суму як стартовий капітал і одночасно запровадив два податки: 1 % податок на товари, продані на аукціоні (*centesima rerum venalium*), та 5 % податок на спадщину, отриману за заповітом (*vicesima hereditatum*). Отже, походження слова «пенсія» пов'язане з ідеєю майнової компенсації, за допомогою якої солдатам відшкодовували їхні жертви заради Римської імперії. Ці форми пенсій можна вважати одними з перших прототипів сучасних пенсій у тому сенсі, що вже існувало державне втручання або відповідальність: пенсії походили від державної влади (*imperium*), а не від приватної власності (*dominium*) [220, с. 10–36].

Сьогодні слово «пенсія» або його похідні є майже універсальними з мовної точки зору. У багатьох мовах первісний латинський корінь безсумнівно присутній у сучасному слові на позначення «пенсії». Іншим поширеним словом-синонімом є слово *retirement* (відставка, вихід на пенсію). Походження цього слова простежується до французького слова *retraite*. Воно пов'язане з французьким дієсловом *retirer* або *se retirer*, що означає відступати, відходити, залишати або усуватися. Етимологічно перші згадки цього слова датуються

Середньовіччям. Перше «сучасне» використання цього слова, так само як і слова *pensio*, було пов'язане з військовою службою. Після досягнення визначеного віку офіцерам французької армії дозволялося залишати службу зі збереженням (повним або частковим) їхнього грошового утримання. Така практика продовження виплат колишнього заробітку згодом стала поширеним механізмом пенсійного забезпечення державних службовців. Обидва слова – «*pensio*» (пенсія) та «*retirement*» (відставка, вихід на пенсію) – етимологічно чітко пов'язані з військовою службою. У ретроспективі цілком обґрунтовано стверджувати, що саме державна влада першою почала забезпечувати соціальний захист осіб, які працювали на неї в умовах підвищеного ризику [220, с. 16–17].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» «пенсія – це щомісячна пенсійна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом» [108].

Водночас у науці права соціального забезпечення спостерігається значний науковий інтерес до поняття «пенсія» та запропоновано низку авторських дефініцій цього поняття з виділенням окремих особливостей залежно від виду пенсійних виплат, передбачених у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Так, І. Ю. Михайлова пропонує власне визначення пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України, окресливши її як «щомісячну гарантовану державою довічну грошову виплату, яка призначається відповідно до порядку, передбаченого нормативно-правовими актами пенсійного законодавства, на загальних чи пільгових умовах, для осіб, які досягли встановленого законом пенсійного віку та набули загального і/або

спеціального стажу, за рахунок коштів ПФУ, а в деяких випадках – з Державного бюджету, і не оподатковується» [40, с. 139].

Як вбачає Н. П. Коробенко, «пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання – це передбачена солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування щомісячна грошова виплата, що гарантується правомочній особі за умови настання інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства) та наявності страхового стажу встановленої законом тривалості, а також інших юридичних фактів, і яка призначається на час інвалідності уповноваженими органами Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) за рахунок акумульованих у ньому коштів, а в окремих випадках і державного бюджету у порядку, встановленому актами пенсійного законодавства України» [34, с. 7].

Ж. А. Дробот визначає пенсію у разі втрати годувальника як «щомісячну грошову виплату з ПФУ та інших джерел фінансування, призначену непрацездатним членам сім’ї померлого годувальника, які перебували на його утриманні, за наявності в годувальника права на пенсію по інвалідності» [22, с. 14].

Зазначені авторські визначення надані науковцями не лише після комплексного опрацювання наукової літератури й нормативно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення, але й на основі аналізу викликів правозастосовної практики при реалізації права на пенсію в системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, та відображають особливості окремих видів пенсій у солідарній системі.

Водночас А. В. Скоробагатько сформулював власну універсальну дефініцію поняття «пенсія», визначивши її як «регулярну, щомісячну грошову виплату, яка є основним джерелом існування особи-пенсіонера, що надається на загальних, пільгових чи спеціальних підставах, у розмірах і порядку, передбачених законом, фінансується за рахунок коштів ПФУ, бюджетів інших

страхових фондів і коштів, асигнованих державою, та виступає важливою гарантією реалізації соціальної функції держави» [148, с. 61–62].

Зауважимо, що історико-правове навантаження поняття «пенсія» має універсальний характер і за своєю суттю передбачає його розуміння як певної концептуальної ідеї та механізму захисту від соціального ризику непрацездатності (досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника). Пенсія, будучи міжнародним соціальним стандартом, є загальноприйнятою у світі формою соціального захисту людини в похилому віці для забезпечення гідного рівня життя.

Солідарна система пенсійного забезпечення «pay-as-you-go» (PAYG) як принцип фінансування є домінуючою в Україні, побудована на принципах солідарності та субсидування, система є загальнообов'язковою з визначеними виплатами та передбачає державні гарантії її функціонування. Водночас незважаючи на певні скептичні прогнози та негативні оцінки щодо перспективи функціонування солідарних пенсійних систем, у світі вони залишаються основною формою соціального захисту людини у похилому віці. Так, Ів Стівенс, професор Левенського університету та голова міжнародної мережі досліджень пенсій (International Network for Pensions Research), аналізуючи правові проблеми пенсійного забезпечення та стандарт трирівневої пенсійної системи Світового банку, аргументовано доводить, що державні (статутні) пенсії є беззаперечно найважливішою формою подолання бідності та заміщення доходу у світовому масштабі, а жодного реального балансу між так званими «рівнями» не існує [220, с. 19–20].

Варто наголосити, що право на пенсію безпосередньо закріплено в Європейському стовпі соціальних прав 2017 року (далі – ЄССП). Так, принцип 15 ЄССП передбачає, що працівники та самозайняті особи, які вийшли на пенсію, мають право на пенсію, співмірну їхнім внескам і таку, що забезпечує достатній дохід. Водночас жінки та чоловіки повинні мати рівні можливості для набуття пенсійних прав, а кожна людина у похилому віці має право на ресурси, які забезпечують гідне життя [205, с. 20].

Н. М. Хуторян обґрунтовано висновує, що право громадян на пенсію є одним із прав у системі прав на пенсійне забезпечення, адже для отримання пенсій сторонам правовідносин необхідно реалізувати низку процедурних прав і виконати відповідні обов'язки, які закріплені чи мають бути закріплені в об'єктивному праві й стають суб'єктивними лише за наявності відповідних юридичних фактів [169, с. 188].

На наш погляд, право на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування необхідно розуміти як встановлене міжнародно-правовими актами, Конституцією та законодавством України і гарантоване державою суб'єктивне право правомочної особи на отримання щомісячної пенсійної виплати за рахунок коштів пенсійного фонду, а в окремих випадках – державного бюджету, у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності чи набуття вислуги років, а у передбачених законом випадках – право членів сім'ї такої особи на отримання відповідної виплати у разі втрати годувальника, що реалізується за умови додержання встановлених законом вимог і спрямоване на заміщення втраченого доходу, підтримання гідного рівня життя та запобігання бідності й соціальному виключенню.

Водночас ключовою гарантією забезпечення суб'єктивного права людини на пенсію є наявність ефективного механізму реалізації цього права. У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що у теорії права та в галузевих науках «реалізація права» розглядається як визначальна правова категорія, яка забезпечує втілення норм права в життя та завершує дію механізму правового регулювання. У Великій українській юридичній енциклопедії правореалізація визначається як «важлива складова правового регулювання, процес і результат об'єктивації змісту правових норм і принципів у правовідносинах, тобто приведення фактичного стану речей у відповідність до правових настанов». Ідеться як про відповідне зумовлення дійсності, так і про правову оцінку фактичних станів [14, с. 584].

Аналізуючи сутність категорії «реалізація права» необхідно звернути увагу на позицію О. Ф. Скакун, яка зазначає, що «важливо не лише законодавче закріплення прав, але й адекватне сприйняття чинного нормативного матеріалу всіма його адресатами, що знаходить вираження в безпосередній діяльності, яка реалізує право, та у правозастосовній діяльності держави. Остання включає можливість примусового виконання прав громадян і усунення перешкод на шляху їхньої реалізації. За допомогою гарантій прав і свобод людини здійснюється їхнє забезпечення, тобто створення умов для їхнього здійснення» [146, с. 188].

Окрім цього, Н. М. Пархоменко відзначає, що результат реалізації права безпосередньо залежить від змісту юридичних приписів і фактичних життєвих обставин, може відбуватися за участю уповноважених органів влади, у різний спосіб та відповідно у різних формах і визначається низкою чинників: якості норм (законодавства), рівня правової культури та правової свідомості суб'єкта правореалізації, створення організаційно-інституційних механізмів забезпечення реалізації норм та ін. [49, с. 32–38].

У науковій літературі з права соціального забезпечення відзначається, що реалізація особою права на соціальний захист відбувається, у першу чергу і в основному, шляхом здійснення своїх повноважень соціально зобов'язаними суб'єктами державної (комунальної) форми власності, які реалізують соціальну функцію держави [10, с. 12].

Зауважимо, що М. І. Козюбра виділяє правозастосовну реалізацію, яка має місце тоді, коли права та обов'язки не можуть бути реалізовані або не реалізуються особою без залучення спеціальних суб'єктів (суб'єктів правозастосування). При цьому, такими суб'єктами все одно є люди, хоча й, як правило, професійно підготовлені. Це посадові особи відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування та інших організацій, уповноважених застосовувати норми права [25, с. 235].

Правозастосування є домінуючою формою реалізації права на пенсію, йдеться як про призначення пенсії (її перерахунок), так і про захист пенсійних

прав в позасудовому та судовому порядку. Як зазначає С. В. Бобровник, поняття «правозастосування» характеризує державно-владну, організаційну діяльність компетентних органів держави і посадових осіб щодо реалізації правових норм у конкретних життєвих випадках стосовно конкретних осіб шляхом прийняття індивідуальних правових наказів (приписів), обов'язкових до виконання [7, с. 41].

Досліджуючи особливості правозастосування у сфері соціального захисту, О. Я. Орловський констатує, що з урахуванням людиноцентричного спрямування сучасної доктрини права, призначення правозастосування полягає у сприянні реалізації суб'єктами права соціального захисту їх прав і свобод. Сучасні правопізнавальні процеси, на думку дослідника, зумовлюють необхідність перегляду позитивістського підходу до розуміння застосування норм права, оскільки ефективність правозастосування у сфері соціального захисту визначається орієнтацією на людину та її життєві потреби як критерій трансформації норм права з абстрактної моделі поведінки в реальну соціально-правову дійсність [46, с. 69].

Також у процесі дослідження необхідно враховувати багатоаспектність категорії «реалізація права». Так, Н. М. Пархоменко зауважує, що реалізацію права як категорію права необхідно розглядати не лише у статичному аспекті, як завершальний етап правового регулювання, а й у динамічному – як процес взаємодії правової норми, соціального середовища і правосвідомості суб'єктів. Це, на переконання вченої, забезпечує правову об'єктивність у відповідях на виклики сучасності та ефективне функціонування правової системи загалом [49, с. 36]. Аналізуючи категорії реалізації права та правозастосування в трудовому праві та праві соціального забезпечення, Н. М. Хуторян приходить до висновку, що реалізація права розглядається у двох вимірах, по-перше, як суворо обумовлений процес здійснення правових приписів, втілення цих приписів у поведінку людей; по-друге, як кінцевий результат певного процесу [168, с. 11].

Реалізація права на пенсію з огляду на зазначене, на наш погляд, характеризується дихотомічною природою та підлягає розгляду у вузькому та широкому значеннях.

У вузькому значенні реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування втілюється у пенсійних правовідносинах та може бути визначена як передбачена нормами права сукупність юридично значущих дій правомочної особи, а у випадках, передбачених законом, членів її сім'ї, щодо звернення за призначенням, перерахунком, поновленням пенсії, а також правозастосовна діяльність уповноважених органів ПФУ, спрямована на прийняття відповідного індивідуального рішення та фактичне здійснення пенсійної виплати.

У широкому ж розумінні, на наше переконання, реалізацію права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування необхідно розглядати як комплексний правовий механізм забезпечення конституційного права застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, членів її сім'ї, на гідне пенсійне забезпечення, що охоплює нормативне закріплення права на пенсію, створення організаційних, фінансових і процедурних умов для його здійснення, правозастосовну діяльність уповноважених органів, своєчасну та повну виплату пенсій, а також ефективний захист порушеного права.

Реалізація права на пенсію здійснюється у межах пенсійних правовідносин. І. М. Сирота справедливо зазначає, що «єдиною основою правового регулювання пенсійних відносин, підставою надання пенсії непрацездатним громадянам є норма права. У будь-якій нормі права міститься своєрідна модель реалізації права на пенсію. Зміст кожної норми відображає об'єктивні умови, юридичні факти, які є підставою для виникнення, зміни та припинення правовідносин» [144, с. 323–326].

Слід відзначити, що М. П. Стадник, досліджуючи теорію пенсійних правовідносин, аргументовано доводить, що в сучасній науці права соціального забезпечення більшість дослідників розмежовує пенсійні

правовідносини на матеріальні, процедурні та процесуальні. Основу пенсійних правовідносин становлять матеріальні відносини, що виникають з приводу отримання особою певного матеріального блага. Об'єктом пенсійних правовідносин, наголошує дослідник, довкола якого вони виникають, змінюються та припиняються, завжди є матеріальне благо – пенсія [150, с. 142–143].

Я. В. Сімутіна концептуально обґрунтовує, що «виникнення, зміна і припинення пенсійних правовідносин можливе виключно на підставі завершеного юридичного фактичного складу, чітка визначеність якого у нормах права пенсійного забезпечення є однією з істотних гарантій охорони прав громадян у цій сфері. Для виникнення пенсійних правовідносин у більшості випадків характерні такі юридичні фактичні склади, які поєднують владні волевиявлення компетентного державного органу з невіддільним волевиявленням іншого суб'єкта правовідносин – особи, у якої виникло право на пенсію. Водночас волевиявлення фізичної особи як елемент юридичного фактичного складу є вільним» [145, с. 202–203].

Поряд із цим В. В. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко та О. М. Ярошенко звертають увагу на те, що у фактичному складі, на підставі якого виникають правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування, основне місце займає факт-стан «бути застрахованим», що безпосередньо породжує правовідносини зі сплати страхових внесків за застраховану особу [2, с. 81].

Відповідно до чинного законодавства суб'єктами солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є застраховані особи, а в окремих випадках, визначених законодавством, – члени їхніх сімей та інші особи; страхувальники; ПФУ; уповноважений банк; підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій [108].

Традиційно в науці права соціального забезпечення суб'єктний склад пенсійних правовідносин розглядається через виокремлення двох основних груп учасників – правомочної особи та зобов'язаного суб'єкта. Правомочною

особою у таких правовідносинах є фізична особа, яка відповідно до вимог чинного законодавства наділена правом на пенсійне забезпечення та має необхідну пенсійну правосуб'єктність. До правомочних осіб належать застраховані особи, які набули право на пенсію за віком, по інвалідності чи у зв'язку з втратою годувальника, а також інші категорії осіб, визначені законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Зобов'язаним суб'єктом у пенсійних правовідносинах виступає ПФУ та його територіальні органи як ключовий інституційний елемент механізму реалізації пенсійних прав громадян, який здійснює правозастосування.

Окрім того, слід додати, що за визначенням М. М. Шумила, особливість пенсії як об'єкта пенсійних правовідносин та об'єкта пенсійної системи полягає в тому, що вона постає одночасно в матеріальній і діалектичній іпостасях: з одного боку, як різновид матеріального забезпечення, яке отримують правомочні особи, а з іншого – як право на пенсію та його реалізація, при цьому саме на такій двоєдиній природі має вибудовуватися пенсійна система. Оскільки пенсійне правовідношення становить єдність процесу та його результату, де результат неможливий без процесу, а процес, що не приводить до результату, є нікчемним, при цьому залежно від конкретного виду пенсійного забезпечення відрізняються порядок його реалізації та суб'єктний склад, вчений доходить висновку, що пенсійне правовідношення окремого виду є системою нижчого рівня, яка має особливу структуру побудови та специфічне сплетіння правових зв'язків, що характеризуються видовими особливостями, але водночас є частиною цілісної системи й повторюються у персоналізованих пенсійних правовідносинах [172, с. 83].

Пенсії – незалежно від порядку фінансування, видів чи класифікацій – зазвичай визначаються крізь призму двох основних функцій: боротьба з бідністю в похилому віці та/або заміщення доходу після досягнення певного віку. Існує варіативність поглядів щодо того, наскільки саме ці функції реалізуються. Однак, ці дві захисні функції пенсій фактично та історично

вкорінені в природному та вродженому прагненні людини до безпеки [220, с. 10].

Захисна функція пенсій є концептуальною основою реформування пенсійного законодавства в контексті соціально-економічних змін та втілення конституційних принципів соціальної та правової держави, а також верховенства права. Зокрема, О. В. Тищенко, аналізуючи проблеми реалізації пенсійної реформи в Україні, наголошує на тому, що класичним мірилом оцінювання функціонування механізму соціального захисту в державі є ефективна реалізація соціального захисту громадян похилого віку, тому існує необхідність створення якісно нової законодавчої бази, яка б чітко визначала функціонування правового механізму реалізації соціальних прав людини [154, с. 154–168].

Водночас, як слушно вказує М. М. Шумило, значний масив нормативно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення зумовлює складнощі при реалізації права на пенсію. Стан незавершених правових реформ у соціальній сфері призводить на практиці до неправильного застосування пенсійного законодавства. Ця тенденція, на переконання вченого, є свідченням наявності значних проблем у правозастосуванні, що спричиняє перешкоди в реалізації особою права на пенсію [173, с. 5].

Г. А. Трунова, досліджуючи окремі проблеми реформування системи пенсійного забезпечення, зазначає, що одним з недоліків сучасних пенсійних реформ в Україні є надзвичайно короткі строки розробки та апробації можливих результатів нововведень. Поспіхом прийняті нормативно-правові акти у сфері пенсійного забезпечення містять значну кількість бланкетних норм, колізій, прогалин та дублювання. Загалом, на думку дослідниці, все це призводить до зниження рівня гарантій прав громадян у сфері пенсійного забезпечення; численних помилок, які допускаються правозастосовними органами при винесенні рішень про право на пенсійне забезпечення; плутанини при визначенні підстав та умов забезпечення, його розмірів;

масових звернень громадян до суду за захистом своїх порушених прав; суперечливості судових рішень [157, с. 75].

За висновками експертів МОП, поспіх при здійсненні пенсійних реформ у деяких країнах порушує питання їхньої довгострокової стійкості, оскільки бракує інклюзивного обговорення широкого кола релевантних проблем. Також експерти МОП акцентують увагу на певному «тиску» з боку міжнародних інституцій (Світового банку, Міжнародного валютного фонду та ін.), рекомендації яких спонукають уряди нерідко поспіхом запроваджувати масштабні пенсійні реформи, що зосереджуються насамперед на стримуванні витрат, а не на пом'якшенні можливих негативних соціальних наслідків [215, с. 1–2].

У зв'язку з цим доречними є міркування В. М. Андріїва, О. Л. Кучми та Л. М. Сіньової, що особливість пенсійного реформування полягає у значущості та тривалості ефектів, які воно здійснює на розвиток соціально-трудова, економічної та бюджетно-фінансової сфер держави, стосуючись не лише нинішніх пенсіонерів, а й кількох майбутніх поколінь. А тому, на переконання зазначених науковців, реформування пенсійної системи має бути виваженим, системним та всебічним з огляду як на глобальні тренди та виклики (насамперед, демографічні), так і на національну специфіку та задані соціальні орієнтири розвитку. Лише за таких умов пенсійні реформи можуть уникнути потенційних загроз і матимуть основу для суспільної довіри та підтримки їх проведення [3, с. 388].

На думку Д. М. Кравцова, «лише прозоре та зрозуміле законодавство з пенсійного забезпечення дасть можливість пенсіонерам та особам, які в майбутньому претендуватимуть на пенсії, розраховувати на правильне та справедливе їх призначення». Подолання зазначеної проблеми вчений вбачає у прийнятті «єдиного кодифікованого нормативно-правового акта, який би врегулював всі пенсійні питання всіх категорій зайнятих громадян» [36, с. 325–329].

Виходячи з цього, доречно підкреслити, що кодифікація у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення сприятиме ефективній реалізації права на пенсію. Окрім цього, унормування умов та порядку реалізації права на пенсію необхідно здійснювати на засадах принципів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема принципу законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Свого часу Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. № 1788-XII започаткував новітню історію у сфері реалізації пенсійних прав. Як доречно підкреслює А. В. Скоробагатько, норми Закону чітко впроваджували єдність умов пенсійного забезпечення різних категорій працівників, закріплюючи єдині і доступні умови пенсійного забезпечення для більшості громадян, також простим і зрозумілим був механізм призначення і нарахування всіх видів пенсій [147, с. 47].

Наразі стан справ з правовим регулюванням порядку реалізації права на пенсію в солідарній системі не відповідає засадничим положенням Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», адже порядок реалізації права на пенсію в солідарній системі визначається відомчими актами ПФУ. Зазначене вимагає виваженого системного правотворчого підходу до питань унормування порядку реалізації права особи на пенсію в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та визначення на рівні закону порядку реалізації права на пенсію, що є дієвою гарантією реалізації права на соціальний захист.

Новітні дослідження щодо ефективності пенсійних реформ здійснюються із застосуванням міждисциплінарного підходу. У науковій літературі наголошується, що реформи із забезпечення фінансової стабільності пенсійних систем не можна розглядати ізольовано від їхніх соціальних та психологічних наслідків. Такий підхід відповідає людиноцентричній моделі правового регулювання, яка забезпечує дотримання гідності та належного рівня економічної безпеки осіб похилого віку. Численні

емпіричні дослідження свідчать про кореляцію між нестабільністю пенсійного законодавства щодо умов пенсійного забезпечення та негативними наслідками для психічного здоров'я населення. Відзначається, що доцільним є здійснення оцінки впливу реформи на психічне здоров'я для забезпечення більшої інклюзивності пенсійних систем при реалізації права на пенсію [219, с. 91].

Отже, неефективна реалізація права на пенсію не лише посилює бідність та соціальну ізоляцію осіб похилого віку, але й спричиняє значне психосоціальне навантаження, що негативно впливає на стан здоров'я людини. Водночас унормування реалізації права на пенсію на основі прав людини та принципу людиноцентризму здатне гарантувати соціальну справедливість та інклюзивність, а також сприятиме прозорості реалізації права на пенсію та підвищенню довіри громадян до державних інституцій, що, у свою чергу, забезпечить довгострокову ефективність пенсійної системи.

Ще один важливий комплекс питань у контексті особливостей реалізації права на пенсію в сучасних умовах перебуває у площині новітніх викликів та соціально-економічних трансформацій. Н. М. Пархоменко обґрунтовано стверджує, що особливості суспільно-політичного розвитку також вносять зміни до традиційного уявлення щодо реалізації права в умовах різних правових режимів, інформаційного суспільства, цифрової трансформації та штучного інтелекту (далі – ШІ) [49, с. 32].

Безумовно, сучасні соціально-економічні та демографічні виклики визначають порядок денний соціальної політики у сфері пенсійного забезпечення. Переважна більшість нещодавніх реформ систем соціального забезпечення в Європі зосереджена на пенсіях за віком, що відповідає викликам, пов'язаним із демографічним старінням населення та зростанням коефіцієнтів демографічного навантаження. Ці реформи можна поділити на дві основні групи. По-перше, політики прагнули забезпечити довгострокову фінансову стійкість і адекватність пенсійних систем. Для досягнення цієї мети деякі країни підвищили пенсійний вік та запровадили стимули для відтермінованого виходу на пенсію, тоді як інші намагалися трансформувати

свої системи другого рівня, щоб адаптувати їх до змін у характері зайнятості та підвищити рівень доходної безпеки в старості. По-друге, нові політики розширили доступ до пенсійних виплат. Частина реформ запровадила нові можливості для зарахування або викупу страхових внесків. Інші ініціативи створили нові можливості дострокового виходу на пенсію, часто орієнтовані на працівників із тривалим трудовим стажем, жінок або безробітних, які відповідають визначеним вимогам щодо страхового стажу [217, с. 6].

У контексті досліджуваного питання щодо особливостей реалізації права на пенсію в сучасних умовах необхідно звернути увагу і на проблему належного фінансування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, адже ефективна реалізація пенсійних прав потребує значних коштів та вимагає функціонування фінансово стійкої пенсійної системи. Особливу увагу в сучасних умовах необхідно звернути на розширення участі у солідарній системі пенсійного страхування для осіб, зайнятих у нестандартних формах зайнятості. До того ж важливим є охоплення системою соціального страхування працівників неформальної економіки та фіктивно самозайнятих осіб, які формально працюють за цивільно-правовими договорами, але фактично презюмуються як працівники за трудовим договором.

Варто окремо відзначити питання охоплення пенсійним страхуванням працівників цифрових платформ. У міжнародній практиці простежується декілька моделей нормативного врегулювання відповідних відносин. По-перше, законодавство може покладати на платформні підприємства обов'язок виконання адміністративно-організаційних функцій у сфері соціального та пенсійного страхування щодо працівників, які беруть участь у добровільних або гібридних моделях страхування. Зокрема, у Франції платформи зобов'язані забезпечувати страхове покриття своїх працівників у системах пенсійного забезпечення. По-друге, у таких країнах, як Швеція, Малайзія та Японія, застосовується модель залучення посередницьких агентів, які сприяють працівникам платформ у реалізації їх права на участь у системах

пенсійного страхування, забезпечуючи інформаційний та адміністративний супровід. По-третє, ефективним інструментом виступає розвиток колективно-договірного регулювання, відповідно до якого платформні компанії та працівники укладають колективні угоди щодо надання комплексних соціальних пакетів, що включають елементи пенсійного забезпечення. Такий підхід дозволяє поєднати гнучкість платформної зайнятості з гарантуванням базових соціальних прав, зокрема права на пенсію [210, с. 40–45].

Отже, особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах зосереджені також у площині фінансової стійкості солідарної системи пенсійного страхування. Водночас необхідно розширити охоплення соціальним страхуванням працівників нестандартних форм зайнятості, зокрема працівників цифрових платформ, а також вирішити проблему неформальної зайнятості та фіктивної самозайнятості. Фінансова стабільність пенсійної системи та поширення соціального страхування на працівників із нестандартними формами зайнятості створять для них передумови реалізації права на пенсію.

До того ж збройна агресія проти України суттєво посилила навантаження на систему пенсійного страхування та її адміністрування, актуалізувавши необхідність її функціональної гнучкості та інституційної спроможності забезпечувати реалізацію права на пенсію. Масове внутрішнє переміщення населення, руйнування об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, скорочення рівня зайнятості, зменшення обсягів надходжень єдиного соціального внеску, а також зростання кількості осіб, які набувають або реалізують право на пенсію в особливих умовах, зумовили необхідність переосмислення традиційних адміністративно-правових та організаційних механізмів функціонування пенсійної системи. За таких умов особливого значення набуває забезпечення безперервності, ефективності та реальної здійсненності права на пенсію незалежно від місця перебування особи, її статусу ВПО чи фактичних життєвих обставин.

У сучасних умовах трансформації соціально-економічних відносин попит на послуги у сфері пенсійного страхування зазнав істотних якісних змін. Якщо раніше ключовим критерієм ефективності системи пенсійного забезпечення вважалася переважно формальна доступність відповідних адміністративних сервісів, то нині визначального значення набувають їх якість, оперативність, адаптивність та здатність забезпечувати ефективну реалізацію права на пенсію в умовах суспільної нестабільності, незалежно від місця перебування особи та без фізичної присутності. Такі тенденції обумовлені як загальними процесами цифровізації публічного управління та модернізації соціальної політики держави, так і глибокими соціально-економічними кризами, спричиненими збройною агресією проти України.

Цифрові технології та ШІ є визначальними інструментами модернізації механізму реалізації права на пенсію. Наразі цифровізація виходить за межі простого переведення послуг у цифрову форму в межах окремих адміністративних підрозділів. Вона забезпечує глибшу інтеграцію сервісних рішень через розподілені, засновані на даних підходи. Останнє вимагає застосування нових цифрових можливостей, включаючи стандартизовані інтерфейси прикладних програм, засновані на хмарних обчисленнях, управління ідентифікацією та пов'язані з цим засоби контролю безпеки та доступу, що дозволяють інтегрувати та обмінюватися даними, впроваджувати комплексні втручання та задовольняти складні потреби. Однак інтеграція та цифровізація даних також несуть більші фідучіарні та операційні ризики, такі як цифровий розрив, неправильне використання, зловживання, крадіжка даних, цифрові інновації, які не відповідають бізнес-культурі та організаційній культурі, системи підзвітності, які не завжди надійні, та іноді високі операційні ризики або економічна неефективність деяких рішень. Дані та цифрові активи стали центральними елементами нових моделей адміністрування соціального забезпечення. Цифровізація має величезні можливості, а також безпрецедентні ризики, які вимагають утвердження людиноцентричного підходу у наданні послуг соціального забезпечення.

Зрештою, цифровізація вимагає моделей прийняття рішень, які забезпечують обґрунтовану взаємодію людини та машини на різних етапах життєвого циклу даних [210, с. 36–37].

Використання систем ІІІ у сфері пенсійного забезпечення має відповідати вимогам якості, безпечності, прозорості та підконтрольності людині. За умови відповідального та ефективного використання ІІІ може допомогти державним установам краще визначати потреби, персоналізувати комунікацію, підтримувати внутрішні адміністративні процеси та надавати послуги, включно із соціальним забезпеченням, більш проактивно та ефективно. Водночас за відсутності належного врядування, контролю та нагляду існує ризик завдання шкоди внаслідок використання систем ІІІ. Саме тому соціальне забезпечення визначається як одна зі сфер із високим рівнем ризику відповідно до Акта ЄС про ІІІ (Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року), особливо у випадках, коли системи ІІІ використовуються для оцінювання права на соціальний захист. Реалізація переваг систем ІІІ у сфері соціального забезпечення потребує підготовки до їх використання працівників, належного врядування, відповідних запобіжних механізмів та змістовної взаємодії з користувачами і заінтересованими сторонами. За наявності належних засад системи ІІІ можуть сприяти більш ефективному та орієнтованому на користувача наданню публічних послуг у сфері соціального захисту [211, с. 8] та пенсійного забезпечення.

Варто констатувати, що цифрова трансформація адміністрування пенсійної системи обумовила поглиблення інституційної та функціональної взаємодії між застрахованими особами та органами пенсійного страхування. Зазначені трансформаційні процеси стали наслідком переходу від уніфікованої моделі адміністративного регулювання до індивідуального підходу в організації відносин у сфері пенсійного забезпечення, який ґрунтується на розширеному застосуванні цифрових технологій у механізмах

пенсійного адміністрування та правозастосування, що реалізуються органами ПФУ.

1.2 Міжнародні та європейські стандарти у сфері реалізації права на пенсію

Актуальність дослідження міжнародних та європейських стандартів у сфері реалізації права на пенсію зумовлена сучасними соціально-економічними та демографічними викликами, що впливають на доступ до пенсійного забезпечення та його рівень. Особливо критичного значення мають такі чинники, як старіння населення, цифровізація ринку праці, трансформація форм зайнятості та зростання нестандартних форм праці, що в сукупності посилюють навантаження на системи соціального захисту та ускладнюють реалізацію права людини на гідне пенсійне забезпечення.

У зв'язку з цим міжнародні та європейські стандарти набувають ключового значення як інструменти формування та розвитку доступних, адекватних і фінансово стійких пенсійних систем, здатних гарантувати реалізацію пенсійних прав на гідному рівні. Водночас ефективність таких стандартів безпосередньо залежить від належного рівня їх імплементації та забезпечення захисту пенсійних прав у національних правових системах.

Еволюція розвитку міжнародних стандартів прав людини триває і характеризується прогресом у двох напрямках: по-перше, у визначенні та закріпленні зобов'язань у сфері прав людини; по-друге, у розвитку інституційних механізмів їх реалізації та захисту, зокрема у виявленні порушень і прийнятті правових рішень. Права людини в міжнародному порядку становлять нормативний порядок, який переходить від визнання прав до розробки та визначення гарантій (тобто системи захисту прав людини) [177, с. 2–8].

А. Л. Клименко слушно зазначає, що нині у світі спостерігається тенденція до системного розвитку прав людини, яка зумовила формування на

міжнародному рівні та закріплення міжнародно-правовими засобами стандартів прав особистості. У сучасній науковій правовій літературі соціальні права розглядаються як невід'ємний елемент міжнародних стандартів прав людини, які, з одного боку, спрямовані на забезпечення кожному гідних умов життя, а з іншого – покладають на державу обов'язок гарантувати всім, хто цього потребує, мінімальний рівень соціальних можливостей і соціальної захищеності, необхідний для підтримання гідності особи та задоволення її матеріальних і духовних потреб [27, с. 26].

Відповідно до міжнародних стандартів система соціального захисту, яка зазвичай складається з різних схем, повинна діяти на всій території держави. Держава повинна ухвалити законодавство, а також національну стратегію та план дій у сфері соціального забезпечення для реалізації цього права. Також держава несе загальну відповідальність за ефективне адміністрування та нагляд у сфері соціального захисту [214, с. 14–24]. Метою закріплення соціальних обов'язків держави, як вказують Н. М. Швець та А. М. Юшко, є: «захист соціальних прав людини; забезпечення достатніх юридичних засобів реагування на випадки порушення соціальних прав людини; гарантування проведення ефективного, оперативного та невідкладного розслідування випадків порушення соціальних прав людини незалежними компетентними органами; сприяння реалізації та забезпечення ефективного механізму юридичного, передусім, судового захисту соціальних прав людини; запобігання порушенням соціальних прав людини з боку третіх осіб» [176, с. 7].

В наукових джерелах міжнародно-правові стандарти соціального захисту визначаються як «комплекс правил, закріплених у міжнародно-правових актах, які внаслідок їх імплементації у внутрішньому законодавстві держави стають обов'язковими або застосовуються добровільно та визначають мінімально необхідний (або бажаний) перелік та обсяг правомочностей у структурі права на соціальний захист, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також

встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх реалізації, охорони й захисту» [38, с. 90].

Аналізуючи міжнародні соціальні стандарти, О. Я. Мельник виділяє наступні їх ознаки, а саме: «визначають соціальні орієнтири розвитку суспільства і держави; окреслюють засади, принципи та положення щодо правового регулювання відносин із соціального забезпечення; включають основоположні соціальні права; реалізуються через призму адаптації та імплементації у національне законодавство; виступають базисом формування та розвитку джерел права соціального забезпечення» [39, с. 176].

Передусім слід зазначити, що право на соціальний захист, включно з правом на пенсійне забезпечення, закріплене в міжнародних та європейських правових актах. Загальна декларація прав людини 1948 року та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року визнають обов'язок держав забезпечувати фінансову безпеку людей похилого віку.

Право на соціальне забезпечення проголошене у статті 22 Загальної декларації прав людини, а у статті 25 закріплено право кожної людини «на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [24].

Стаття 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права гарантує право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування, тоді як стаття 11 підтверджує право на достатній життєвий рівень [42]. Ці положення доповнюються Загальним коментарем № 19 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, який прямо відносить пенсії до змісту права на соціальне забезпечення [222]. У 2008 році Комітет з економічних, соціальних і культурних прав – орган Організації Об'єднаних Націй, відповідальний за моніторинг виконання положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права – ухвалив

Загальний коментар, покликаний надати державам-учасникам рекомендації щодо виконання зобов'язань, передбачених статтею 9 Пакту [214, с. 10]. У Коментарі наголошено, що «для здійснення права на соціальне забезпечення необхідно, щоб існувала доступна система, яка включає одну або кілька програм, спрямованих на надання допомоги у разі відповідних соціальних ризиків і непередбачуваних обставин». Програми, включаючи пенсійне забезпечення, також повинні бути сталими, щоб гарантувати реалізацію цього права для нинішніх і майбутніх поколінь. Хоча Пакт передбачає поступову реалізацію прав і визнає труднощі, пов'язані з обмеженістю наявних ресурсів, він також покладає на держави-учасниці низку зобов'язань, які набирають чинності негайно. До таких зобов'язань держав-учасниць щодо права на соціальне забезпечення належать: гарантування здійснення цього права без будь-якої дискримінації (пункт 2 статті 2), забезпечення рівних прав чоловіків і жінок (стаття 3), а також обов'язок вживати заходів (пункт 1 статті 2), спрямованих на повну реалізацію положень пункту 1 статті 11 та статті 12 Пакту [222].

Відзначимо, що відповідно до свого мандату, підтвердженого у 1944 році Філадельфійською декларацією та згодом включеного до її Статуту, МОП несе основну відповідальність з моменту свого створення у 1919 році за реалізацію права на соціальне забезпечення [218, с. 11–12], включно з реалізацією права на пенсію. Стандарти соціального забезпечення МОП надають корисну основу для визначення адекватного рівня періодичних виплат з урахуванням рівня заробітної плати в кожній країні, а також тривалості та умов отримання виплат [214, с. 26]. Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 р. (Конвенцію ратифіковано із заявою Законом України № 1024-VIII від 16.03.2016 р.) [32] і надалі посідає провідне місце як міжнародний базовий договір, що встановлює ключові стандарти системи соціального забезпечення [214, с. 12], також вищі стандарти щодо розміру пенсійного забезпечення визначаються у більш пізніх актах МОП, зокрема Конвенції № 128 про допомоги по інвалідності, по

старості і у зв'язку з втратою годувальника 1967 року та Рекомендації № 202 щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту 2012 року.

Системи соціального забезпечення повинні гарантувати доступ до пенсій за віком після досягнення законодавчо встановленого пенсійного віку. Відповідно до міжнародних стандартів соціального забезпечення, цей вік, як правило, не повинен перевищувати 65 років. Водночас він може бути скоригований у бік зниження або підвищення з урахуванням, зокрема, характеру професійної діяльності, особливо якщо йдеться про роботу в небезпечних умовах, а також зростання тривалості здорового життя та здатності людей похилого віку продовжувати трудову діяльність [214, с. 18]. Умовою пенсійного забезпечення за віком є також необхідний стаж, що означає або період сплати внесків, або період зайнятості, або період проживання, а також будь-яке поєднання цих періодів, як це може бути встановлено. За загальним правилом відповідно до статті 29 Конвенції № 102 пенсії гарантуються за наявності стажу 30 років сплати внесків або зайнятості чи 20 років проживання [32].

Відповідно до міжнародно-правових стандартів розмір забезпечення за віком згідно з Конвенцією МОП № 102 встановлено у розмірі як мінімум 40 % від заробітної плати, Конвенції № 128 – 45 %, а Рекомендація № 202 встановлює наступні стандарти – грошові та натуральні допомоги, що повинні гарантувати базовий дохід для фактичного доступу до необхідних товарів та послуг та забезпечити життя в гідних умовах [157, с. 77].

Надзвичайно важливою серед міжнародно-правових джерел соціального забезпечення є Рекомендація № 202, яка ґрунтується на людиноцентричному підході та формує сучасний правовий механізм реалізації права на соціальний захист, включно з правом на пенсію. Рекомендація № 202 пропонує ґрунтовну нормативну та практично орієнтовану основу для дій, спрямованих на надання державам керівних орієнтирів щодо подолання значних прогалин у сфері соціального захисту, які й досі існують у світі, а також визначення шляхів досягнення універсального соціального захисту [214, с. 10].

Відповідно до положень Рекомендації № 202 основні соціальні гарантії мають встановлюватися законом, при цьому в національних нормативно-правових актах повинні визначатися діапазон і умови надання допомоги та її розміри, що забезпечують реалізацію цих гарантій, а також мають бути запроваджені об'єктивні, прозорі, ефективні, прості у застосуванні, швидкі, доступні та недорогі процедури подання і розгляду скарг та апеляцій із безоплатним доступом для заявників і функціонуванням механізмів, що забезпечують дотримання національних правових норм [43, с. 119].

Важливим міжнародним стандартом у питаннях реалізації права на пенсію є заборона дискримінації та забезпечення рівних прав чоловіків та жінок. У статтях 2, 22 та 25 Загальної декларації прав людини закріплено принцип недискримінації та право кожної особи на соціальне забезпечення без будь-яких ознак дискримінації, зокрема за ознакою статі [24]. Положення статей 2 та 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права зобов'язують держави гарантувати права, проголошені в Пакті, «без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини, а також забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами» [42].

До того ж стаття 11 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року зобов'язує держави-сторони «вживати усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, включно з правом на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності» [30].

Рекомендація МОП № 202 щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту 2012 року однією з ключових засад визначає принцип недопущення дискримінації, гендерну рівність і реагування на особливі

потреби [43, с. 118]. З метою забезпечення гендерної рівності пенсійні системи повинні належним чином враховувати солідарність між чоловіками та жінками шляхом запровадження таких механізмів фінансування, умов набуття права на виплати та умов отримання виплат, які компенсують гендерні нерівності, що виникають на ринку праці або через переривання трудової кар'єри жінок у зв'язку з їхніми репродуктивними ролями та/або обов'язками з догляду [221, с. 2].

Зауважимо, що згідно із нещодавніми дослідженнями ОЕСР у багатьох країнах пенсії жінок значно нижчі, ніж у чоловіків, а бідність у старості непропорційно частіше стосується жінок. Хоча гендерний пенсійний розрив зменшився з 28 % у 2007 році до 23 % у 2024 році в середньому по країнах ОЕСР, жінки все ще отримують лише 77 центів на кожен євро або долар, який отримують чоловіки у вигляді пенсій. Країни намагаються вирішувати проблеми розриву у пенсійному забезпеченні різними способами, наприклад, Чилі та Мексика здійснили великі пенсійні реформи протягом останніх двох років, і в обох країнах вони включали спеціальні надбавки до пенсій жінок. Одним із поширених раніше заходів політики було надання жінкам права виходити на пенсію раніше як компенсації за час, витрачений на догляд за дітьми та літніми родичами. Попри те, що можливість раннього виходу на пенсію сприймалася позитивно, це також призводило до нижчих пенсій через коротший період внесків. Нині більшість країн ОЕСР зрівняли пенсійний вік для чоловіків і жінок або перебувають у процесі цього (лише 6 країн зберігають різний пенсійний вік). Поширеною практикою є також зарахування періодів, коли людина не працює через догляд (переважно жінки), до пенсійного стажу. Такі «пенсійні кредити» значно зменшують гендерний розрив, за умови що жінки повертаються до повної зайнятості після перерв у зв'язку з материнством або доглядом. Однак реальність така, що багато жінок не повертаються до повної зайнятості, працюють лише неповний робочий день або взагалі залишають ринок праці, що впливає на їх довічні доходи, внески і, відповідно, рівень пенсій. Якщо додати до цього постійний гендерний розрив

у оплаті праці, який спостерігається майже в усіх країнах ОЕСР, стає зрозуміло, що самі пенсійні системи, навіть добре розроблені, не зможуть повністю усунути нерівність, з якою жінки стикаються на пенсії. У зв'язку з цим саме на ринку праці необхідно якнайшвидше подолати гендерні відмінності, адже різниця між чоловіками і жінками в зайнятості, кількості відпрацьованих годин і погодинній оплаті однаково впливає на розрив у довічних доходах – кожен із цих факторів робить свій внесок [213, с. 9].

Необхідно звернути увагу на питання транскордонної мобільності пенсійних прав особливо в умовах глобалізації та цифровізації ринку праці, адже окремим стандартом реалізації права на пенсію є координація пенсійного забезпечення. Стандарт координації або ж портативності у сфері соціального забезпечення сприяє збереженню та перенесенню пенсійних прав у разі переміщення особи між державами щодо зарахування (сумування) страхових періодів та експорту пенсійних прав.

Зауважимо, що реалізація права на пенсію здійснюється з урахуванням принципу територіальності, відповідно до якого відповідальність держави за надання пенсійних виплат обмежується територією, над якою вона здійснює суверенітет. Через територіальний характер законодавства про соціальне забезпечення та різноманітність форм міграції працівники часто не можуть виконати умови для набуття права на соціальні виплати. Тому критично важливо забезпечити права працівників-мігрантів у сфері соціального забезпечення через ефективну координацію між країнами. Двосторонні та багатосторонні угоди про соціальне забезпечення реалізують міжнародні стандарти та застосовують принципи координації національних систем соціального забезпечення. Угоди про координацію соціального забезпечення ґрунтуються на загальному принципі взаємності та відповідно до міжнародних правових стандартів повинні закріплювати базові принципи рівного ставлення, визначення застосовного законодавства, збереження набутих прав і можливості отримання виплат за кордоном, а також збереження прав у процесі їх набуття. Слід зазначити, що координацію соціального забезпечення

легше досягти між країнами, які мають подібні системи соціального забезпечення з точки зору охоплених галузей і типів схем, ніж між країнами, чий системи є більш різноманітними [216, с. 1].

МОП ухвалила кілька інструментів, які включають ключові принципи соціального забезпечення, що є релевантними для соціального захисту працівників-мігрантів, а саме: рівність ставлення, визначення застосовного законодавства, збереження набутих прав і виплата допомог за кордоном, а також збереження прав, що перебувають у процесі набуття. До них належать: Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року; Конвенція № 97 про працівників-мігрантів 1949 року; Конвенція № 143 про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення 1975 року; Конвенція № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення 1982 року; Рекомендація № 167 щодо встановлення міжнародної системи забезпечення прав у галузі соціального забезпечення 1983 р.; Конвенція № 118 про рівноправність громадян країни та іноземців та осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення 1962 року; Рекомендація № 202 щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту 2012 року [206, с. 42].

Конвенція № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення 1982 року передбачає засади для формування національного законодавства щодо збереження прав, що перебувають у процесі набуття, та набутих прав працівників-мігрантів у сфері соціального забезпечення. Конвенція доповнюється Рекомендацією № 167 щодо встановлення міжнародної системи забезпечення прав у галузі соціального забезпечення 1983 року, яка містить у додатку модельні положення для укладення двосторонніх або багатосторонніх інструментів соціального забезпечення та модельну угоду для координації таких інструментів. Ці модельні положення включають спільні визначення та правила щодо визначення застосовного законодавства. Вони також

охоплюють збереження прав, що перебувають у процесі набуття, та набутих прав, а також надання виплат за кордоном, включаючи різні методи підсумування виплат та збереження прав [206, с. 55].

Разом з тим ефективна реалізація міжнародних стандартів прав людини повинна забезпечуватися дієвими процедурами моніторингу та контролю за виконанням державою своїх зобов'язань щодо забезпечення соціальних прав людини. В. М. Андрійв та Л. М. Сіньова наголошують на необхідності реалізації системи міжнародних норм, механізмів та інституцій, що гарантують дотримання, захист і розвиток соціальних прав людини, зокрема, йдеться про міжнародні процедури та механізми у сфері забезпечення прав людини, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя а саме: розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини, доповідей держав про виконання ними своїх зобов'язань; розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини скарг, петицій, звернень окремих груп порушення їх прав; вивчення та розслідування ситуацій стосовно порушення прав людини [4, с. 115–119].

У контексті подальшого розгляду питання європейських соціальних стандартів у сфері реалізації права на пенсію доцільно звернути увагу на позицію Н. М. Пархоменко, яка зазначає, що окремим напрямом діяльності держави у сфері забезпечення реалізації прав і свобод громадян в Україні є імплементація європейських стандартів у соціальній сфері [48, с. 258].

Соціальні права відігравали дуже помітну роль у європейському розвитку і, у порівняльному контексті, вирізняють Європу серед інших регіонів світу. Європейська модель соціальних прав сприяла формуванню та одночасному збереженню соціальної згуртованості та соціальної солідарності [200, с. 13].

Рада Європи розробила важливі інструменти, які встановили високі стандарти у сфері реалізації права на пенсію, зокрема Європейську конвенцію з прав людини 1950 року (далі – ЄКПЛ), Європейську соціальну хартію

(переглянуто) 1996 року та Європейський кодекс соціального забезпечення 1964 року. Аналізуючи значення останнього для розвитку європейських стандартів соціального захисту, О. В. Москаленко відзначає, що Європейський кодекс соціального забезпечення містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні забезпечувати у зв'язку з такими соціальними ризиками як хвороба, безробіття, старість, інвалідність, втрата годувальника та інше [44, с. 159].

Водночас Рада Європи забезпечує ефективний контрольний механізм за реалізацією державами взятих на себе соціальних зобов'язань завдяки діяльності Європейського комітету з соціальних прав через процедуру звітування та порядок колективних скарг. До того ж функціонування Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) забезпечує ефективний захист права на пенсію та сприяє втіленню європейських соціальних стандартів у реалізації права людини на гідне пенсійне забезпечення.

Аналізуючи європейські соціальні стандарти, В. Л. Костюк акцентує увагу на визначальній ролі Європейської соціальної хартії у формуванні стандартів соціального захисту, враховуючи такі особливості Хартії: «систематизує та закріплює досвід та практику держав – членів Ради Європи у сфері соціального забезпечення; є джерелом європейського права соціального забезпечення; є частиною національного законодавства про соціальне забезпечення; включає норми, які містять основоположні соціальні права, які за своєю суттю є соціальними стандартами; закладає міжнародно-правове підґрунтя для розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; потребує належної імплементації при формуванні та удосконаленні внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; включає механізми моніторингу, нагляду та контролю щодо виконання нашою державою європейських соціальних зобов'язань» [35, с. 71].

Доречно відзначити, що 21 грудня 2006 року Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуто), взявши зобов'язання щодо 76 з 98 пунктів Хартії. Серед них – стаття 23 «Право осіб старшого віку на

соціальний захист». Виконання зобов'язань, що випливають зі статті 23 Хартії, ставало предметом оглядів, які Європейський комітет з соціальних прав готував у 2009, 2013 та 2017 роках. Попри вжиті Україною зусилля, Комітет постійно робив висновки про ситуацію невиконання, яка полягала в явно неадекватному рівні мінімальної пенсії [143, с. 6]. У статті 23 Хартії визначено, що «з метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист Сторони зобов'язуються, самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями, вживати відповідних заходів або заохочувати відповідні заходи, зокрема, для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом, в тому числі й забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті» [23].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція О. В. Москаленко та О. М. Лук'янчикова, які зазначають, що впровадження положень Європейської соціальної хартії щодо стандартів соціального забезпечення в національне законодавство України здійснюється шляхом гармонізації, однак їх повна реалізація ускладнюється відсутністю єдиного державного плану розвитку законодавства у цій сфері та стратегії гармонізації стандартів Європейського кодексу соціального забезпечення з національним правом, браком належних механізмів експертизи законопроектів на відповідність стандартам Хартії, а також перевантаженістю та суперечливістю чинного законодавства про соціальне забезпечення [45, с. 218].

До того ж Н. Б. Болотіна обґрунтовано звертає увагу на проблему праворозуміння, зокрема, «з'ясування й осмислення змісту міжнародно-правових актів згідно з актами тлумачення, які здійснюються відповідними міжнародними установами, і проведення аналізу національного законодавства на предмет встановлення рівня його відповідності міжнародним стандартам» [8, с. 263].

У контексті дослідження європейських соціальних стандартів особливу увагу доцільно приділити стандартам реалізації пенсійних прав у ЄС. Зокрема, право на пенсію, що гарантує дохід, достатній для забезпечення гідного рівня життя у похилому віці, закріплене в ЄССП. У Хартії основних прав ЄС, зокрема у статті 34, передбачено, що ЄС визнає та поважає право на соціальне забезпечення та соціальну допомогу. Також статтею 25 Хартії визначено право людей похилого віку на гідне і незалежне життя та на участь у соціальному і культурному житті [29, с. 1645].

У Зеленій книзі на шляху до адекватних, сталих і безпечних європейських пенсійних систем 2010 року Європейська Комісія підкреслила важливість того, щоб пенсійні системи були як адекватними, так і фінансово стійкими. Окрім того, надійні та адекватні пенсійні системи, які дозволяють особам зберігати, у розумній мірі, свій рівень життя після виходу на пенсію, є вирішальними як для громадян, так і для соціальної згуртованості [207]. У Білій книзі про порядок денний для адекватних, безпечних і сталих пенсій 2012 року Європейською Комісією було визначено два головні напрями забезпечення адекватності та стійкості пенсій: необхідність кращого балансу між часом, проведеним у праці та на пенсії, а також розвиток додаткових приватних пенсійних заощаджень [224].

Європейська Комісія створила Групу високого рівня експертів з пенсій у 2017 році для аналізу потенційного внеску додаткових (професійних та приватних) пенсій у забезпечення достатніх доходів у старості. У підсумковому звіті за грудень 2019 року [223] експерти відзначили, що під час реформування своїх пенсійних систем держави-члени повинні створювати або зберігати сприятливе для пенсійної системи правове середовище (у сфері соціального, трудового та податкового права), а також належну пруденційну (обережну регуляторну) рамку. Держави-члени мають застосовувати довгостроковий і комплексний підхід до розвитку багаторівневих пенсійних систем, що базуються на сильних державних пенсіях і враховують специфічні ролі різних видів пенсійних схем. Професійні пенсійні схеми

характеризуються соціальною метою і, залежно від національної стратегії, можуть відігравати центральну роль у заміщенні доходу в старості. Як держави-члени, так і ЄС повинні активно підтримувати, зміцнювати та заохочувати соціальний діалог і колективні переговори для сприяння розвитку професійних пенсій із широким охопленням. Індивідуальні пенсійні схеми, як добровільні індивідуальні продукти, є корисним компонентом диверсифікованої та збалансованої пенсійної системи в деяких країнах і можуть відігравати важливу роль у доповненні доходів після виходу на пенсію [208].

Пенсійні системи належать до національної компетенції держав-членів, ЄС не має повноважень регулювати саму структуру пенсійних систем. Проте правова основа ЄС охоплює кілька аспектів, пов'язаних із пенсіями, зокрема: захист прав у випадку транскордонної мобільності, захист споживачів, гендерну рівність та функціонування внутрішнього ринку додаткових пенсій.

Стосовно державних пенсій (перший рівень), правила координації соціального забезпечення ЄС гарантують, що люди, які переїжджають між країнами ЄС, не втрачають своїх прав і не зазнають дискримінації. Регламент (ЄС) № 883/2004 про координацію систем соціального забезпечення та імплементаційний Регламент (ЄС) № 987/2009, гарантують, що кожна особа одночасно підпадає під законодавство лише однієї країни, а отже сплачує соціальні внески на свою майбутню пенсію лише в одній країні та має ті самі права й обов'язки, що й громадяни цієї країни (принцип рівного ставлення або недискримінації). Крім того, під час призначення виплат враховуються попередні періоди страхування, роботи або проживання особи в інших країнах, якщо це необхідно. Якщо особа має право на грошову виплату з однієї країни, вона, як правило, може отримувати її навіть у разі проживання в іншій країні (експортованість прав) [223]. Адаптація українського пенсійного законодавства до зазначених правил координації систем соціального забезпечення ЄС, насамперед Регламенту (ЄС) № 883/2004, є важливим етапом на шляху євроінтеграції України, що в умовах воєнного стану створює

додаткові виклики для забезпечення пенсійних прав громадян [160, с. 197–201].

У контексті реалізації пенсійних прав вагомими є положення Рекомендації Ради ЄС від 8 листопада 2019 року щодо доступу до соціального захисту для працівників і самозайнятих осіб (2019/C 387/01), спрямовані на забезпечення ефективного охоплення, адекватності та прозорості систем соціального захисту [199]. Рекомендація Ради ЄС від 30 січня 2023 року щодо адекватного мінімального доходу, що забезпечує активну соціальну інтеграцію, має значення для реалізації права на пенсію як орієнтир забезпечення мінімального рівня соціального захисту та запобігання бідності у похилому віці, що, у свою чергу, сприяє підвищенню адекватності пенсійних систем і гарантуванню гідного рівня життя пенсіонерів [198].

Важливе значення у цьому контексті також мають Директива 2014/50/ЄС про захист додаткових пенсійних прав мобільних працівників, Директива 2003/41/ЄС про діяльність та нагляд за установами професійного пенсійного забезпечення, Директива (ЄС) 2016/2341 про діяльність установ професійного пенсійного забезпечення, а також Регламент (ЄС) 2019/1238 про загальноєвропейський персональний пенсійний продукт (PEPP). Крім того, Директива (ЄС) 2019/1158 про баланс між роботою та приватним життям сприяє більш рівномірному розподілу обов'язків з догляду між жінками і чоловіками та, відповідно, підвищенню участі жінок на ринку праці, що є ключовим чинником забезпечення пенсійних прав і зниження ризику бідності у похилому віці серед жінок [223].

Варто відзначити, що у звіті щодо адекватності пенсій 2024 року Європейська Комісія констатувала необхідність подальшого впровадження Європейського стовпа соціальних прав, а інклюзивні та стійкі ринки праці визначені ключовими для підтримання належного рівня пенсій у старіючому суспільстві. До того ж у Звіті наголошено, що ЄС має й надалі підтримувати національні зусилля щодо забезпечення адекватних пенсій через широкий набір політик, зокрема шляхом подолання гендерної нерівності протягом

трудового життя, пом'якшення впливу доглядових обов'язків і гарантування соціального захисту у зв'язку з потребами догляду. Послідовна реалізація Рекомендації Ради щодо доступу до соціального захисту та Рекомендації Ради щодо доступного та якісного довгострокового догляду є важливим внеском у підтримання високого рівня життя людей похилого віку в Європі [203].

Україна також обрала шлях формування багаторівневої пенсійної моделі, однак поки що не надто успішно. Наразі вона стикається з низкою викликів, які характерні як для всіх європейських країн загалом, так і для нашої держави зокрема. Усі ці фактори додатково стимулюють необхідність якнайшвидшого впровадження найкращих європейських практик пенсійного забезпечення, наближення українського законодавства до норм ЄС і розробки додаткових заходів, які допоможуть Україні забезпечити гідний рівень життя своїх громадян у похилому віці [167, с. 472].

Важливим стандартом у сфері реалізації права на пенсію є прозора та зрозуміла пенсійна комунікація. Європейська Комісія послідовно наголошує на необхідності забезпечення прозорої, доступної та зрозумілої пенсійної комунікації як передумови реалізації права на гідне пенсійне забезпечення. Такий підхід відображений у Зеленій книзі на шляху до адекватних, сталих і безпечних європейських пенсійних систем 2010 року [207], Білій книзі про порядок денний для адекватних, безпечних і сталих пенсій 2012 року [224], а також у Директиві (ЄС) 2016/2341 про діяльність установ професійного пенсійного забезпечення, яка встановлює вимоги до розкриття пенсійної інформації та інформування учасників пенсійних схем [202].

Одним із пріоритетних напрямів модернізації пенсійної політики ЄС є забезпечення безпечності та прозорості пенсійних систем шляхом підвищення рівня поінформованості громадян щодо їхніх пенсійних прав. В умовах ускладнення пенсійних систем доступна та зрозуміла пенсійна інформація розглядається як важливий інструмент забезпечення адекватності пенсійного забезпечення та розвитку додаткових пенсійних накопичень. У зв'язку з цим

Європейська Комісія сприяє підвищенню обізнаності осіб про їхні соціальні права та підтримує створення механізмів відстеження пенсійних прав.

Ключовою умовою ефективної пенсійної комунікації є її адаптація до потреб цільової аудиторії з урахуванням національних особливостей пенсійних систем, усталених практик та комунікаційних уподобань громадян. Інформаційні заходи мають реалізовуватися через канали комунікації, які користуються довірою населення та є для нього звичними. Позитивно зарекомендувало себе використання реалістичних модельних ситуацій (*constructed case studies*), що сприяють кращому сприйняттю пенсійної інформації. Водночас одним із ключових завдань залишається забезпечення зрозумілості інформації шляхом використання належного мовного рівня та доступної форми викладу. Пенсійна комунікація потребує постійного вдосконалення та систематичної оцінки її ефективності, особливого значення набуває надання достовірної та збалансованої інформації про пенсійні права, ризики й невизначеності. Водночас необхідно бути обережними, щоб не створювати зайвої або необґрунтованої тривоги, яка може підірвати довіру громадян до пенсійної системи. У підсумку необхідно відзначити, що забезпечення громадян достовірною інформацією про їхні майбутні пенсійні права є передумовою прийняття особами обґрунтованих рішень щодо забезпечення фінансової безпеки в похилому віці [204].

Як доречно відзначають Н. М. Швець та А. М. Юшко: «при розгляді питання про міжнародні зобов'язання України доречно виходити принаймні з декількох ключових позицій: 1) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; 2) Україна є одним із засновників та членом ООН (а відтак є учасником більшості міжнародних договорів, які приймалися в рамках цієї організації); 3) Україна є правонаступником УРСР (і, таким чином, підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними до проголошення незалежності України); 4) Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами СРСР (у разі, якщо вони не

суперечать Конституції України та її інтересам); 5) Україна є членом Ради Європи (а відтак – учасником значної частини міжнародних договорів, які були прийняті в рамках цієї організації); 6) Україна проголосила своєю основною зовнішньополітичною метою інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури (і, таким чином, орієнтована на гармонізацію своїх політичної, економічної, правової та соціальної систем відповідно до вимог і стандартів ЄС, ОБСЄ)» [176, с. 95–96].

23 червня 2022 р. Європейська Рада ухвалила історичне рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. А. Федорова та О. Хамулак констатують, що однією з ключових умов, що висуваються до держав-кандидатів на вступ до ЄС, є узгодження їхніх національних правових систем із *acquis communautaire* (*acquis* ЄС) – правовим доробком ЄС, який охоплює установчі договори, вторинне законодавство ЄС, загальні принципи права ЄС, «м'яке» право, а також, безумовно, судову практику Суду ЄС. Остання становить важливу складову *acquis* ЄС, оскільки саме завдяки тлумаченню, яке надає Суд ЄС, право ЄС функціонує в практичній площині та постійно розвивається [158, с. 6].

Резюмуючи наведені положення, необхідно зазначити, що саме *acquis* ЄС, включно з правозастосовною практикою Суду ЄС у сфері пенсійного забезпечення, а також оцінка Європейською Комісією ступеня відповідності вітчизняного законодавства вимогам ЄС у сфері координації соціального забезпечення та досягнення адекватного рівня пенсій повинні становити пріоритетний інтерес наукових досліджень у галузі права соціального забезпечення. Такий підхід є необхідною передумовою для імплементації та належного функціонування в Україні соціальних стандартів ЄС, а також для ефективної реалізації права особи на гідне пенсійне забезпечення.

Висновки до Розділу 1

1. Встановлено, що реалізація права на пенсію як невід’ємна складова реалізації права на соціальний захист має на меті забезпечення гідності, соціальної інтеграції та економічної безпеки особи у разі настання соціального ризику непрацездатності (досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника). Втілення цієї мети передбачає формування ефективного пенсійного законодавства, що визначається в парадигмі людиноцентричного підходу та людиноорієнтованих інституційних механізмів пенсійного адміністрування з урахуванням соціально-економічних змін, крізь призму цифрової трансформації та впровадження ШІ.

2. Аналіз нормативних та доктринальних джерел дозволяє констатувати, що історико-правове навантаження поняття «пенсія» має універсальний характер і за своєю суттю передбачає його розуміння як певної концептуальної ідеї та механізму захисту від соціального ризику непрацездатності (досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника). Пенсія, будучи міжнародним соціальним стандартом, є загальноприйнятою у світі формою соціального захисту людини в похилому віці для забезпечення гідного рівня життя.

3. Право на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування необхідно розуміти як встановлене міжнародно-правовими актами, Конституцією та законодавством України і гарантоване державою суб’єктивне право правомочної особи на отримання щомісячної пенсійної виплати за рахунок коштів пенсійного фонду, а в окремих випадках – державного бюджету, у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності чи набуття вислуги років, а у передбачених законом випадках – право членів сім’ї такої особи на отримання відповідної виплати у разі втрати годувальника, що реалізується за умови додержання встановлених законом вимог і спрямоване на заміщення втраченого доходу, підтримання гідного рівня життя та запобігання бідності й соціальному виключенню.

4. Реалізація права на пенсію характеризується дихотомічною природою та підлягає розгляду у вузькому та широкому значеннях.

У вузькому значенні реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування втілюється у пенсійних правовідносинах та може бути визначена як передбачена нормами права сукупність юридично значущих дій правомочної особи, а у випадках, передбачених законом, членів її сім'ї, щодо звернення за призначенням, перерахунком, поновленням пенсії, а також правозастосовна діяльність уповноважених органів ПФУ, спрямована на прийняття відповідного індивідуального рішення та фактичне здійснення пенсійної виплати.

У широкому ж розумінні реалізацію права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування необхідно розглядати як комплексний правовий механізм забезпечення конституційного права застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, членів її сім'ї, на гідне пенсійне забезпечення, що охоплює нормативне закріплення права на пенсію, створення організаційних, фінансових і процедурних умов для його здійснення, правозастосовну діяльність уповноважених органів, своєчасну та повну виплату пенсій, а також ефективний захист порушеного права.

5. Аргументовано, що кодифікація у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення сприятиме ефективній реалізації права на пенсію. Окрім цього, унормування умов та порядку реалізації права на пенсію необхідно здійснювати на основі принципів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема принципу законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

6. З'ясовано, що неефективна реалізація права на пенсію не лише посилює бідність та соціальну ізоляцію осіб похилого віку, але й спричиняє значне психосоціальне навантаження, що негативно впливає на стан здоров'я людини. Водночас унормування реалізації права на пенсію на основі прав людини та принципу людиноцентризму здатне гарантувати соціальну

справедливість та інклюзивність, а також сприятиме прозорості реалізації права на пенсію та підвищенню довіри громадян до державних інституцій, що, у свою чергу, забезпечить довгострокову ефективність пенсійної системи.

7. Особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах зосереджені також у площині фінансової стійкості солідарної системи пенсійного страхування. Водночас необхідно розширити охоплення соціальним страхуванням працівників нестандартних форм зайнятості, зокрема працівників цифрових платформ, а також сприяти вирішенню проблем неформальної зайнятості та фіктивної самозайнятості. Фінансова стабільність пенсійної системи та поширення соціального страхування на працівників із нестандартними формами зайнятості створять для них передумови реалізації права на пенсію.

8. Ефективна реалізація права людини на пенсію неможлива без належної імплементації у національне законодавство міжнародних і європейських стандартів соціального захисту, які виступають еталоном гідного рівня пенсійного забезпечення, встановлюють вимоги щодо захисту осіб похилого віку від бідності та соціального виключення, а також визначають критерії доступності, прозорості та ефективності процедурних аспектів реалізації права на пенсію, включно з ефективними механізмами адміністративного та судового оскарження рішень у сфері реалізації пенсійних прав.

9. МОП є ключовим суб'єктом формування міжнародних стандартів соціального забезпечення, зокрема щодо реалізації права на пенсію, а її нормативна база встановлює мінімальні орієнтири та поступово підвищує вимоги до рівня соціальних гарантій, забезпечуючи їх адекватність та гарантування належного рівня пенсійного забезпечення. Конвенція МОП № 102 залишається базовим актом у цій сфері, тоді як Рекомендація МОП № 202 закріплює еволюційний підхід до соціального забезпечення, ґрунтується на людиноцентричному підході та формує сучасний правовий механізм реалізації права на соціальний захист, включно з реалізацією права

на пенсію, а також запровадження доступних та ефективних процедур захисту права на пенсію.

10. Важливим міжнародним стандартом у сфері реалізації права на пенсію є заборона дискримінації та забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, що ґрунтується на принципах недопущення дискримінації, гендерної рівності та врахування особливих потреб. Реалізація цього підходу потребує врахування солідарності між статями у пенсійних системах через механізми фінансування, умови набуття та отримання пенсій, спрямовані на компенсацію нерівностей, що виникають на ринку праці та внаслідок переривання трудової кар'єри через обов'язки з догляду та репродуктивні чинники.

11. В умовах глобалізації та цифровізації ринку праці істотним міжнародним стандартом реалізації права на пенсію є координація соціального забезпечення, спрямована на збереження та перенесення пенсійних прав у разі переміщення особи між державами, зокрема щодо зарахування (сумування) страхових періодів та експорту пенсійних прав. Зазначені положення становлять основу для формування та розвитку національного законодавства щодо забезпечення збереження як прав, що перебувають у процесі набуття, так і вже набутих прав працівників-мігрантів у сфері соціального забезпечення. Реалізація цього стандарту забезпечується через укладення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів.

12. Аналіз європейських соціальних стандартів у сфері пенсійного забезпечення свідчить про поєднання національної компетенції держав-членів із розвиненою системою наднаціональних механізмів координації та підтримки з боку ЄС. Попри відсутність у Союзу повноважень щодо уніфікації структур пенсійних систем, право ЄС забезпечує комплексний захист пенсійних прав, особливо в умовах транскордонної мобільності, гарантуючи недискримінацію та забезпечуючи функціонування внутрішнього ринку. Водночас стратегічні документи ЄС та положення Хартії основних прав ЄС і ЄССП формують нормативно-ціннісну основу, спрямовану на гарантування

адекватності пенсій, соціальної згуртованості та гідного рівня життя людей похилого віку. Координаційні регламенти та спеціальні директиви, рекомендаційні акти ЄС та практика Суду ЄС забезпечують захист прав як у сфері державних (солідарних), так і додаткових пенсійних прав, формуючи багаторівневу систему правових гарантій.

13. Невід'ємним стандартом реалізації права на пенсію є забезпечення прозорої та зрозумілої пенсійної комунікації, що охоплює право осіб на інформацію про пенсійні права як складову права на пенсійне забезпечення та відповідний обов'язок уповноважених інституцій формувати й регулярно надавати актуальну та доступну інформацію про наявні й майбутні пенсійні права. У праві ЄС цей підхід закріплюється у стратегічних актах Європейської Комісії та у законодавстві ЄС. Ефективність реалізації цього стандарту залежить не лише від формального доступу до інформації, а й від її якості, зрозумілості та адаптації до потреб різних категорій населення, що передбачає використання належного мовного рівня, сучасних комунікаційних інструментів і збалансованого прогнозування ризиків. У підсумку належна пенсійна комунікація є передумовою прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення доходів у похилому віці та зміцнення довіри до пенсійних систем.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ ПЕНСІЙ У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

2.1 Порядок та умови призначення пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в умовах цифрової трансформації

Право на пенсію не реалізується автоматично, лише на підставі його закріплення в Конституції України та Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058. Для його реалізації необхідно, щоб настала сукупність юридичних фактів, з якими пенсійне законодавство пов'язує виникнення відповідного суб'єктивного права, а також щоб правомочна особа та зобов'язаний суб'єкт вчинили активні дії, що перетворюють потенційне право на реалізоване.

Дослідження процесу реалізації права на пенсію охоплює два взаємопов'язані аспекти. Перший аспект має матеріально-правовий характер і стосується умов виникнення суб'єктивного права на конкретний вид пенсії. Центральною категорією в цьому контексті виступає юридичний фактичний склад, який відрізняється залежно від виду пенсії у солідарній системі. Другий аспект має процедурно-правовий характер і охоплює механізм реалізації набутого права у формі послідовних дій правомочної особи та ПФУ, унаслідок яких право на пенсію трансформується на право на отримання конкретних виплат.

До того ж важливий аспект становить цифрова трансформація порядку призначення пенсії у солідарній системі пенсійного страхування, що розпочалася у 2012 році та суттєво прискорилося в умовах воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Цифровізація одночасно впливає на обидва зазначені аспекти, оскільки, з одного боку, завдяки системі персоніфікованого обліку

вона уможлиблює автоматичне призначення пенсії за віком без звернення особи, а з іншого – кардинально змінює способи звернення, документообіг і принципи територіальної організації прийому громадян.

Виникнення, зміна та припинення пенсійних правовідносин у солідарній системі залежать від трьох обов'язкових передумов: наявності норм пенсійного права; визначеного суб'єктного складу учасників; настання юридичних фактів, з якими ці норми пов'язують відповідні правові наслідки [2, с. 76]. При цьому у теорії права соціального забезпечення під юридичним фактом розуміють реальну життєву обставину, з якою норми пенсійного права пов'язують виникнення певних правових наслідків, зокрема набуття або реалізацію особою права на конкретний вид пенсії [151, с. 419].

Відзначимо, що юридичний фактичний склад, необхідний для виникнення права на пенсію в солідарній системі, має дворівневу структуру. На першому рівні знаходяться матеріально-правові юридичні факти, які формують власне право на пенсію: один або кілька фактів-станів та/або фактів-подій, перелік яких різниться за видом пенсії та закріплюється в окремих статтях Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (передусім у статтях 26, 32, 36, 114 і 115) [108], а для пенсії за вислугу років – у Законі України «Про пенсійне забезпечення» [124]. На другому рівні – процедурно-правові юридичні факти-дії, що забезпечують перехід від набутого, але потенційного права до його реалізації: волевиявлення правомочної особи у формі заяви про призначення пенсії та владне рішення зобов'язаного суб'єкта – територіального органу ПФУ, про її призначення. Лише за наявності повного юридичного фактичного складу, що охоплює обидва рівні, особа отримує можливість реалізації свого права через одержання пенсійних виплат.

Зауважимо, що структура юридичного фактичного складу істотно варіюється залежно від виду пенсії.

Пенсія за віком є основним і найпоширенішим видом пенсії у солідарній системі. За даними ПФУ, станом на 1 квітня 2026 року в Україні налічується

10,1 млн пенсіонерів, з яких 72,50 % (близько 7,3 млн осіб) одержують саме пенсію за віком [26].

Відповідно до статті 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» право на пенсію за віком у солідарній системі виникає на підставі двох правоутворюючих юридичних фактів – досягнення особою певного віку та наявності у неї страхового стажу визначеної тривалості [108]. Перший із цих фактів є юридичним фактом-подією, що настає об’єктивно, незалежно від волі правомочної особи; другий – юридичним фактом-станом, що відображає тривалу участь особи у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Юридичний склад за статтею 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» є кумулятивним: лише одночасна наявність обох фактів формує матеріально-правову підставу для виникнення суб’єктивного права на пенсію за віком.

Особливістю чинного регулювання є запровадження так званого гнучкого пенсійного віку, який зафіксовано на трьох рівнях: 60, 63 та 65 років (табл. 2.1.1). Загальним пенсійним віком статтею 26 визначено 60 років, однак право на пенсію саме у цьому віці безпосередньо визначено обсягом набутого стажу. У 2026 році право на пенсію після досягнення 60 років виникає лише у тих осіб, які мають не менше 33 років страхового стажу. За наявності стажу від 23 до 33 років право на пенсію виникає у 63 роки, а за наявності стажу від 15 до 23 років – у 65 років. Натомість 15 років стажу становлять абсолютний поріг, нижче якого право на пенсію за віком у солідарній системі взагалі не виникає. Особам, які не набули цього мінімуму, може бути призначено лише державну соціальну допомогу за окремим Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18 травня 2004 року № 1727-IV [106].

Зазначені вимоги до стажу не є статичними, адже з 1 січня 2018 року в Україні діє механізм їх прогресивного підвищення. Так, щороку тривалість страхового стажу, необхідного для виходу на пенсію у 60 років, збільшується

на один рік. Якщо до 31 грудня 2017 року для цього достатньо було 15 років стажу, то у 2026 році цей показник становить 33 роки, а до 2028 року сягне 35 років. Водночас аналогічно зростають вимоги і для інших вікових порогів. Такий підхід законодавця по суті є завуальованим інструментом підвищення фактичного пенсійного віку: формально вік виходу на пенсію залишається 60 років, проте реально все більша частка громадян змушена працювати довше, щоб накопичити необхідний стаж. Варто зазначити, що цей механізм відображає загальносвітову тенденцію до фіскальної консолідації пенсійних систем в умовах старіння населення [212].

Таблиця 2.1.1

Вимоги до страхового стажу для набуття права на пенсію за віком залежно від пенсійного віку (ст. 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»)

Період	Вік виходу на пенсію / мінімальний страховий стаж		
	60 років	63 роки	65 років
до 31.12.2017	≥ 15 р.	—	—
2018	≥ 25 р.	15–25 р.	—
2019	≥ 26 р.	16–26 р.	15–16 р.
2020	≥ 27 р.	17–27 р.	15–17 р.
2021	≥ 28 р.	18–28 р.	15–18 р.
2022	≥ 29 р.	19–29 р.	15–19 р.
2023	≥ 30 р.	20–30 р.	15–20 р.
2024	≥ 31 р.	21–31 р.	15–21 р.
2025	≥ 32 р.	22–32 р.	15–22 р.
2026	≥ 33 р.	23–33 р.	15–23 р.
2027	≥ 34 р.	24–34 р.	15–24 р.
з 01.01.2028	≥ 35 р.	25–35 р.	15–25 р.

Складено автором на основі статті 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Окремої уваги заслуговує юридичний механізм відкладеного виникнення права на пенсію, що закріплений у частині 4 статті 26 Закону

України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Якщо на момент досягнення особою відповідного віку вона не має необхідної тривалості страхового стажу, право на пенсію не виникає, а реалізація цього права відтерміновується до моменту набуття відсутньої кількості років стажу [108]. Наприклад, особа досягає 60 років у 2025 році, маючи 31 рік стажу при законодавчо встановленій вимозі у 32 роки. У такому разі момент досягнення 60-річного віку її суб’єктивне право на пенсію не виникає через незавершеність юридичного складу. Лише після набуття останнього, 32-го року стажу формування юридичного складу завершиться, і саме у цей момент право на пенсію виникне. Таким чином, законодавець прямо закріплює правову конструкцію, за якою виникнення права на пенсію за віком прив’язується не до моменту настання першої з умов (віку), а до моменту завершення формування повного юридичного складу.

Крім того, слід проаналізувати положення частини 5 статті 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», яка набере чинності з 1 січня 2028 року. Відповідно до цієї норми пенсія за віком призначатиметься незалежно від віку особи за наявності в неї 40 і більше календарних років страхового стажу [108]. З точки зору теорії юридичних фактів, наведена норма запроваджує принципово відмінний від загального юридичний склад для виникнення права на пенсію за віком. Якщо за загальним правилом юридичний склад є кумулятивним і вимагає одночасної наявності двох правоутворюючих фактів (вік та стаж), то норма частини 5 встановлює спрощений, однофакторний склад, у якому єдиним правоутворюючим юридичним фактом виступає юридичний факт-стан – наявність 40 і більше років страхового стажу. При настанні цього факту юридичний факт-подія у вигляді досягнення певного віку повністю втрачає правове значення. На нашу думку, така конструкція означає, що законодавець визнає надтривалу участь особи у фінансуванні солідарної системи достатньою підставою для реалізації права на пенсію, фактично прирівнюючи у цій частині пенсію за віком до пенсії за вислугу років, але у рамках солідарної пенсійної системи.

Поряд із пенсією за віком значну частку отримувачів пенсійного забезпечення у солідарній системі становлять особи з інвалідністю. Станом на 1 квітня 2026 року цей вид пенсії отримують 14,86 % від загальної кількості пенсіонерів – близько 1,5 млн осіб [26]. На відміну від пенсії за віком, у структурі юридичного складу для цього виду пенсії змінюється природа першого правоутворюючого факту: замість юридичного факту-події (досягнення віку) тут виступає інший факт-стан – встановлення особі інвалідності. Відповідно до статті 32 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», право на пенсію по інвалідності у солідарній системі виникає за наявності двох ключових чинників: встановлення інвалідності та наявності у особи певного мінімального страхового стажу, тривалість якого визначається з урахуванням віку особи на момент настання інвалідності або на день звернення за призначенням пенсії [108].

Особливістю регулювання за статтею 32 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» є те, що законодавець застосував диференційовану прогресивну шкалу вимог до страхового стажу, яка залежить одразу від двох змінних: віку особи та встановленої їй групи інвалідності. Для осіб з інвалідністю I групи встановлено менш жорсткі вимоги, що варіюються від одного року стажу для осіб віком до 25 років включно – до десяти років для осіб у віці від 54 до 59 років (табл. 2.1.2). Для осіб з інвалідністю II та III груп вимоги до стажу вищі: вони починаються від одного року для осіб до 23 років включно – і сягають чотирнадцяти років для осіб у віці від 56 до 59 років [108]. Логіка такого диференційованого підходу полягає у тому, що чим старшою є особа на момент встановлення інвалідності, тим довшою має бути її попередня участь у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Водночас законодавець обґрунтовано враховує, що особи з більш тяжкою інвалідністю об’єктивно мають менше можливостей для тривалої трудової діяльності, тому й вимоги до їхнього стажу є нижчими.

Таблиця 2.1.2

Мінімальний страховий стаж для призначення пенсії по інвалідності залежно від групи інвалідності та віку особи (ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)

Інвалідність I групи		Інвалідність II та III груп	
Вік особи на момент настання інвалідності	Необхідний страховий стаж	Вік особи на момент настання інвалідності	Необхідний страховий стаж
до 25 р. вкл.	1 рік	до 23 р. вкл.	1 рік
26–28 р.	2 роки	24–26 р.	2 роки
29–31 р.	3 роки	27–28 р.	3 роки
32–34 р.	4 роки	29–31 р.	4 роки
35–37 р.	5 років	32–33 р.	5 років
38–40 р.	6 років	34–35 р.	6 років
41–43 р.	7 років	36–37 р.	7 років
44–48 р.	8 років	38–39 р.	8 років
49–53 р.	9 років	40–42 р.	9 років
54–59 р.	10 років	43–45 р.	10 років
—	—	46–48 р.	11 років
—	—	49–51 р.	12 років
—	—	52–55 р.	13 років
—	—	56–59 р.	14 років

Складено автором на основі статті 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

До того ж стаття 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» унормовує випадки, коли інвалідність встановлено особі вже після досягнення нею пенсійного віку. У такому випадку право на пенсію по інвалідності виникає за наявності страхового стажу, передбаченого для пенсії за віком (за статтею 26 Закону) [108]. Це положення забезпечує правову єдність умов призначення пенсій незалежно від конкретного соціального ризику, який матеріалізувався у житті особи, та усуває потенційну колізію між двома можливими підставами призначення пенсії – віком та інвалідністю.

Третім видом пенсії у солідарній системі, юридичний склад якого закріплено безпосередньо у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є пенсія у зв'язку з втратою годувальника. Її правова природа має дві принципові особливості, що відрізняють цей вид пенсії від уже розглянутих. По-перше, право на цю пенсію має не сама застрахована особа, а її сім'я після її смерті, тобто йдеться про похідний характер права, що виникає на підставі пенсійних прав самого годувальника. По-друге, юридичний склад тут поєднує одночасно юридичні факти, що стосуються особи померлого годувальника, та юридичні факти, що стосуються особи, яка претендує на пенсію.

Відповідно до статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника визначається двома основними групами чинників: правовим статусом отримувача (належністю до кола непрацездатних членів сім'ї та, як правило, перебуванням на утриманні померлого) та наявністю у померлого годувальника на день смерті страхового стажу певної тривалості. Сутність цього виду пенсії полягає у забезпеченні матеріальної підтримки тих непрацездатних членів суспільства, які перебували на утриманні померлого та були з ним пов'язані родинними (сімейними) відносинами.

Основним юридичним фактом-подією, що зумовлює виникнення пенсійних правовідносин цього виду, є втрата годувальника, однак чинне законодавство прямо не містить визначення цього поняття. На нашу думку, під втратою годувальника слід розуміти настання одного з трьох юридичних фактів: смерть годувальника, визнання його безвісно відсутнім або оголошення його померлим у порядку, визначеному цивільним законодавством. У сучасних умовах до цього переліку практично прирівнюється також статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин у розумінні Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII [126], оскільки

члени сім'ї такої особи мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника на тих самих засадах.

Ключовою умовою є наявність у годувальника на день смерті страхового стажу, тривалість якого була б достатньою для призначення йому пенсії по III групі інвалідності відповідно до статті 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [108]. Така прив'язка свідчить про нормативний зв'язок між юридичним складом, передбаченим статтею 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та юридичним складом, визначеним статтею 32 цього Закону. Водночас законодавець не висуває вимоги щодо стажу годувальника у низці виняткових випадків, зокрема у разі смерті особи, яка виконала функцію донора анатомічних матеріалів людини; у разі смерті особи, якій було встановлено інвалідність або яка загинула внаслідок участі в Революції Гідності; а також у разі смерті особи, зниклої безвісти за особливих обставин [108]. Натомість для членів сім'ї військовослужбовця, який загинув внаслідок виконання обов'язків військової служби, діє окремий правовий режим, передбачений Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII [125].

Наступним за важливістю юридичним фактом у складі підстав, що зумовлюють виникнення правовідносин цього виду, виступає непрацездатність та належність осіб, які претендують на пенсію, до кола членів сім'ї померлого годувальника. Категорія «непрацездатні члени сім'ї» охоплює три відносно самостійні групи. Першу групу складають батьки, чоловік (дружина), якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку – за статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» або 65 років. До другої групи належать діти до 18 років, а також старші за умови, що інвалідність встановлено до 18 років, діти-студенти денної форми навчання до досягнення ними 23 років та діти-сироти до 23 років незалежно від факту навчання. Третю окрему групу становить

непрацююча особа (чоловік, дружина, один із батьків, брат, сестра, дідусь чи бабуся), зайнята доглядом за дитиною померлого до 8 років. Стаття 36 також прирівнює у правах на пенсію усиновлених дітей та пасинка чи падчерку (за умови неодержання аліментів від батьків) до рідних дітей [108].

Окрему увагу слід приділити умові перебування на утриманні, оскільки законодавець диференціює її залежно від категорії правомочного суб'єкта. Для дітей померлого годувальника ця умова взагалі не застосовується – пенсія призначається їм незалежно від факту перебування на утриманні, що відображає посилений конституційно-правовий захист дитинства. Для батьків і чоловіка (дружини) померлого, які не перебували на його утриманні, право на пенсію виникає лише за умови втрати ними джерела засобів до існування. Натомість для решти категорій непрацездатних членів сім'ї перебування на утриманні є правоутворюючим фактом-станом, який підлягає підтвердженню при зверненні за пенсією.

Особливе місце у солідарній системі займає пенсія за вислугу років, юридична природа якої суттєво відрізняється від уже розглянутих видів пенсії. Її особливість полягає в тому, що вона не пов'язується безпосередньо з досягненням пенсійного віку, втратою працездатності чи смертю годувальника, а зумовлюється тривалістю спеціального трудового або службового стажу – вислуги років. Запровадження цього виду пенсії історично пов'язане з тим, що окремі професії передбачають інтенсивні фізичні, психоемоційні або професійні навантаження, унаслідок яких тривале виконання відповідної роботи може призводити до втрати професійної працездатності або професійної придатності ще до досягнення загального пенсійного віку.

Правове регулювання цього виду пенсії має дворівневу структуру. Перший рівень становлять матеріально-правові підстави її призначення, закріплені передусім у статтях 51, 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [124]. Ці норми визначають категорії осіб, які мають право на пенсію за вислугу років, зокрема працівників освіти, охорони здоров'я, авіації,

плавскладу та інших категорій, а також встановлюють тривалість необхідного спеціального стажу й особливості його підтвердження. Другий рівень формують перехідні положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зокрема пункт 2-1 розділу XV «Прикінцеві положення», який обмежив збереження права на пенсію за вислугу років за Законом України «Про пенсійне забезпечення» колом осіб, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII мали необхідну вислугу років і стаж, передбачені статтями 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення». Окремо частина четверта статті 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зберігає право на пенсію за вислугу років для артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів за наявності стажу творчої діяльності від 20 до 35 років [108].

Поряд із пенсією за вислугу років інститут дострокового пенсійного забезпечення у солідарній системі охоплює ще два інституційно споріднені, проте юридично відмінні види пенсійних виплат: пенсію за віком на пільгових умовах (стаття 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») та дострокову пенсію за віком (стаття 115 цього Закону). Обидва інститути об'єднані у Розділі XIV-1 «Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», однак сутнісно відрізняються як за колом правомочних осіб, так і за юридичним складом, необхідним для виникнення відповідного права.

Грунтовний аналіз положень Розділу XIV-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дає підстави стверджувати, що віднесення пільгових та дострокових пенсій за статтями 114 і 115 до окремого, самостійного виду пенсії – поряд із пенсією за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника – є методологічно некоректним. На нашу думку, ці виплати становлять особливий порядок

призначення або підвид уже існуючого основного виду пенсії – пенсії за віком. Цей висновок ґрунтується на трьох аргументах, що впливають із самого змісту Закону.

По-перше, і найбільш вагомо, сам законодавець у статтях 114 і 115 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» послідовно ідентифікує ці виплати, використовуючи термінологічні конструкції «пенсія за віком на пільгових умовах» та «дострокова пенсія за віком». Це свідчить про те, що законодавець не вводить нової правової сутності, а лише модифікує умови реалізації права на той самий основний вид пенсії, знижуючи пенсійний вік, а у деяких випадках – і вимоги до тривалості страхового стажу. По суті, законодавець визнає, що для цих категорій осіб соціальний ризик старості та пов’язаної з нею втрати працездатності настає об’єктивно раніше, ніж для більшості правомочних осіб.

По-друге, стаття 114 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» прямо вказує, що розміри пенсій, призначених на пільгових умовах, обчислюються відповідно до статті 27 та з урахуванням норм статті 28 цього Закону – тобто за тією самою формулою, яка застосовується до загальної пенсії за віком. Спільна розрахункова база та спільні нормативні орієнтири щодо мінімальних і максимальних розмірів свідчать про єдину правову природу цих виплат, а не про існування окремого виду пенсії з власним обчислювальним механізмом.

По-третє, аналіз джерел фінансування дає змогу провести важливе розмежування всередині самого розділу XIV-1 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Пенсії, передбачені статтею 114 цього Закону, фінансуються безпосередньо з коштів солідарної системи пенсійного страхування – тобто є повноцінними страховими виплатами, призначеними на пільгових умовах. Натомість дострокові пенсії за статтею 115 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» до досягнення особою загального пенсійного віку, встановленого статтею 26 цього Закону, фінансуються за рахунок коштів

Державного бюджету України або Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і лише адмініструються органами ПФУ. Відтак у цей період виплати за статтею 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за своєю фінансовою природою є державним соціальним трансфертом, а не страховою пенсією у власному розумінні. Лише після досягнення загального пенсійного віку така виплата повноцінно набуває страхового характеру і фінансується на загальних засадах солідарної системи. Це свідчить про гібридний правовий механізм фінансування дострокових пенсій за статтею 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що відрізняє їх від «чистих» пільгових пенсій за статтею 114 цього Закону, однак не змінює їхньої типологічної належності до пенсії за віком.

Процедурно-правовий механізм реалізації права на пенсію, унормований статтями 44, 45 та 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і деталізований у Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженому постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 року № 22-1 [113] (далі – Порядок № 22-1) охоплює кілька послідовних стадій: звернення за призначенням пенсії, прийняття та розгляд документів органом ПФУ, ухвалення рішення і фактичну виплату пенсії.

Відповідно до частини першої статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» звернення за призначенням або перерахунком пенсії здійснюється шляхом подання заяви та необхідних документів до територіального органу ПФУ або уповноваженого ним органу. Закон допускає паперову та електронну форми звернення. У паперовій формі заява подається особисто або через законного представника, а в електронній – через вебпортал електронних послуг ПФУ, мобільний

застосунок або портал «Дія» із засвідченням кваліфікованим електронним підписом заявника [108].

Важливою процедурною гарантією є принцип екстериторіальності, який проявляється у двох аспектах: екстериторіальності прийому документів та екстериторіальності їх розгляду. Перший аспект означає, що особа може подати заяву та необхідні документи до будь-якого сервісного центру ПФУ незалежно від місця проживання, реєстрації або перебування на обліку як пенсіонера [122].

Другий аспект екстериторіальності стосується розгляду заяви та прийняття рішення. Сервісний центр, який приймає заяву і документи, та структурний підрозділ територіального органу ПФУ, який здійснює їх змістовне опрацювання, можуть не збігатися. Після реєстрації заяви та сканування документів засобами програмного забезпечення визначається структурний підрозділ ПФУ, який формує електронну пенсійну справу та опрацьовує документи в порядку їх надходження. Такий розподіл здійснюється незалежно від місця подання заяви та місця проживання заявника. Правовою основою цієї моделі є стаття 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також організаційні повноваження ПФУ, визначені Положенням про ПФУ, затвердженим постановою КМУ від 23 липня 2014 року № 280 [111].

Окремою формою реалізації права на пенсію є автоматичне призначення пенсії за віком. Відповідно до частини другої статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» така пенсія призначається автоматично у разі набуття особою права на неї, якщо необхідні відомості наявні в системі персоніфікованого обліку і якщо особа до досягнення пенсійного віку не повідомила про бажання одержувати пенсію з більш пізнього віку. Якщо необхідних відомостей про страховий стаж недостатньо, орган ПФУ інформує особу про потребу подати відповідні документи. У разі їх подання протягом трьох місяців із дня досягнення пенсійного віку пенсія призначається з дня, що настає за днем досягнення

пенсійного віку; у разі неподання – вважається, що особа виявила бажання одержувати пенсію з більш пізнього віку.

Стаття 45 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» встановлює загальне правило, за яким пенсія призначається з дня звернення. Водночас закон передбачає винятки залежно від виду пенсії та часу звернення особи. Пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення відбулося не пізніше трьох місяців із цієї дати. Пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності за умови звернення не пізніше трьох місяців із дня її встановлення. Пенсія у зв’язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення подано протягом дванадцяти місяців із дня смерті. Для членів сім’ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, право на пенсію у зв’язку з втратою годувальника виникає через один місяць із дня внесення відповідної інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань або до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Вимоги до заяви та документів, необхідних для призначення пенсії, визначені Порядком № 22-1. Документальне забезпечення процедури призначення пенсії доцільно розглядати як дворівневу систему. Перший рівень становить базовий пакет документів, який подається незалежно від виду пенсії: документ, що посвідчує особу, підтверджує її вік і місце проживання; реєстраційний номер облікової картки платника податків, якщо відповідні відомості відсутні в паспорті або свідоцтві про народження; документи про страховий стаж; а за потреби – довідка про заробітну плату за період до 30 червня 2000 року. За періоди після впровадження персоніфікованого обліку відомості про страховий стаж і заробітну плату формуються на підставі даних реєстру застрахованих осіб.

Другий рівень становлять спеціальні документи, необхідність подання яких залежить від виду пенсії та конкретної підстави її призначення. Для пенсії за віком на пільгових або дострокових умовах це можуть бути документи про

пільговий характер роботи, атестацію робочих місць, народження та виховання дітей, статус учасника бойових дій, участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи тощо. Для пенсії по інвалідності визначальним є підтвердження факту встановлення інвалідності. Для пенсії у зв'язку з втратою годувальника подаються документи про страховий стаж і заробіток померлого годувальника, факт смерті або визнання безвісно відсутнім чи померлим, родинні зв'язки із заявником, а за потреби – факт перебування на утриманні. Для пенсії за вислугу років необхідним є підтвердження спеціального стажу та факту звільнення з роботи, яка дає право на цей вид пенсії.

Форма подання документів залежить від способу звернення. У паперовій формі документи подаються в оригіналах або належним чином засвідчених копіях, однак документи про стаж, вік і заробітну плату подаються лише в оригіналах. У разі електронного звернення додаються скановані копії оригіналів документів, придатні для сприйняття їх змісту та засвідчені кваліфікованим електронним підписом заявника. Отже, Порядок № 22-1 поєднує традиційну паперову модель підтвердження пенсійних прав із цифровими інструментами подання та обробки документів.

Строк розгляду документів є ключовою процедурною гарантією реалізації права на пенсію. Відповідно до частини п'ятої статті 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» територіальний орган ПФУ не пізніше десяти днів із дня надходження документів приймає рішення про призначення, перерахунок або відмову в призначенні чи перерахунку пенсії. Цей строк може бути продовжено за рішенням керівника територіального органу ПФУ для проведення додаткової перевірки достовірності відомостей, але не більше ніж на п'ятнадцять днів. Отже, у разі додаткової перевірки загальний строк розгляду не повинен перевищувати двадцяти п'яти днів.

Порядок № 22-1 деталізує дії органу ПФУ під час прийняття та розгляду документів: ідентифікацію заявника, надання інформації про умови

призначення пенсії, реєстрацію заяви, перевірку документів, з'ясування обставин, які впливають на право на пенсію або її розмір, сканування документів, надсилання запитів до інформаційних систем і реєстрів, а також видачу розписки із зазначенням прийнятих і відсутніх документів. За результатами розгляду орган ПФУ приймає рішення про призначення пенсії, її перерахунок, переведення з одного виду пенсії на інший або про відмову.

Не пізніше десяти днів після винесення рішення орган ПФУ видає або направляє особі повідомлення про призначення пенсії, відмову в її призначенні, перерахунку чи переведенні з одного виду пенсії на інший. У разі відмови повідомлення має містити її причини та порядок оскарження. Це є важливою гарантією ефективного захисту, оскільки саме мотивоване рішення дає особі змогу зрозуміти підстави відмови та оскаржити її в адміністративному або судовому порядку.

Після прийняття позитивного рішення електронна пенсійна справа передається для здійснення виплати пенсії за місцем фактичного проживання особи або іншим визначеним місцем обліку. Документом, що підтверджує призначення пенсії, є пенсійне посвідчення. Крім того, на звернення пенсіонера може бути видана виписка з розпорядження про призначення або перерахунок пенсії із зазначенням періодів страхового стажу та заробітної плати, врахованих при її обчисленні. Це має значення для прозорості пенсійної процедури та подальшого контролю особи за правильністю розрахунку пенсії.

У разі прийняття позитивного рішення особа відповідно до статті 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» повідомляє орган ПФУ про обраний спосіб виплати пенсії: зарахування на поточний пенсійний рахунок в уповноваженому банку або доставку через об'єкти поштового зв'язку. Пенсія виплачується щомісяця не пізніше 25 числа місяця, за який вона виплачується. З моменту фактичного отримання першої пенсійної виплати право особи на пенсію можна вважати реалізованим у повному обсязі.

Разом з тим системний аналіз правового регулювання та правозастосовної практики щодо порядку призначення пенсії у солідарній системі пенсійного страхування дозволяє виокремити низку проблем у сфері реалізації права на пенсію.

Перш за все зауважимо, що до внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 5 лютого 2021 року № 1217-ІХ [101] стаття 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» прямо передбачала подання заяви про призначення пенсії через представника, який діє на підставі нотаріально посвідченої довіреності. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» цю норму виключено: у новій редакції частини 1 статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застосовується виключно поняття «законний представник», яке в системному зв'язку зі статтями 58-63 Цивільного кодексу України стосується лише представників недієздатних осіб, осіб з обмеженою дієздатністю, малолітніх та неповнолітніх. Наслідком цього виключення є правова прогалина щодо повнолітніх, повністю дієздатних осіб, які об'єктивно позбавлені можливості особисто звернутися до органу ПФУ: маломобільних осіб, осіб на тривалому стаціонарному лікуванні, громадян, що тимчасово перебувають за кордоном, мешканців тимчасово окупованих територій.

На практиці органи ПФУ діють виключно на підставі спеціального законодавства, тому відсутність прямої норми про нотаріальну довіреність є для посадових осіб формальною підставою відмовити у прийнятті документів від представника – навіть за наявності належно посвідченої довіреності за нормами Цивільного кодексу України. Це суперечить конституційним гарантіям права на соціальний захист і покладає на вразливі категорії громадян необґрунтований тягар. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити абзац перший частини 1 статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування» наступним змістом: *«або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально»*, одночасно необхідно внести відповідні зміни до пункту 1.1 Порядку № 22-1.

Проблемні аспекти також виникають при реалізації права на пенсію особами, які перебувають за межами України. Порядок № 22-1 у редакції, що діє в умовах воєнного стану, передбачає можливість направлення заяви про призначення пенсії поштою особами, які тимчасово проживають за кордоном. Однак пункт 2.23 Порядку № 22-1 вимагає, щоб копії документів, надіслані з-за кордону, були засвідчені дипломатичним представництвом або консульською установою України за кордоном, або нотаріально з перекладом. Пункт 2.9 зазначеного Порядку додатково зобов'язує подати документ, що засвідчує факт перебування фізичної особи в живих [113].

Зауважимо, що отримання цих документів у багатьох країнах є логістично та фінансово обтяжливим. Тому вважаємо, що в умовах масового вимушеного переміщення громадян за кордон у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Порядок № 22-1 у відповідній частині потребує перегляду в бік спрощення. Зокрема, доцільно розширити перелік способів засвідчення документів або дозволити для окремих стандартних документів подання незасвідчених копій з подальшою верифікацією за допомогою державних реєстрів.

Ще однією проблемою є надмірний формалізм у вимогах до форми заяви про призначення пенсії. На практиці непоодинокі випадки, коли органи ПФУ відмовляють у прийнятті або розгляді заяви з посиланням на те, що вона подана не за формою, затвердженою Порядком № 22-1. Така позиція суперечить правовій природі заяви як процедурного факту-дії, функцією якого є вираження волевиявлення особи, а не суто формальне дотримання затвердженого зразка.

Такий підхід органів ПФУ послідовно не підтримується ВС у складі Касаційного адміністративного суду. У постанові від 27 листопада 2019 року

у справі № 748/696/17 [89] суд зафіксував, що ПФУ не вправі відмовити у прийнятті заяви, поданої у довільній формі, якщо вона містить усі суттєві реквізити та чітко виражає волевиявлення особи щодо призначення пенсії. Відмову за формальними підставами суд кваліфікував як протиправну. У постанові від 24 вересня 2024 року у справі № 620/2027/23 [90] цей висновок було розвинуто: суд визначив подібну практику ПФУ як «надмірний формалізм». Системний аналіз цих позицій засвідчує сталу судову доктрину, відповідно до якої затверджена форма заяви є орієнтуючою, а не обмежувальною. Її призначення полягає у спрощенні процедури звернення, а не у звуженні реального доступу до пенсійного забезпечення. Вважаємо, що цей підхід ВС має бути безпосередньо закріплений у Порядку № 22-1 шляхом додавання норми про те, що заява, подана у довільній формі, але така, що чітко виражає волевиявлення особи щодо призначення або перерахунку пенсії, підлягає прийняттю та розгляду нарівні із заявою, поданою за встановленою формою.

Також суттєвим недоліком чинного унормування порядку призначення пенсії у солідарній системі пенсійного страхування є колізія процедурних строків, спричинена відсутністю в пенсійному законодавстві механізму зупинення розгляду заяви про призначення пенсії у разі, якщо поданих разом з нею документів недостатньо для встановлення права на пенсію. Ця проблема має не лише технічний, а й правозахисний характер, оскільки безпосередньо зачіпає майнові інтереси осіб, які претендують на призначення пенсії.

Суть цієї колізії полягає у тому, що з одного боку, частина 5 статті 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зобов'язує орган ПФУ прийняти рішення не пізніше десяти днів з дня надходження заяви [108]. З іншого боку, пункт 1.8 Порядку № 22-1 надає правомочній особі право подавати документи протягом трьох місяців із збереженням дати первинного звернення. Абзац п'ятий пункту 1.8 Порядку частково вирішує цю колізію для ситуацій, коли наявних документів достатньо для визначення права, але недостатньо для визначення точного розміру пенсії.

У такому разі пенсія призначається на підставі наявних документів, а після подання решти документів її розмір перераховується з дати первинного призначення [113].

Однак зазначений механізм не охоплює ситуацію, коли наявних документів не вистачає для самого визначення права на пенсію, передусім для підтвердження страхового стажу. У такому випадку орган ПФУ, обмежений десятиденним строком, фактично змушений прийняти рішення про відмову у призначенні пенсії. Наслідки цього для особи є несприятливими: після отримання відмови вона змушена подавати заяву повторно вже з необхідними документами. Якщо первинна заява була подана протягом трьох місяців з дня настання пенсійного віку, а повторна – після спливу цього строку, особа безповоротно втрачає право на ретроактивне призначення пенсії з дня досягнення пенсійного віку. Отже, попри своєчасне заявлення про право на пенсію, особа через прогалину в процедурному регулюванні може втратити частину пенсійних виплат, на які вона мала б право.

На нашу думку, спосіб усунення цієї проблеми може бути знайдений у загальних стандартах адміністративної процедури. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX [96], який набрав чинності 15 грудня 2023 року та з прийняттям Закону України від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX [100] поширив свою дію на правовідносини у сфері пенсійного забезпечення, запроваджує принцип сприяння заявнику у зборі доказів, обов'язок органу інформувати особу про недоліки поданих документів та можливість залишення заяви без руху для виправлення таких недоліків замість негайної відмови. Закон України «Про адміністративну процедуру» також закріплює право особи бути заслуханою до прийняття несприятливого адміністративного акта. Зазначені стандарти прямо застосовуються до рішень ПФУ про призначення пенсії як адміністративних актів у розумінні Закону України «Про адміністративну процедуру».

З огляду на це для належної імплементації стандартів Закону України «Про адміністративну процедуру» у пенсійне законодавство та усунення

описаної колізії вважаємо доцільним доповнити статтю 45 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» новою частиною такого змісту: *«У разі якщо поданих разом із заявою документів недостатньо для визначення права особи на пенсію, орган, що призначає пенсію, вправі прийняти рішення про зупинення розгляду заяви. Таке рішення приймається у строк, визначений частиною 5 цієї статті, оформлюється письмово та вручається або надсилається заявникові із зазначенням вичерпного переліку документів, що підлягають поданню, і строку для їх подання – не більше трьох місяців з дня отримання повідомлення. Після надходження всіх необхідних документів розгляд заяви поновлюється, а первинна дата звернення зберігається».*

Ще одним проявом надмірно формального підходу у контексті реалізації права на пенсію є практика застосування пункту 2.9 Порядку № 22-1 щодо документів, які посвідчують особу. Цей пункт відносить до базового пакету документів, необхідних для призначення пенсії, документ, що посвідчує особу та підтверджує місце проживання. Застосовуючи цю норму, окремі органи ПФУ відмовляють у прийнятті заяви від осіб, які не мають паспорта громадянина України, і не визнають паспорт громадянина України для виїзду за кордон належним документом. ВС у складі Касаційного адміністративного суду у постанові від 21 грудня 2019 року у справі № 663/574/17 [91] сформулював чіткий правовий висновок: закордонний паспорт громадянина України є документом, що повноцінно посвідчує особу та підтверджує громадянство, а тому його надання задовольняє вимогу базового пакету документів при зверненні за призначенням пенсії. На нашу думку, ця позиція ВС, що набула особливої актуальності в умовах масового вимушеного переміщення мільйонів громадян за кордон, має бути прямо відображена у Порядку № 22-1 шляхом доповнення пункту 2.9 вказівкою на те, що поряд із паспортом громадянина України подання паспорта громадянина України для виїзду за кордон є рівноцінно прийнятним.

Узагальнюючи наведені проблеми, слід зазначити, що більшість із них мають спільну причину: Порядок № 22-1 як нормативний акт, що детально регламентує процедуру призначення пенсії, досі не приведено у повну відповідність до стандартів Закону України «Про адміністративну процедуру». Набрання чинності останнім вимагає від ПФУ переходу до сервісної моделі взаємодії з особою, за якої будь-яке рішення про призначення чи відмову в призначенні пенсії набуває статусу адміністративного акта, а посадові особи зобов'язані дотримуватися фундаментальних принципів адміністративної процедури. Йдеться, зокрема, про обов'язок сприяти заявнику у зборі доказів, інформувати його про недоліки документів, а також дотримуватися права особи бути заслуханою до прийняття несприятливого рішення [161, с. 384–392].

У чинній редакції Порядок № 22-1 містить норми, що не повною мірою узгоджуються з цими стандартами. Він не передбачає ані обов'язку попереднього повідомлення перед відмовою, ані механізму зупинення розгляду заяви, ані формалізованого права заявника подати пояснення. Усі ці прогалини потребують усунення шляхом внесення комплексних змін до Порядку № 22-1 із прямим урахуванням відповідних принципів Закону України «Про адміністративну процедуру». Саме в цьому контексті запропонований вище інститут зупинення розгляду заяви слід розглядати не як ізольовану технічну новелу, а як органічний елемент загальної гармонізації пенсійного законодавства зі стандартами адміністративної процедури.

Паралельно зі зміною матеріальних умов призначення пенсії відбувалася докорінна перебудова процедурних аспектів реалізації права на пенсію, зумовлена цифровізацією. Цифрова трансформація пенсійного забезпечення має на меті підвищення доступності, прозорості та ефективності надання пенсійних послуг [164, с. 647–652].

Погоджуємось із думкою І. Ю. Михайлової, що цифрові трансформації покликані сприяти успішному розвитку демократичних механізмів у державі, оскільки інформація про діяльність органів влади і посадових осіб стає все

більш відкритою та доступною. Авторка слушно зазначає, що впровадження цифрових технологій у систему публічного управління, зокрема у сфері соціального захисту, дає змогу здійснити якісні перетворення в наданні публічних послуг і забезпечити ефективну взаємодію громадян та держави. Тобто така цифрова інтеграція передбачає настання конкретних соціально значущих результатів від застосування цифрових технологій у публічному управлінні [41, с. 37].

Відзначимо, що цифровізація діяльності ПФУ у сфері процедурних правовідносин підвищує ефективність реалізації права на пенсію, спрощує доступ до сервісів і забезпечує якісніший облік трудової діяльності громадян. Це узгоджується з положеннями Рекомендації МОП № 202 щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту, яка наголошує на важливості спрощення адміністрування соціального захисту та забезпечення прозорості процесів [43].

Початком цифрової трансформації у пенсійній сфері можна вважати запуск вебпорталу електронних послуг ПФУ у жовтні 2012 року. Цей крок став частиною загальнодержавної реформи адміністративних послуг, започаткованої Законом України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI [95].

Системний характер цифрової трансформації було закріплено Розпорядженням КМУ від 14 вересня 2016 року № 672-р, яким затверджено Стратегію модернізації та розвитку ПФУ на період до 2020 року [130]. Результатами реалізації цієї Стратегії стали ключові цифрові сервіси: подання через вебпортал заяв про призначення (перерахунок) пенсії в електронному вигляді, зокрема автоматичне оформлення пенсії при досягненні пенсійного віку; доступ пенсіонерів до матеріалів пенсійних справ через мережу Інтернет; отримання довідок із QR-кодом, що підтверджує їх достовірність; сервіс «Пенсійний калькулятор»; обмін відомостями на виплату пенсій в електронному вигляді.

Цифрова комунікація у сфері пенсійного забезпечення нині реалізується через три взаємопов'язані канали. Перший – вебпортал електронних послуг ПФУ. Другий – мобільний застосунок «ПФУ», що з вересня 2019 року забезпечує доступ до електронних сервісів ПФУ з мобільних пристроїв. Третій – Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Дія», з яким здійснюється інтеграція окремих пенсійних послуг.

Разом із цим необхідно відзначити виклики, які нерозривно пов'язані з цифровізацією у сфері пенсійного забезпечення. На нашу думку, їх можна систематизувати у три основні категорії: безпека персональних даних, цифровий розрив та зниження персоналізованого обслуговування.

Першим викликом є безпека персональних даних і ризики несанкціонованого витоку інформації. Переведення мільйонів пенсійних справ у цифровий формат актуалізує проблему захисту інформації, що зберігається на цифрових платформах і стає потенційною мішенню для шахраїв та зловмисників.

Другим викликом є цифровий розрив. В наукових джерелах наголошується, що він проявляється у нерівному доступі до Інтернету (особливо в сільській місцевості) та низькому рівні цифрової компетентності серед старшого населення. У Рекомендації МОП № 195 щодо розвитку людських ресурсів 2004 року [132] йдеться про необхідність безперервного навчання протягом життя як умови підтримання компетентностей особи. Натомість для значної частини літніх громадян України такий безперервний розвиток цифрових навичок наразі залишається недосяжним. По суті, цифровий розрив створює асиметричний доступ до пенсійних послуг, при якому найбільш вразлива категорія громадян потребує найбільшої підтримки [155, с. 314–344].

Третім викликом є зниження персоналізованого обслуговування, адже перехід до цифрових сервісів об'єктивно зменшує кількість особистих контактів громадян із працівниками ПФУ. Це може бути проблематичним для пенсіонерів, які звикли до особистої консультації при вирішенні складних

питань. Більше того, для людей похилого віку особистий контакт часто є не лише функціональною потребою, а й важливим соціальним фактором підтримки. Слід зазначити, що повна заміна особистого обслуговування цифровими сервісами без збереження альтернативних офлайнових каналів суперечила б принципу інклюзивності пенсійної системи.

Проведений аналіз порядку та умов призначення пенсії засвідчує, що виникнення права на пенсію в солідарній системі зумовлене юридичним фактичним складом дворівневої структури, який поєднує матеріально-правові та процедурно-правові юридичні факти, а саму проблематику реалізації цього права доцільно розглядати в аспекті чотирьох основних видів пенсій – за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років. Виявлені у процедурі призначення прогалини та прояви надмірного формалізму обумовили сформульовані автором пропозиції щодо подання заяви через представника, прийняття заяв у довільній формі, рівноцінності внутрішнього і закордонного паспортів та зупинення розгляду заяви у разі недостатності документів, спрямовані на приведення Порядку № 22-1 у відповідність до стандартів Закону № 2073-IX.

Установлення факту виникнення права на пенсію, однак, не вичерпує змісту його реалізації, оскільки вирішальне практичне значення для особи має розмір призначеної виплати. Тому подальше дослідження зосереджено на правових аспектах визначення розміру пенсії у солідарній системі, яким присвячено наступний підрозділ.

2.2 Правові аспекти визначення розміру пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування передбачає не лише факт виникнення такого права, але й його матеріальне наповнення – гідний розмір виплати, яку застрахована особа отримуватиме з моменту призначення пенсії.

Відповідно до висновків КСУ: «гарантоване статтею 46 Основного Закону України право на соціальний захист ґрунтується на тому, що розміри пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають бути визначені з урахуванням потреб людини, людської гідності та інших конституційних цінностей, а також на тому, що за наявності економічних та інших передумов розміри пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги мають бути своєчасно індексовані та/або перераховані» [136].

Центральне місце у визначенні розміру пенсії у солідарній системі посідає стаття 27 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», яка встановлює формулу обчислення пенсії за віком: $P = Z_p \times K_c$, де Z_p – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, з якої обчислюється пенсія, а K_c – коефіцієнт страхового стажу [108]. На нашу думку, ця формула має не локальне, а загальнометодологічне значення для всієї солідарної системи: вона є базовою конструкцією, до якої прив’язані інші види пенсій – по інвалідності (стаття 33 цього Закону), у зв’язку з втратою годувальника (стаття 37), а також пільгові пенсії та пенсії за вислугу років, обчислення яких регулюється статтею 114 та пунктом 2-1 розділу XV «Прикінцеві положення» зазначеного Закону.

У зв’язку з цим розкриття змісту формули статті 27 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» через правову оцінку кожного її елемента є не лише завданням аналізу пенсії за віком, але й передумовою системного дослідження всіх інших видів пенсійних виплат у солідарній системі. Слід зазначити, що формула містить дві пов’язані між собою через множення складові – заробітну плату (Z_p) та коефіцієнт страхового стажу (K_c), які, у свою чергу, є самостійними правовими конструкціями зі складною внутрішньою структурою. Зарплата (Z_p) визначається відповідно до статті 40 цього Закону з урахуванням осучаснення заробітку через прив’язку до середньої заробітної плати в Україні. Коефіцієнт страхового стажу (K_c) обчислюється за формулою $S_m \times V_c \div 1200$ з

посиланням на статті 24, 24-1, 25 та інші норми зазначеного Закону. Тобто вже на рівні базової формули ми маємо справу не з одиничною нормою, а з нормативною конструкцією, що охоплює щонайменше десять статей основного пенсійного закону.

У попередньому підрозділі страховий стаж згадувався переважно в контексті умов призначення пенсії за віком, тобто як одна з юридичних передумов виникнення права на пенсію. У цьому підрозділі ця правова категорія розглядається вже в іншому аспекті – як кількісний показник участі особи у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що безпосередньо впливає на розмір пенсійної виплати через коефіцієнт страхового стажу (K_c) у формулі, передбаченій статтею 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Отже, страховий стаж має значення не лише для встановлення факту набуття права на пенсію, а й для визначення обсягу цього права, тобто конкретного розміру пенсійної виплати.

Одним із базових елементів пенсійної системи є облік періодів трудової або іншої діяльності особи, з якими закон пов'язує виникнення права на пенсійні виплати та визначення їх розміру. В українському законодавстві відбулася суттєва концептуальна зміна цього підходу – поступовий перехід від категорії «трудовий стаж» до категорії «страховий стаж». На нашу думку, йдеться не лише про зміну термінології, а про зміну самої логіки пенсійного забезпечення: від моделі, у якій визначальним був факт трудової діяльності особи, до страхової моделі, у якій юридичного значення набуває її фінансова участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування через сплату страхових внесків.

Безпосередній вплив страхового стажу на розмір пенсії реалізується через коефіцієнт страхового стажу (K_c), визначений у статті 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Формула його обчислення виглядає так: $K_c = C_m \times V_c \div 1200$, де C_m – сумарна кількість місяців страхового стажу (з урахуванням гібридних періодів за частиною 4

статті 24); V_c – величина оцінки одного року страхового стажу, виражена у відсотках; 1200 – постійний коефіцієнт, що еквівалентний 100 років $\times$ 12 місяців і використовується для приведення формули до правильного порядку величин [108].

Чинна редакція статті 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (з 1 жовтня 2017 року) встановлює єдине значення $V_c = 1 \%$ за період участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Тобто кожен повний рік страхового стажу, незалежно від того, набутий він у межах нормативної тривалості (35 років для чоловіків, 30 років для жінок) чи понад неї, оцінюється однаково – як 1 % заміщення заробітку пенсією. Таким чином, для особи зі стажем 35 років коефіцієнт K_c становить 0,35 ($35 \times 12 \times 1 \div 1200 = 0,35$), що означає заміщення 35 % осучасненого заробітку при пенсії за віком.

Слід зазначити, що чинна модель є результатом радикальної законодавчої зміни 2017 року, зокрема до 1 жовтня 2017 року Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачав диференційовану оцінку року стажу – 1,35 % за період участі лише у солідарній системі та 1,08 % за період участі в солідарній і накопичувальній. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII скасував цю диференціацію та встановив єдину ставку 1 % [102]. На нашу думку, це рішення фактично знизило фінансову цінність кожного року страхового стажу приблизно на 26 % (з 1,35 до 1) і стало концептуально регресивним кроком порівняно з раніше діючим регулюванням.

Відзначимо, що стаття 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» також встановлює граничні межі коефіцієнта стажу, які захищають як застраховану особу (від необґрунтованого «обнулення» стажу), так і солідарну систему (від необмеженого зростання коефіцієнта при дуже великому стажі). Зокрема, для загальної категорії застрахованих осіб гранична верхня межа K_c становить 0,75; для осіб, які

набули стажу за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, – 0,85 [108]. Ці межі означають, що навіть особа з дуже великим страховим стажем (наприклад, 50 років за загальною категорією) не може отримати K_c більший від 0,75 – її пенсія за статтею 27 цього Закону не може перевищувати 75 % осучасненого заробітку.

Попередньо проаналізована категорія страхового стажу характеризує тривалість участі застрахованої особи у солідарній системі, проте не дає відповіді на питання про інтенсивність такої участі. Дві особи з однаковою кількістю років стажу можуть мати заробітну плату, що відрізняється в рази, а отже – і різний обсяг сплачених на їхню користь страхових внесків. Показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії, позначений у формулі статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» літерою Зп, індивідуалізує розмір пенсії та ставить його у пряму залежність від економічного вкладу особи у формування ресурсів солідарної системи. У парі двох складових – стажу і заробітку – закладено два взаємопов'язані елементи страхового принципу: кількісний (через коефіцієнт стажу K_c) та якісний (через осучаснений заробіток Зп). Лише їх одночасне врахування дозволяє реалізувати конституційну вимогу справедливого пенсійного забезпечення.

Базовим механізмом, що регулює порядок визначення Зп, є стаття 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [108]. Призначення цієї норми не зводиться до формального обчислення середньої заробітної плати особи за період її трудової діяльності. Її ключове функціональне навантаження полягає у механізмі «осучаснення» (актуалізації) заробітку через прив'язку до середньої заробітної плати в Україні за останні три роки, що передують року звернення за пенсією. Без такого осучаснення особа, яка отримувала високу заробітну плату у 2002 чи 2010 роках, була б поставлена у менш сприятливе становище порівняно з особою, заробіток якої припадає на 2024 рік: інфляційні процеси та зростання

середнього рівня оплати праці в економіці знецінили б її страховий внесок. Стаття 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зрівнює застрахованих осіб з різних поколінь у цьому відношенні, перетворюючи історичні номінальні величини у показник, який економічно зіставний у сучасних умовах. З огляду на захисне призначення цієї конструкції, вона є одним із системоутворюючих елементів солідарної системи: без неї страховий принцип еквівалентності внесків і виплат у довгостроковій перспективі значною мірою втрачає економічну обґрунтованість і не забезпечує адекватності пенсійних виплат, а отже, не гарантує реалізації права на гідне пенсійне забезпечення.

Слід відзначити, що за загальним правилом, заробіток для обчислення пенсії враховується за весь період страхового стажу, починаючи з 1 липня 2000 року [108], з моменту функціонування в Україні системи персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – централізованої бази даних ПФУ, у якій акумулюються відомості про сплачені на користь застрахованої особи страхові внески за кожен окремий місяць. Натомість для періодів до 1 липня 2000 року такі персоніфіковані дані відсутні, а отже – заробіток за ці періоди може бути врахований лише за окремим правилом і за умови підтвердження його первинними документами. Стаття 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає два винятки із загального правила: по-перше, заробіток за період до 1 липня 2000 року включається до розрахунку за бажанням особи (якщо вона вважає такий період більш сприятливим для обчислення пенсії); по-друге, він включається обов'язково у тих випадках, коли страховий стаж особи після 1 липня 2000 року становить менше 60 місяців [108]. Така конструкція, з одного боку, забезпечує передбачуваність розрахунку, а з іншого – захищає права осіб, чий трудовий шлях переважно припав на період до запровадження персоніфікованого обліку.

Безпосередньо формула обчислення осучасненого заробітку, закріплена у частині 2 статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», має такий вигляд: « $Зп = Зс \times (Ск \div К)$, де $Зп$ – заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії, у гривнях; $Зс$ – середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, обчислена за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії»; « $Ск$ – сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць страхового стажу ($Кз1 + Кз2 + \dots + Кzn$); $К$ – страховий стаж за місяцями, протягом яких сплачено страхові внески. Показник $Зс$ є зовнішнім стосовно особи макроекономічним орієнтиром, який щороку перераховується ПФУ на основі статистичних даних» [108]. Станом на 2026 рік середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, обчислена за 2023, 2024 та 2025 роки, становить 17 482,87 грн [18]. На цей показник множиться індивідуальний коефіцієнт особи у відсотках до середньої заробітної плати, формуючи її осучаснений заробіток у грошовому виразі.

Ключовою величиною, що індивідуалізує розрахунок, є коефіцієнт заробітної плати (доходу) $Кз$. Він обчислюється для кожного місяця страхового стажу окремо за формулою: « $Кз = Зв \div Зс$, де $Зв$ – заробітна плата (дохід) застрахованої особи за відповідний місяць, з якої фактично сплачено страхові внески; $Зс$ у даному контексті – середня заробітна плата в Україні за той самий місяць, з якої сплачено страхові внески» [108]. Принципово важливо, що коефіцієнт заробітної плати (доходу) $Кз$ обраховується помісячно, а не за рік чи в середньому за весь стаж. Це означає, що кожен окремий місяць страхового стажу відображає індивідуальний рівень доходу особи відносно середньоринкового. Такий помісячний підхід дозволяє точно відобразити динаміку заробітку особи протягом усього її трудового шляху і уникнути усереднення високих та низьких періодів. Водночас така деталізація розрахунку покладає на пенсійний орган обов'язок аналізувати десятки, а в багатьох випадках – сотні окремих позицій з персоніфікованої бази.

Об'єктна база для нарахування страхових внесків, а отже – і заробіток для обчислення пенсії, деталізована у статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [108]. Ця норма встановлює, що до заробітної плати для обчислення пенсії включаються всі види виплат, з яких фактично сплачено страхові внески (єдиний внесок), а також суми, з яких особа здійснила доплату до мінімального страхового внеску в порядку статті 40 цього Закону. Таким чином, основним правовим критерієм включення виплати до пенсійної бази є не її трудово-правова кваліфікація (заробітна плата, премія, компенсація тощо), а сам факт сплати з неї страхового внеску.

Водночас стаття 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлює два обмеження. Перше стосується періодів після набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (тобто після 1 січня 2004 року): до уваги беруться суми у межах максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої частиною 3 статті 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI [116]. Друге обмеження стосується періодів до 1 січня 2004 року: для них діє правило, успадковане з раніше чинного правового регулювання, відповідно до якого заробітна плата для обчислення пенсії враховується у межах 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання відповідних сум [108]. Така диференціація меж є логічним наслідком різної природи персоніфікованого обліку до і після 2004 року. Водночас вона слугує механізмом запобігання зловживанням, оскільки унеможливорює штучне завищення розрахункової бази через декларування у трудових книжках чи довідках архівних установ завищених заробітків за віддалені в часі періоди.

Важливе значення для забезпечення майнових прав застрахованої особи має закріплений у частині 2 статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» механізм оптимізації

заробітку. Він дозволяє виключити з розрахунку періоди з низьким рівнем доходу. За загальним правилом, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, за вибором особи може бути виключено до 60 календарних місяців страхового стажу підряд, але за умови, що такий період не перевищує 10 % від загальної тривалості страхового стажу. Така подвійна межа має важливе функціональне навантаження: 60-місячний (п'ятирічний) ліміт надає особі можливість «згладити» розрахунок шляхом виключення найбільш проблемного періоду її трудового шляху, а застереження про 10 % гарантує, що оптимізація не призведе до надмірного нівелювання ролі страхового внеску у формуванні пенсії. Така конструкція є важливою гарантією майнових прав пенсіонера, оскільки враховує об'єктивні обставини сучасного ринку праці: тимчасову неповну зайнятість, періоди вимушеної роботи на низькооплачуваних посадах через зміну професії, кризові коливання економіки тощо.

Окремо законодавець передбачив додаткові підстави для виключення із розрахунку періодів, пов'язаних з об'єктивними обставинами, що унеможливлювали отримання нормального доходу. Згідно з частиною 2 статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до таких періодів віднесено: строкову військову службу та військову службу за призовом під час мобілізації; період навчання у закладах вищої та фахової передвищої освіти на денній формі; період догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а в окремих випадках – і шестирічного; період догляду за особою з інвалідністю; період карантину, встановленого з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19; період дії воєнного стану в Україні [108]. Важливо зазначити, що ці періоди виключаються з розрахунку додатково – поза межами загального 60-місячного ліміту і незалежно від правила про 10 % стажу. Така диференціація свідчить про те, що законодавець розглядає зазначені періоди не як об'єкт вибору застрахованої особи у її стратегії оптимізації, а як обставини, об'єктивна непродуктивність яких має презумпційно враховуватись при обчисленні

пенсії. Можна стверджувати, що така презумпційна логіка є обґрунтованою: вона визнає, що у вказані періоди особа не могла б отримувати нормальний дохід незалежно від її волі, а отже – їх ненавмисне зниження не повинно зменшувати її пенсійні права.

Разом з тим, попри захисний характер механізму оптимізації, його практичне застосування породжує самостійну проблему – нерівність у доступі до інформації між пенсійним органом і застрахованою особою. Вибір 60-місячного періоду «найгіршого» заробітку, що підлягає виключенню, виконується автоматизовано – через відповідне програмне забезпечення ПФУ, яке здійснює перебір варіантів і визначає підсумкове рішення. Сама обчислювальна процедура, отже, не створює суттєвих ризиків технічної помилки. Однак результат цього розрахунку особа отримує у згорнутому вигляді – у формі підсумкового розпорядження про призначення пенсії, без деталізованих відомостей про конкретний п'ятирічний період, що було виключено, без значень помісячних коефіцієнтів K_z , без покрокового відображення алгоритму застосування правила про 10 % страхового стажу та об'єктивних періодів, що враховуються поза 60-місячним лімітом.

Наслідком такої інформаційної закритості процедури є те, що застрахована особа фактично позбавлена самостійної можливості верифікувати правильність застосування норми статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у її конкретному випадку. У ситуації, коли особа має 25–40 років страхового стажу (тобто 300–480 окремих помісячних коефіцієнтів) та періоди різних форм зайнятості – найманої праці, підприємницької діяльності на спрощеній системі, тимчасової неповної зайнятості, навчання, догляду за дитиною, – самостійна перевірка коректності оптимізації без отримання деталізованої виписки з розрахунку є неможливою. На нашу думку, ця обставина становить системний дефект інформаційного забезпечення процедури обчислення пенсії, що зменшує ефективність захисту майнових прав особи.

Проаналізовані вище страховий стаж і заробіток постають як два складових елементи, що формують підсумковий розмір пенсії за віком у солідарній системі. Розмір пенсії, обчислений за частиною 1 статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є добутком осучасненого заробітку Z_p та коефіцієнта страхового стажу K_c – $P = Z_p \times K_c$ [108]. З математичної точки зору така формула є симетричною: однаковий відсотковий приріст будь-якого з її складових приводить до однакового відсоткового приросту пенсії. Однак ця формальна симетрія не означає рівнозначності впливу обох чинників на реальні розміри пенсій у практичній площині – у соціально-економічних умовах діапазон фактичних значень коефіцієнта стажу і коефіцієнта заробітку суттєво різняться.

Для практичної ілюстрації застосуємо формулу до типової ситуації призначення пенсії у 2026 році. Як було зазначено вище, середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, обчислена за 2023, 2024 та 2025 роки, становить 17 482,87 грн [18]. Припустимо, що особа, яка звернулася за призначенням пенсії за віком, має 35 років страхового стажу, а її коефіцієнт заробітку K_z протягом усього трудового шляху дорівнював одиниці (тобто заробіток особи в кожному місяці страхового стажу збігався із середньоринковим рівнем). За таких базових параметрів коефіцієнт страхового стажу, обчислений за формулою $K_c = C_m \times V_c \div 1200$ із чинним значенням $V_c = 1 \%$ за рік, становитиме 0,35; осучаснений заробіток Z_p дорівнюватиме $17\,482,87 \text{ грн} \times 1,0 = 17\,482,87 \text{ грн}$; розмір пенсії становитиме $P = 17\,482,87 \times 0,35 = 6\,119,00 \text{ грн}$. Коефіцієнт заміщення (відношення розміру пенсії до осучасненого заробітку) у цьому випадку дорівнює 35 % – і саме така величина становить базовий орієнтир для подальшого аналізу.

Принципове значення для оцінки реальної дії формули статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» має врахування того, що її складові K_c і K_z функціонують у суттєво різних діапазонах фактичних значень. Коефіцієнт страхового стажу K_c об'єктивно обмежений у своєму максимальному значенні: за чинного $V_c = 1 \%$ і

реалістичної верхньої межі трудового шляху людини у 50 років максимальне значення K_c не перевищує 0,5. У переважній більшості випадків стаж особи, яка звернулася за призначенням пенсії, перебуває в межах 25–40 років, що відповідає K_c у діапазоні 0,25–0,40. На відміну від нього, коефіцієнт заробітку K_z об'єктивних верхніх обмежень не має – він теоретично може коливатися від часток одиниці (для осіб, які отримували заробіток нижчий від середнього) до значень 3,0–5,0 і більше для високооплачуваних категорій працівників. Така різниця практичних діапазонів призводить до того, що формула, яка є математично симетричною, у соціально-економічній площині демонструє виражену нерівнозначність впливу її елементів.

Таблиця 2.2.1

Розмір пенсії за віком у 2026 році залежно від страхового стажу та коефіцієнта заробітку (грн)

Страховий стаж	$K_z = 0.5$	$K_z = 1.0$	$K_z = 1.5$	$K_z = 2.0$
25 років	2 185,36	4 370,72	6 556,08	8 741,43
30 років	2 622,43	5 244,86	7 867,29	10 489,72
35 років	3 059,50	6 119,00	9 178,51	12 238,01
40 років	3 496,57	6 993,15	10 489,72	13 986,30
45 років	3 933,65	7 867,29	11 800,94	15 734,58

Джерело: розраховано автором на основі частини 1 статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та показника середньої заробітної плати, затвердженого ПФУ на 2026 рік.

Дані Таблиці 2.2.1 наочно показують, наскільки різним може бути розмір пенсії у застрахованих осіб з однаковою кількістю років страхового стажу при різних значеннях коефіцієнта заробітку. Так, особа із 35 роками стажу і $K_z = 0,5$ (заробіток удвічі нижчий від середнього) отримує пенсію 3 059,50 грн, тоді як особа з тим самим стажем і $K_z = 2,0$ – пенсію 12 238,01 грн, що у чотири рази більше. Натомість при варіюванні стажу від 25 до 45 років при $K_z = 1,0$ розмір пенсії змінюється у межах від 4 370,72 грн до 7 867,29 грн, тобто менш ніж у 1,8 рази. Іншими словами, типовий розкид значень коефіцієнта заробітку у застрахованих осіб у солідарній системі суттєво ширший за розкид значень коефіцієнта стажу, унаслідок чого

фактична частка стажу у формуванні підсумкового розміру пенсії в реальних умовах виявляється відносно скромною.

Зазначена особливість дії формули статті 27 Закону № 1058-IV у соціально-економічних умовах має суттєві практичні наслідки, що знаходять відображення в типовій життєвій ситуації, яка часто трапляється у правозастосовній практиці. Йдеться про ситуацію, коли особа, маючи тривалий страховий стаж – 40, 45 і навіть 50 років, – у разі низького рівня заробітку протягом трудового шляху отримує пенсію, що мало відрізняється від мінімального гарантованого рівня. Такі випадки є типовими для працівників сільської місцевості, працівників бюджетної сфери з низькооплачуваних посад, працівників сфери побутового обслуговування, лісового і комунального господарства тощо. Низький рівень заробітку у цих категорій застрахованих осіб у багатьох випадках не є наслідком їх вибору – він обумовлений об'єктивними структурними особливостями ринку праці у відповідних галузях і регіонах. Між тим, чинна формула обчислення пенсії, попри номінальне врахування тривалості страхового стажу через коефіцієнт K_s , фактично не забезпечує таким особам пропорційно більшого пенсійного забезпечення порівняно з особами, які мали значно коротший стаж, однак отримували вищий заробіток.

Описана проблематика є прямим наслідком зниження значущості страхового стажу у формулі статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що відбулося внаслідок законодавчих змін останнього десятиліття. Зокрема, ключовою точкою такого зниження стало зменшення показника величини оцінки одного року страхового стажу (B_s) із 1,35 % до 1 %, проведене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» [102].

У спеціальній літературі з права соціального забезпечення значення страхового стажу та механізм його впливу на розмір пенсії розглядаються як один із системоутворюючих елементів солідарної системи. Зокрема,

Б. І. Сташків визначає страховий стаж у солідарній системі як сумарний строк щомісячної сплати страхових внесків за періоди суспільно корисної діяльності застрахованої особи, спрямованих на здійснення пенсійних виплат сьогоденнішнім пенсіонерам [152, с. 180], і наголошує, що він має важливе значення як для призначення пенсії, так і через коефіцієнт страхового стажу для обчислення її розміру [152, с. 181, 205]. Наведений доктринальний підхід дає теоретичне підґрунтя для оцінки чинного значення $V_s = 1\%$ як такого, що системно недооцінює тривалість страхового стажу і, на нашу думку, потребує переосмислення з позицій справедливого пенсійного забезпечення.

На наше переконання, відновлення значення величини оцінки одного року страхового стажу на рівні $1,35\%$ дозволило б повернути страховому стажу належну вагу у формулі обчислення пенсії та пом'якшити проблему соціальної незахищеності осіб із тривалим стажем і об'єктивно невисоким заробітком [166, с. 108–122].

Поряд з цим, окрему правову конструкцію, яка системно обмежує реалізацію страхового принципу еквівалентності у солідарній системі, утворює інститут максимального розміру пенсії, закріплений у частині 3 статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у системному зв'язку зі статтею 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI [115]. Відповідно до зазначених приписів: «максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність». Станом на 2026 рік прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становить 2 595 грн, а отже – максимальний розмір пенсії обмежено сумою 25 950 грн [104].

Вбачається, що правова природа цього обмеження є проблематичною з огляду на засадничий принцип солідарної пенсійної системи – принцип еквівалентності страхових внесків і пенсійних виплат. Якщо розмір пенсії має бути прямо пропорційним економічному вкладу особи у формування ресурсів солідарної системи (через мультиплікативну дію коефіцієнтів стажу і заробітку у формулі статті 27), то встановлення абсолютної межі такого розміру руйнує цю пропорційність. Особа, яка протягом сорока років трудової діяльності отримувала високий заробіток і сплачувала з нього страхові внески у максимальній законодавчо допустимій сумі, у разі застосування обмеження максимального розміру пенсії отримує пенсію, що не відповідає її реальному економічному внеску в систему. На нашу думку, така ситуація створює юридичну колізію між нормативно закріпленим принципом еквівалентності, що впливає з конструкції статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у її функціональному взаємозв'язку зі статтями 7–8, 19, 24, та обмежувальною нормою частини 3 статті 27 і статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

З огляду на наведене, вважаємо, що проблема обмеження максимального розміру пенсії потребує системного законодавчого вирішення шляхом скасування зазначеної норми у її базовому формулюванні. Відповідно, пропонуємо виключити з Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» статтю 2, яка встановлює загальне правило про обмеження максимального розміру пенсії десятьма прожитковими мінімумами для осіб, які втратили працездатність, та одночасно визнати такою, що втратила чинність, частину 3 статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у частині, що відсилає до зазначеного обмеження. На нашу думку, реалізація цієї пропозиції відновить повноцінну дію страхового принципу еквівалентності внесків і пенсійних виплат у солідарній системі та усуне тривалий конфлікт між загальною нормою про обмеження пенсії та послідовною правовою

позицією КСУ про неконституційність такого обмеження стосовно різних категорій застрахованих осіб.

Поряд із загальним механізмом обчислення розміру пенсії, проаналізованим вище, законодавство передбачає окрему систему мінімальних гарантій, спрямованих на забезпечення достатнього рівня пенсійного забезпечення для осіб, у яких застосування формули статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призводило б до невиправдано низького результату.

Базовою нормою, що встановлює мінімальну гарантію розміру пенсії за віком, є частина 1 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом [108]. Станом на 2026 рік цей показник становить 2 595 грн [104]. Правова природа цієї гарантії має соціальний, а не страховий характер: вона покликана забезпечити певний абсолютний рівень пенсійного забезпечення, нижче якого розмір пенсії не може опускатися навіть тоді, коли результат застосування формули статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» виявився б нижчим. На нашу думку, така конструкція є виправданою з огляду на функції соціальної держави, закріплені у статті 1 Конституції України та конституційні гарантії права на соціальний захист закріплені у частині третій статті 46 Основного Закону, адже пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Водночас слід зазначити, що сама прив'язка мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, є проблематичною: з огляду на тривалу практику встановлення прожиткового мінімуму на рівні, що не відповідає реальним споживчим потребам, ця гарантія більшою мірою виконує номінальну, ніж фактичну захисну функцію.

Окрему гарантію, що має особливий теоретичний інтерес з огляду на взаємозв'язок із міжнародними стандартами соціального забезпечення, встановлено частиною 2 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Відповідно до цієї норми, для осіб, які досягли віку 65 років, за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі 40 відсотків мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня відповідного року, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [108]. У 2026 році, при розмірі мінімальної заробітної плати 8 647 грн, цей показник становить 3 458,80 грн. Запровадження саме цієї гарантії безпосередньо пов'язане з ратифікацією Україною Конвенції МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28 червня 1952 року, здійсненою на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» від 16 березня 2016 року № 1024-VIII [127] (Конвенція набрала чинності для України 6 червня 2017 року) [32].

Однак саме в порядку імплементації положень Конвенції № 102 у вітчизняному пенсійному законодавстві проявилася одна з найбільш виразних деформацій страхового принципу. Для розкриття цієї проблематики необхідно звернутися до тексту самої Конвенції. Відповідно до статті 28 Конвенції № 102 у поєднанні з її розділом V «Допомога по старості», коли захист поширюється на категорії працюючих або категорії економічно активного населення, допомога надається у вигляді періодичних виплат, що нараховуються таким чином, щоб виконувалися вимоги або статті 65, або статті 66 цієї Конвенції (статті 28, 29, 65, 66, частина I Додатку до розділу XI) [32]. Стаття 65 Конвенції встановлює, що сума такої виплати, разом із сумою сімейних допомог, які виплачуються протягом охоплюваного ризику, повинна для типового бенефіціара становити не менше 40 % попереднього заробітку бенефіціара або годувальника його сім'ї. Типовий бенефіціар у контексті допомоги по старості

визначається як чоловік з дружиною пенсійного віку, котрий має необхідний страховий стаж.

Засаднича відмінність вітчизняного підходу до імплементації Конвенції № 102 від її автентичного тексту полягає у підміні бази обчислення 40 % коефіцієнта заміщення. Конвенція встановлює, що цей коефіцієнт обчислюється від попереднього заробітку бенефіціара (тобто від його реальної заробітної плати, з якої сплачувалися страхові внески), а українське законодавство – від мінімальної заробітної плати в Україні, встановленої законом на 1 січня відповідного року. Така підміна понять призводить до якісної деформації змісту міжнародного стандарту: замість гарантії того, що пенсія становитиме не менше 40 % індивідуального заробітку особи, законодавець гарантує лише абсолютний номінальний рівень виплати, що жодним чином не корелює з реальним економічним вкладом особи у солідарну систему. Для особи, яка протягом усього трудового шляху отримувала заробіток на рівні середньої заробітної плати в Україні (станом на 2026 рік – 17 482,87 грн), імплементація Конвенції № 102 у її автентичному вигляді означала би гарантований мінімальний розмір пенсії 6 993,15 грн (40 % від 17 482,87 грн), тоді як чинне українське регулювання гарантує лише 3 458,80 грн – менше половини того, що передбачає Конвенція.

Слід зазначити, що така ситуація не може бути виправдана посиланнями на абзац другий частини 1 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який передбачає страхову мінімальну межу – пенсія за частиною 2 не може бути меншою за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб [108]. Ця нижня межа, проаналізована вище, виконує функцію мінімального соціального захисту, однак не може вважатися належним засобом імплементації Конвенції № 102, оскільки встановлює лише мінімально допустимий розмір пенсії, але не гарантує досягнення передбаченого Конвенцією рівня пенсійного забезпечення. На нашу думку, чинне регулювання частини 2 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не забезпечує належної

імплементції пункту а статті 65 Конвенції № 102 та суперечить статті 9 Конституції України, яка визначає чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства, а також статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [16], відповідно до якої сторона не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору.

З огляду на викладене, вважаємо за необхідне привести вітчизняне регулювання у відповідність із текстом Конвенції № 102 шляхом зміни бази обчислення 40-відсоткового коефіцієнта заміщення. У зв'язку з цим пропонуємо викласти частину 2 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у такій редакції: *«Для осіб, які досягли віку 65 років, за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі 40 відсотків заробітної плати (доходу) застрахованої особи, визначеної відповідно до статті 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія»*. Запропонована редакція забезпечить повну імплементцію статті 65 Конвенції № 102 через використання саме індивідуального заробітку особи як бази обчислення гарантії, при цьому загальна нижня страхова межа у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, продовжить діяти на підставі частини 1 цієї статті як універсальна гарантія для всіх застрахованих осіб.

Продовжуючи аналіз елементів формули визначення розміру пенсії, слід звернутися до окремого механізму підвищення пенсійних виплат за тривалий страховий стаж, передбаченого абзацом другим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Так, за кожний повний рік страхового стажу понад 35 років для чоловіків і 30 років для жінок пенсія підвищується на 1 відсоток розміру пенсії, обчисленого відповідно до статті 27 цього Закону, але не більше ніж на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком [108]. Саме у застереженні «не більше

ніж на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком» закладено механізм, що нівелює стимулюючу функцію цієї норми. У 2026 році, при мінімальному розмірі пенсії 2 595 грн, 1 відсоток від цієї суми становить лише 25,95 грн на рік понаднормового стажу. Для особи з понаднормовим стажем у 10 років сумарна доплата становитиме 259,50 грн на місяць, що практично не впливає на фактичний рівень її пенсійного забезпечення. На нашу думку, така конструкція має зрівнювальний характер: вона штучно нівелює різницю між особою з нормативним стажем і особою з тривалим понаднормовим, незалежно від реального розміру пенсії останньої.

Порівняння з раніше діючою нормою частини 2 статті 19 Закону України «Про пенсійне забезпечення» у її попередній редакції [123] свідчить про регресивний характер чинного регулювання. У попередній редакції доплата за кожний повний рік стажу понад нормативний обчислювалася у відсотках від фактичного розміру пенсії особи (1 % від обчисленої пенсії, без зрівнювального обмеження мінімальним розміром), що забезпечувало пропорційну економічну вигоду саме для осіб з тривалим стажем. Чинна ж редакція, прив'язавши верхню межу доплати до мінімального розміру пенсії за віком, фактично знівелювала економічний стимул для тривалої трудової діяльності у солідарній системі. Зазначене регресивне регулювання, на нашу думку, не відповідає страховому принципу еквівалентності та потребує переосмислення.

З огляду на наведене, пропонуємо викласти абзац 2 частини 1 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у такій редакції: *«За кожний повний рік страхового стажу понад тривалість, передбачену абзацом першим частини першої цієї статті, пенсія підвищується на 1 відсоток розміру пенсії, обчисленого відповідно до статті 27 цього Закону»*. Реалізація цієї пропозиції відновить пропорційний характер доплати за понаднормовий стаж та забезпечить її стимулюючу функцію стосовно осіб з тривалою трудовою діяльністю.

Систематизація проаналізованих вище проблем мінімальних гарантій розміру пенсії та механізмів її підвищення дозволяє зробити висновок про те, що чинне регулювання статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» містить дві ключові деформації страхового принципу: неповну імплементацію Конвенції МОП № 102 у частині бази обчислення 40-відсоткового коефіцієнта заміщення та зрівнювальну, а не пропорційну, природу доплати за понаднормовий страховий стаж. Запропоновані вище зміни до зазначених норм у своєму системному поєднанні спрямовані на відновлення повноцінної дії страхового принципу еквівалентності та належне виконання Україною її міжнародних зобов'язань у сфері соціального забезпечення.

Слід відзначити, що однією з характерних рис солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є системна прив'язка розміру інших видів пенсій – по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника – до розміру пенсії за віком, обчисленої відповідно до статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Така конструкція, з одного боку, забезпечує внутрішню узгодженість солідарної системи і дозволяє послідовно застосовувати страховий принцип до всіх видів пенсій, що виплачуються за рахунок коштів ПФУ; з іншого боку – вона відтворює всі недоліки базової формули обчислення пенсії за віком, проаналізовані в попередніх блоках цього підрозділу.

Розмір пенсії по інвалідності у солідарній системі регулюється статтею 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої залежно від групи інвалідності пенсія призначається у таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 100 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю II групи – 90 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю III групи – 50 відсотків пенсії за віком, обчисленої відповідно до статей 27 і 28 цього Закону [108]. Перше принципово важливе зауваження стосується того, що пенсія по інвалідності у солідарній системі не є самостійною величиною з особливим алгоритмом обчислення – вона є

похідною від базової пенсії за віком, що обраховується для конкретної особи з урахуванням її страхового стажу і коефіцієнта заробітку. Тим самим всі деформації страхового принципу, проаналізовані вище у контексті формули статті 27 (нерівнозначність впливу стажу і заробітку, заниження ваги стажу через зменшення V_c до 1 %, обмеження максимального розміру пенсії), безпосередньо впливають і на розмір пенсії по інвалідності.

Окремої уваги потребує співвідношення між групами інвалідності. Якщо для I групи (особи, які повністю втратили працездатність і потребують постійного догляду) законодавець обрав співвідношення 100 % від пенсії за віком, що відповідає принципу повної компенсації втрати працездатності, то для II групи – 90 %, і лише 50 % особливо для III групи [108].

Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника регулюється статтею 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на одного непрацездатного члена сім'ї у розмірі 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, а на двох і більше непрацездатних членів сім'ї – у розмірі 100 відсотків пенсії за віком, що розподіляється між ними рівними частками [108]. Зазначена правова конструкція також ґрунтується на принципі прив'язки до базової пенсії за віком, що мала б бути обчислена для померлого годувальника на момент його смерті, з урахуванням набутого ним страхового стажу та коефіцієнта заробітку. Слід зазначити, що сума 100 відсотків пенсії за віком, призначувана на двох і більше членів сім'ї, відображає логіку повного перенесення майнових прав померлого на його непрацездатних утриманців, що відповідає страховому принципу, адже сплачені особою протягом життя страхові внески продовжують виконувати свою захисну функцію стосовно її сім'ї і після смерті.

Водночас формула розподілу між кількома утриманцями рівними частками не враховує можливих відмінностей у потребах окремих членів сім'ї (наприклад, дітей різного віку, осіб з інвалідністю в межах однієї сім'ї тощо). Втім, такий уніфікований підхід є виправданим з огляду на адміністративну

простоту і необхідність уникнення дискреційних рішень при призначенні пенсії, що могли б породжувати правозастосовні непорозуміння. Застосування до пенсії у зв'язку з втратою годувальника також тих самих мінімальних гарантій, що й до пенсії за віком, забезпечується нормою частини 1 статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у якій передбачено, що пенсія у зв'язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї не може бути меншою прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [108].

Дослідження правових аспектів визначення розміру пенсії показало, що його основою є формула статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яка втілює страховий принцип еквівалентності внесків і виплат, проте чинне регулювання містить низку деформацій цього принципу – нерівнозначний вплив страхового стажу та заробітку, зниження оцінки одного року стажу, обмеження максимального розміру пенсії та неналежну імплементацію статті 65 Конвенції МОП № 102. З огляду на це обґрунтовано пропозиції щодо відновлення величини оцінки одного року стажу на рівні 1,35 відсотка, скасування обмеження максимального розміру пенсії, обчислення гарантованого мінімуму від індивідуального заробітку особи та перегляду доплати за понаднормовий страховий стаж.

Водночас визначений при призначенні розмір пенсії не є незмінним: його реальна вартість потребує підтримання в часі, а зміна юридично значущих обставин – відповідного перегляду виплати. Тому наступний підрозділ присвячено індексації та перерахунку пенсій як механізмам подальшої реалізації права на пенсію.

2.3 Індexсація та перерахунок пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як гарантія реалізації права на пенсію

Ефективність реалізації права на пенсію передбачає не лише правильне визначення її початкового розміру, а й подальше підтримання реальної цінності пенсійної виплати, її адаптацію до змін економічних показників, страхового стажу, заробітку та інших юридично значущих обставин. Збереження купівельної спроможності розміру пенсії є складовою реалізації самого права на пенсію.

Для забезпечення такої динаміки законодавство передбачає два основні правові механізми зміни розміру вже призначеної пенсії – індексацію та перерахунок. Обидва механізми спрямовані на зміну розміру пенсійної виплати у часі, однак мають різну правову природу, різні підстави застосування та різний порядок реалізації.

Індexсація пенсій є загальним механізмом підтримання реальної вартості пенсійних виплат. Вона має масовий характер, ініціюється державою та пов'язана передусім із макроекономічними змінами – зростанням споживчих цін і середньої заробітної плати. Її призначення полягає в тому, щоб раніше призначена пенсія не втрачала свого матеріального змісту внаслідок інфляційного знецінення та загального зростання рівня доходів у суспільстві.

Перерахунок пенсії, у свою чергу, є ширшим за змістом поняттям. Він охоплює різні випадки перегляду розміру вже призначеної пенсії, які можуть бути пов'язані як із загальними економічними показниками, так і з індивідуальними обставинами конкретної особи. До таких обставин належать набуття додаткового страхового стажу після призначення пенсії, отримання нового заробітку, подання документів про стаж або заробітну плату, які раніше не були враховані, зміна прожиткового мінімуму, а також необхідність виправлення помилок у попередньому обчисленні пенсії.

Водночас правозастосовна практика свідчить, що саме механізми індексації та перерахунку пенсій є одними з найбільш проблемних елементів реалізації права на пенсію в солідарній системі. Формально передбачаючи можливість адаптації пенсійної виплати до зміни економічних і правових обставин, чинне правове регулювання не завжди забезпечує фактичне збереження реальної вартості пенсії. Особливо виразно це проявляється у сфері щорічної індексації пенсій, де підзаконне регулювання в окремих випадках звужує зміст гарантій, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Індексація пенсій є одним із ключових правових механізмів забезпечення реального, а не лише формального характеру права на пенсію. У науковій літературі індексація пенсій розглядається у кількох взаємопов'язаних аспектах. М. М. Шумило визначає індексацію пенсій як специфічний вид процедурно-організаційних відносин, що існує в період виплати пенсії та є самостійним елементом динаміки пенсійних правовідносин [174, с. 218]. У посібнику під редакцію Г. І. Чанишевої індексацію (осучаснення) розглядають як окремий вид перерахунку пенсії – захід, спрямований на поновлення купівельної спроможності раніше призначених пенсій незалежно від їх розмірів та інших факторів [94, с. 184]. Я. В. Сімутіна відносить індексацію до особливої позакласифікаційної групи юридичних фактів – так званих «розрахункових» юридичних фактів (індексація, прожитковий мінімум та ін.), що «надбудовуються» над іншими юридичними фактами та є підставою для збільшення розміру пенсій [50, с. 195].

Окрім того, серед системи доктринальних принципів правового регулювання пенсійних відносин прямо виокремлюється принцип «перегляду (індексації) розміру пенсій відповідно до зростання споживчих цін» [50, с. 142]. Так, Б. І. Сташків вважає одним із основних принципів солідарної системи «принцип періодичної індексації та осучаснення пенсійних виплат,

головною ідеєю якого є незменшуваність вартості пенсії, що призначена особі, упродовж усього її життя» [152, с. 356].

Як бачимо, у сучасному науковому дискурсі індексація розглядається одночасно як: принцип пенсійного забезпечення (доктринальний рівень); гарантія підтримання реальної вартості пенсії (соціальна функція); обов'язок держави компенсувати інфляційне знецінення (конституційно-правовий вимір); елемент механізму реалізації права особи на достатній життєвий рівень.

У європейських наукових джерелах правові аспекти індексації пенсійних виплат невід'ємно розглядаються у контексті забезпечення адекватності пенсійного забезпечення та гарантування гідного рівня життя осіб похилого віку. Так, Єва-Марія Гонерляйн, старша дослідниця Інституту соціального права та соціальної політики імені Макса Планка, у дослідженні з питань індексації пенсійних виплат та нормативно-правових стандартів їх регулювання зазначає, що в ЄС питання адекватності пенсій за віком знову набуло статусу ключового пріоритету соціальної політики. Після тривалого періоду реформ, спрямованих переважно на скорочення пенсійних витрат і забезпечення фінансової стабільності державних пенсійних систем, проблематика адекватності поступово повертає своє центральне значення. Нині спостерігається посилення акценту на ефективності державних пенсійних схем у реалізації їх соціально-захисної функції, зокрема щодо гарантування доходної безпеки у похилому віці та запобігання або пом'якшення ризиків бідності після виходу на пенсію. Водночас, на думку дослідниці, численні заходи жорсткої економії в пенсійних системах призвели до кумулятивного негативного ефекту, що проявляється у зниженні початкового рівня пенсій та обмеженні їх подальшого коригування з плином часу. Належна індексація, як підкреслюється, набуватиме ще більшого значення у наступні десятиліття через фундаментальні зміни на ринку праці, зокрема зростання частки нестандартних, короткострокових і переривчастих форм зайнятості, що зумовлює зменшення обсягів соціальних внесків і,

відповідно, пенсійних прав. У зв'язку з цим пенсійні реформи, на її думку, мають дедалі більше орієнтуватися на адекватність пенсійного забезпечення, у тому числі шляхом удосконалення індексаційних механізмів із врахуванням перерозподільчих елементів та альтернативних моделей регулювання [209, с. 247–249].

КСУ у Рішенні від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 наголосив, що «за наявності економічних та інших передумов розміри пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги мають бути своєчасно індексовані та/або перераховані», а юридичний механізм індексації та перерахунку пенсій є «однією з конституційних гарантій дієвості права на соціальний захист» [136].

На міжнародному рівні обов'язок держави забезпечувати адекватність пенсійних виплат закріплений у статті 22 та частині першій статті 25 Загальної декларації прав людини 1948 року [24], у статтях 9 та 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [42]. У Загальному коментарі № 19 до статті 9 Пакту Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав підкреслив необхідність регулярного перегляду критеріїв адекватності виплат [222]. Конвенція МОП № 102 передбачає, що розміри поточних пенсійних виплат переглядаються у разі істотних змін у загальному рівні заробітків, що є наслідком змін у вартості життя [32].

Відповідно до статті 18 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III встановлено юридично обов'язковий характер індексації пенсій [105]. Правові основи підтримання купівельної спроможності населення в умовах зростання цін визначає Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» від 3 липня 1991 р. № 1282-XII. Відповідно до статті 1 цього Закону «індексація грошових доходів населення є встановленим законодавством механізмом підвищення грошових доходів, що дає можливість частково або повністю відшкодовувати подорожчання споживчих товарів і послуг» [118]. За змістом статті 2 Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» «індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на

території України, якщо вони не мають разового характеру». До таких доходів закон прямо відносить, зокрема, пенсії [118].

Важливе значення для спеціального регулювання індексації пенсій мав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства» від 15 лютого 2022 р. № 2040-IX. Ним частину п'яту статті 2 Закону «Про індексацію грошових доходів населення» викладено в новій редакції, відповідно до якої індексація пенсій проводиться у порядку, визначеному КМУ, із застосуванням коефіцієнта збільшення, що визначається за правилами абзаців другого і третього частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [98].

Відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

«Для забезпечення індексації пенсії щороку з 1 березня проводиться перерахунок раніше призначених пенсій шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії.

Показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, який застосовується для обчислення пенсії, щороку збільшується на коефіцієнт, що відповідає 50 відсоткам показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50 відсоткам показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення, порівняно з трьома календарними роками, що передували року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення.

У разі відсутності дефіциту коштів ПФУ для фінансування виплати пенсій у солідарній системі розмір щорічного збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, який застосовується для обчислення пенсії, передбачений абзацом другим цієї частини, може бути збільшений, але не повинен перевищувати 100 відсотків показника зростання середньої

заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення, порівняно з трьома календарними роками, що передували року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення.

Розмір та порядок такого збільшення визначаються у межах бюджету ПФУ за рішенням КМУ з урахуванням мінімального розміру збільшення, визначеного абзацом другим цієї частини» [108].

Зазначена модель має принципове значення для розуміння правової природи індексації у солідарній системі. Законодавець пов'язує індексацію не з довільним підвищенням пенсійної виплати, не з фіксованою доплатою і не з однаковою сумою для всіх пенсіонерів, а саме зі збільшенням того розрахункового показника, який використовується у пенсійній формулі. Інакше кажучи, індексація має відбуватися не шляхом зовнішнього додавання певної суми до пенсії, а шляхом оновлення одного з елементів формули, за якою визначається її розмір.

З метою забезпечення реалізації права громадян на перерахунок їх пенсії КМУ 20 лютого 2019 року прийнято постанову № 124 «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році», якою, серед іншого, затверджено Порядок проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі – Порядок № 124) [53].

Згідно з пунктом 5 Порядку № 124 «у 2019 році перерахунок пенсій у зв'язку зі збільшенням показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, проводиться шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії, станом на 1 жовтня 2017 року на коефіцієнт, визначений згідно з абзацом першим пункту 4 цього Порядку. Кожен наступний перерахунок у зв'язку зі збільшенням показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для

обчислення пенсії, проводиться з урахуванням збільшеного у попередніх роках показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачені страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії» (п. 5) [53].

Ця обставина є ключовою для подальшого аналізу, оскільки саме навколо визначення показника середньої заробітної плати, який підлягає щорічному збільшенню, у правозастосовній практиці виникла найбільш суттєва проблема. З одного боку, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» вказує на показник, який враховується для обчислення пенсії конкретної особи. З іншого боку, підзаконне регулювання, закріплене у Порядку № 124, фактично сформувало іншу модель – із застосуванням єдиного базового показника, визначеного станом на 1 жовтня 2017 року. Саме ця розбіжність між законом і підзаконним актом стала причиною тривалого обмеження права значної кількості пенсіонерів на повноцінну щорічну індексацію чий пенсії були призначені після 2017 року.

Виявлена колізія полягає в тому, що положення Порядку № 124 не відповідають змісту частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», оскільки по-різному визначають показник, який підлягає збільшенню на встановлені коефіцієнти. Так, Закон передбачає збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески та який враховується для обчислення пенсії, тоді як Порядок № 124 пов'язує таке збільшення виключно з аналогічним показником, визначеним станом на 1 жовтня 2017 року [162, с. 521–526].

Для правильного розуміння цієї проблеми необхідно звернутися до правової природи показника середньої заробітної плати, який використовується при обчисленні пенсії. Відповідно до частини другої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: «заробітна плата для обчислення пенсії визначається за формулою: $Зп = Зс \times (Ск \div К)$, де $Зс$ – середня заробітна плата в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року

звернення за призначенням пенсії»; « $Ск \div K$ – індивідуальний коефіцієнт заробітку застрахованої особи».

У цій формулі показник $Зс$ виконує функцію загальноекономічної бази пенсійного обчислення. Він відображає рівень середньої заробітної плати в Україні за відповідний трирічний період і є однаковим для всіх осіб, які звернулися за призначенням пенсії в одному календарному році. Водночас індивідуалізація розміру пенсії забезпечується не через показник $Зс$, а через особистий коефіцієнт заробітку та страховий стаж особи. Отже, $Зс$ є не довільним технічним показником, а структурним елементом пенсійної формули, від якого безпосередньо залежить початковий і подальший розмір пенсійної виплати.

Повноваження КМУ у сфері індексації пенсії не є необмеженими. Частина друга статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» надає Уряду право визначати розмір, дату та порядок збільшення у межах бюджету ПФУ. Однак із цієї норми не випливає право КМУ змінювати сам об’єкт збільшення, визначений законом. Іншими словами, Уряд може встановлювати коефіцієнт, процедурний алгоритм та організаційний порядок проведення індексації, але не може підмінити передбачений законом показник іншим розрахунковим значенням.

Отже, абзац перший в сукупності з абзацом другим пункту 5 Порядку № 124 повинні застосовуватися відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», тобто під час проведення індексації повинен застосовуватися показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховувався для обчислення пенсії під час її призначення.

Такий висновок узгоджується із загальними вимогами статті 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов’язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Він також відповідає статті 5 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», за якою

дія інших нормативно-правових актів у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування допускається лише у випадках, прямо передбачених цим Законом. Відтак підзаконне регулювання не може звужувати чи змінювати зміст механізму індексації, встановленого законом.

Незважаючи на зазначені законодавчі приписи, у період з 2019 по 2026 роки органи ПФУ під час проведення щорічної індексації фактично застосовували механізм, передбачений пунктом 5 Порядку № 124. Замість збільшення того показника середньої заробітної плати, який був врахований при призначенні пенсії конкретної особи, застосовувався єдиний базовий показник – 3 764,40 грн, визначений станом на 1 жовтня 2017 року, який у наступні роки послідовно збільшувався на відповідні коефіцієнти індексації.

Унаслідок цього органи ПФУ фактично не проводили повноцінної індексації пенсій тим пенсіонерам, у яких пенсія була обчислена із застосуванням показника середньої заробітної плати, що перевищував показник 3 764,40 грн, збільшений на відповідні коефіцієнти. У таких випадках результат перерахунку за підзаконною моделлю був нижчим або не перевищував уже визначеного розміру пенсії, тому фактичного збільшення пенсійної виплати не відбувалося.

Такий підхід призвів до того, що пенсії, призначені після 2017 року, тривалий час не індексувалися належним чином, адже при первинному обчисленні їхнього розміру застосовувалися значно вищі показники середньої заробітної плати, ніж 3 764,40 грн. Зокрема, у 2018 році цей показник становив 5 377,90 грн, у 2019 році – 6 188,89 грн, у 2020 році – 7 763,17 грн, у 2021 році – 9 118,81 грн, у 2022 році – 10 846,37 грн, у 2023 році – 12 236,71 грн, у 2024 році – 13 559,41 грн, а у 2025 році – 15 057,09 грн.

Цю проблему можна проілюструвати через послідовне збільшення фіксованого базового показника 3 764,40 грн відповідно до пункту 5 Порядку № 124. Кожне наступне значення підзаконної бази ПФУ визначалося шляхом множення вихідного показника 3 764,40 грн на коефіцієнти збільшення, які щороку встановлювалися КМУ для проведення індексації пенсій.

Зокрема, у 2019 році застосовувався коефіцієнт 1,17, у 2020 році – 1,11, у 2021 році – 1,11, у 2022 році – 1,14, у 2023 році – 1,197, у 2024 році – 1,0796, у 2025 році – 1,115, у 2026 році – 1,121. Саме ці коефіцієнти, визначені відповідними постановами КМУ про індексацію пенсій, використані у наведеному нижче розрахунку.

Водночас проблема полягала не у самому застосуванні цих коефіцієнтів, а в тому, що вони застосовувалися до фіксованої підзаконної бази, а не до показника середньої заробітної плати, який був врахований при призначенні пенсії конкретної особи.

Таблиця 2.3.1

Розрахунок збільшення базового показника середньої заробітної плати відповідно до пункту 5 Порядку № 124 (вихідне значення – 3 764,40 грн станом на 01.10.2017)

Дата	Розрахунок	Показник (грн)
01.03.2019	$3\,764,40 \times 1,17$	4 404,35
01.05.2020	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11$	4 888,83
01.03.2021	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11$	5 426,60
01.03.2022	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11 \times 1,14$	6 186,32
01.03.2023	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11 \times 1,14 \times 1,197$	7 405,03
01.03.2024	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11 \times 1,14 \times 1,197 \times 1,0796$	7 994,47
01.03.2025	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11 \times 1,14 \times 1,197 \times 1,0796 \times 1,115$	8 913,83
01.03.2026	$3\,764,40 \times 1,17 \times 1,11 \times 1,11 \times 1,14 \times 1,197 \times 1,0796 \times 1,115 \times 1,121$	9 992,40

Джерело: розраховано автором на підставі пункту 5 Порядку № 124 та постанов КМУ про індексацію пенсій за 2019–2026 роки.

Як видно з наведеної таблиці, навіть станом на 1 березня 2026 року підзаконна база, сформована відповідно до пункту 5 Порядку № 124, становила 9 992,40 грн. Це означає, що вона лише у 2026 році перевищила показник Зс, який застосовувався для призначення пенсій у 2021 році (9 118,81 грн), і досі залишається нижчою за показники Зс для пенсій, призначених у 2022–2025 роках.

Отже, для значної частини пенсіонерів індексація протягом кількох років не виконувала своєї основної функції – не забезпечувала реального збільшення пенсії відповідно до зростання макроекономічних показників. Натомість ПФУ у таких випадках застосовував фіксовані щомісячні доплати, зокрема 100 грн або 135 грн, що за своєю правовою природою не є тотожним індексації, передбаченій частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Наведений вище розрахунок показує лише динаміку зростання підзаконної бази ПФУ. Однак для оцінки реального впливу такого механізму на права пенсіонерів необхідно зіставити цю базу з показниками Зс, які застосовувалися при призначенні пенсій у відповідні роки. Саме таке зіставлення дає змогу визначити, для яких груп пенсіонерів підзаконна база була нижчою за їхній індивідуальний розрахунковий показник і, відповідно, у які періоди індексація фактично не забезпечувала збільшення пенсійної виплати.

Дані таблиці 2.3.2 свідчать, що пенсіонери, яким пенсію було призначено у 2018 році, не отримували реальної індексації до 01.03.2021; пенсіонери 2019 року – до 01.03.2023 р.; пенсіонери 2020 року – до 01.03.2024 р.; пенсіонери 2021 року – до 01.03.2026 р. Для пенсіонерів, пенсії яким призначено у 2022–2025 роках, підзаконна база ПФУ станом на 01.03.2026 р. так і не досягла рівня показника Зс, застосованого при первинному обчисленні їхніх пенсій.

Зазначене дає підстави для висновку, що проблема пункту 5 Порядку № 124 полягає не лише у формальній невідповідності закону. Її наслідком стало фактичне обмеження доступу окремих груп пенсіонерів до повноцінної щорічної індексації. У такій ситуації індексація втрачала властивість універсального механізму підтримання купівельної спроможності пенсії та перетворювалася на нерівномірний механізм, ефективність якого залежала від року призначення пенсії.

Таблиця 2.3.2

*Показник Зс за роком призначення пенсії та підзаконна база ПФУ (Порядок № 124):
порівняльна характеристика реалізації права на щорічну індексацію*

Рік призначення пенсії	Зс при призначенні (грн)	01.10. 2017	01.03. 2019	01.05. 2020	01.03. 2021	01.03. 2022	01.03. 2023	01.03. 2024	01.03. 2025	01.03. 2026
База ПФУ→	(Порядок №124)	3764,40	4404,35	4888,83	5426,60	6186,32	7405,03	7994,47	8913,83	9992,40
До 01.10.2017	≤3764,40	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙
2018	5377,90	×	×	×	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙
2019	6188,89	—	×	×	×	×	⊙	⊙	⊙	⊙
2020	7763,17	—	—	×	×	×	×	⊙	⊙	⊙
2021	9118,81	—	—	—	×	×	×	×	×	⊙
2022	10846,37	—	—	—	—	×	×	×	×	×
2023	12236,71	—	—	—	—	—	×	×	×	×
2024	13559,41	—	—	—	—	—	—	×	×	×
2025	15057,09	—	—	—	—	—	—	—	×	×

Умовні позначення:

- ⊙ – підзаконна база ПФУ перевищила Зс пенсіонера, відбувається реальна індексація;
- ×
- – пенсія ще не була призначена.

Джерело: складено автором на підставі ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», п. 5 Порядку № 124, офіційних даних ПФУ про показник Зс за 2017–2025 рр. та постанов КМУ щодо коефіцієнтів індексації 2019–2026 рр.

Вказана правова позиція, обґрунтована автором у науковій публікації та практичній правозастосовній діяльності, згодом отримала підтвердження у практиці ВС. В постанові Верховного суду від 13 січня 2025 р. у справі № 160/28752/23, в якій саме автор представляв інтереси позивача, суд погодився з нашими доводами та зробив висновок, що при проведенні перерахунку раніше призначених пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» збільшенню підлягає показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, що безпосередньо враховувався для обчислення пенсії відповідної особи при її призначенні [63].

Більш розгорнуте обґрунтування цієї позиції міститься у постанові ВС від 27 лютого 2025 року у справі № 620/7211/24. У ній Суд зазначив, що положення пункту 5 Порядку № 124 мають застосовуватися відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», тобто під час індексації має братися до уваги показник середньої заробітної плати, який враховувався для обчислення пенсії під час її призначення. ВС також вказав на неправомірність практики встановлення фіксованих щомісячних доплат замість застосування передбачених законом коефіцієнтів збільшення до відповідного показника Зс [92].

Особливе значення для формування єдності судової практики має постанова Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 16 квітня 2025 року у справі № 200/5836/24. Передання справи на розгляд судової палати та ухвалення відповідної постанови свідчать про наявність системної проблеми у правозастосуванні та необхідність формування сталої правової позиції щодо співвідношення частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і пункту 5 Порядку № 124 [66].

Водночас слід зауважити, що судові підтвердження цієї позиції саме по собі не усуває нормативної проблеми. Пункт 5 Порядку № 124 потребує

приведення у відповідність до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Без такого нормативного уточнення ризик неоднакового застосування механізму індексації зберігатиметься, а реалізація права значної кількості пенсіонерів залежатиме від необхідності індивідуального звернення до суду.

З огляду на це доцільно запропонувати викласти пункт 5 Порядку № 124 у такій редакції:

«Перерахунок пенсій у зв'язку зі щорічним збільшенням показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні проводиться шляхом збільшення того показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, що безпосередньо враховувався для обчислення пенсії кожної застрахованої особи відповідно до статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», на коефіцієнт збільшення, визначений відповідно до пункту 4 цього Порядку. Кожен наступний перерахунок проводиться шляхом збільшення на черговий коефіцієнт показника середньої заробітної плати (доходу), збільшеного у попередніх роках. Для проведення перерахунку застосовується єдиний коефіцієнт збільшення незалежно від року призначення пенсії застрахованій особі».

Запропонована редакція спрямована на усунення суперечності між законом і підзаконним актом, відновлення зв'язку індексації з пенсійною формулою та забезпечення рівного підходу до всіх пенсіонерів незалежно від року призначення пенсії.

Окремою проблемою реалізації права на індексацію пенсій стало запровадження КМУ диференційованих коефіцієнтів збільшення залежно від року призначення пенсії. Якщо проблема пункту 5 Порядку № 124 полягала у визначенні базового показника, до якого застосовується індексація, то новий підхід, запроваджений у 2025–2026 роках, стосується вже самого розміру коефіцієнта збільшення.

Постановою КМУ про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2025 році від 25 лютого 2025 року № 209 було встановлено загальний коефіцієнт збільшення 1,115. Водночас для окремих категорій пенсіонерів, пенсії яким були призначені у 2021–2024 роках, передбачено застосування нижчих коефіцієнтів. Зокрема, для пенсій, призначених у 2021 році, застосовувався коефіцієнт 1,0575; у 2022 році – 1,046; у 2023 році – 1,0345; у 2024 році – 1,023 [119].

Аналогічний підхід був продовжений у 2026 році. При загальному коефіцієнті збільшення 1,121 для пенсіонерів залежно від року призначення пенсії також встановлювалися зменшені коефіцієнти: для пенсій, призначених у 2021 році, – 1,061; у 2022 році – 1,061; у 2023 році – 1,048; у 2024 році – 1,036; у 2025 році – 1,024 [120].

Отже, у 2025–2026 роках КМУ фактично запровадив диференційовану модель індексації, за якою розмір щорічного підвищення залежав від року призначення пенсії. Такий підхід потребує окремої правової оцінки, оскільки частина друга статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» передбачає єдиний механізм щорічного збільшення показника середньої заробітної плати, який застосовується для обчислення пенсії.

На перший погляд, така модель може пояснюватися прагненням Уряду зменшити диспропорції між пенсіями, призначеними у різні роки, оскільки новіші пенсії обчислювалися із застосуванням вищих показників середньої заробітної плати. Однак така логіка не повністю узгоджується зі змістом частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Зазначена норма передбачає єдиний механізм щорічного збільшення показника середньої заробітної плати, який застосовується для обчислення пенсії, і не містить положень, які б дозволяли КМУ встановлювати різні коефіцієнти індексації залежно від року призначення пенсії.

Отже, у цьому випадку виникає питання про межі повноважень КМУ. Закон уповноважує Уряд визначати розмір і порядок збільшення у межах бюджету ПФУ, однак таке повноваження має реалізовуватися з урахуванням мінімального розміру збільшення, визначеного абзацом другим частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Відповідно, КМУ може конкретизувати порядок проведення індексації, але не може створювати додаткові критерії обмеження її розміру, якщо такі критерії прямо не передбачені законом.

Диференціація коефіцієнтів залежно від року призначення пенсії фактично ставить обсяг індексації у залежність не від страхового стажу особи, її заробітку, розміру пенсії чи інших індивідуально значущих обставин, а від календарної дати призначення пенсії. Такий критерій є формальним і не впливає безпосередньо із законодавчої моделі індексації, закріпленої у статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

З огляду на це запровадження знижених коефіцієнтів для пенсіонерів певних років призначення має ознаки непропорційного диференціювання у доступі до права на повну індексацію. Йдеться не про заборону будь-яких відмінностей у правовому регулюванні, а про те, що такі відмінності мають бути прямо передбачені законом, переслідувати легітимну мету та бути пропорційними. Якщо ж різний обсяг індексації встановлюється підзаконним актом без чіткого законодавчого уповноваження, це створює ризик звуження змісту права на пенсію. За своїм наслідком такий підхід має ознаки дискримінації пенсіонерів за календарною датою призначення пенсії, оскільки ставить обсяг їхнього права на індексацію у залежність від обставини, що не пов'язана зі страховим стажем, заробітком чи розміром пенсії.

Особливо проблемним є те, що пенсіонери, пенсії яким призначені у 2021–2025 роках, уже зазнали негативного впливу попередньої моделі індексації, пов'язаної із застосуванням фіксованої бази 3 764,40 грн за Порядком № 124. Запровадження для них додатково знижених коефіцієнтів у

2025–2026 роках поглиблює нерівність у реалізації права на індексацію та фактично відкладає момент повного оновлення їхніх пенсійних виплат.

Таким чином, проблема диференційованих коефіцієнтів є продовженням ширшої проблеми підзаконного звуження гарантій, передбачених Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». У першому випадку звуження відбувалося через підміну базового показника індексації, у другому – через зменшення самого коефіцієнта збільшення для окремих груп пенсіонерів. В обох випадках наслідком є неповна реалізація права на індексацію пенсії як гарантії збереження її реальної вартості.

Правомірність такого підходу вже стала предметом судового оскарження. Зокрема, рішенням Київського окружного адміністративного суду від 6 лютого 2026 р. у справі № 320/14123/25 [134], залишеним без змін постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 19.05.2026 р. [93], підпункт 6 пункту 2 постанови КМУ № 209 було визнано протиправним та нечинним. Незалежно від подальшого руху цієї справи, сам факт судового оскарження свідчить про наявність системної проблеми у співвідношенні законодавчої моделі індексації та її підзаконної деталізації.

У зв’язку з цим доцільним є нормативне уточнення, за яким щорічна індексація пенсій у солідарній системі має проводитися із застосуванням єдиного коефіцієнта збільшення до всіх раніше призначених пенсій, якщо інше прямо не передбачено законом. Такий підхід забезпечив би передбачуваність правового регулювання, рівність пенсіонерів у межах солідарної системи та відповідність підзаконного регулювання частині другій статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Відзначимо, що порушення механізму індексації пенсій не можна розглядати як суто технічну неточність підзаконного регулювання. Воно безпосередньо впливає на майнове становище пенсіонера, зменшує фактичний розмір належної йому пенсійної виплати та послаблює соціальну функцію пенсії як джерела регулярного матеріального забезпечення.

З огляду на це індексація пенсій має розглядатися не як дискреційний інструмент бюджетної політики, а як правова гарантія реалізації конституційного права на соціальний захист. Відхилення від законодавчо визначеної моделі індексації можливе лише на підставі закону, за умови дотримання принципів правової визначеності, пропорційності та недопущення звуження змісту вже набутого права на пенсію.

Поряд із індексацією, яка має загальний характер і спрямована на підтримання реальної вартості пенсійних виплат, важливим механізмом подальшої реалізації права на пенсію є перерахунок пенсії. На відміну від індексації, перерахунок здебільшого пов'язаний з індивідуальними обставинами конкретної особи: набуттям додаткового страхового стажу, поданням нових документів, зміною прожиткового мінімуму або виправленням помилок у попередньому обчисленні пенсії.

Поняття «перерахунок пенсії» за своїм нормативним змістом є ширшим, ніж поняття «індексація пенсії». Воно охоплює різні випадки перегляду розміру вже призначеної пенсії, які можуть бути зумовлені як загальними соціально-економічними змінами, так і індивідуальними обставинами конкретної застрахованої особи. Саме тому перерахунок пенсії доцільно аналізувати не як єдину однорідну процедуру, а як сукупність кількох різних за правовою природою механізмів зміни розміру пенсійної виплати.

У солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування перерахунок пенсії виконує декілька функцій. По-перше, він забезпечує адаптацію пенсійної виплати до зміни базових соціальних стандартів, зокрема прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, та мінімальної заробітної плати у випадках, прямо передбачених законом. По-друге, перерахунок дає змогу врахувати подальшу участь пенсіонера у системі соціального страхування, якщо після призначення пенсії особа продовжує працювати, сплачувати внески та набувати додатковий страховий стаж. По-третє, він дозволяє врахувати документи про стаж або заробіток, які не були подані або не були враховані під час первинного

призначення пенсії. По-четверте, перерахунок може виступати способом виправлення помилок, допущених органом ПФУ при первинному обчисленні або попередньому перегляді розміру пенсії.

Першою самостійною підставою для перерахунку пенсії є зміна прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, або мінімальної заробітної плати у випадках, прямо передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Такий перерахунок стосується насамперед тих пенсійних виплат, розмір яких безпосередньо пов'язаний із мінімальними соціальними стандартами. Його призначення полягає в тому, щоб мінімальні пенсійні гарантії не залишалися незмінними після підвищення відповідних базових показників.

Відповідно до частини третьої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі збільшення прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, а також у передбачених законом випадках мінімальної заробітної плати, здійснюється перерахунок пенсій, обчислених відповідно до статті 28 цього Закону [108]. Йдеться про ті випадки, коли розмір пенсії або відповідної доплати визначається у прив'язці до прожиткового мінімуму чи мінімальної заробітної плати. Такий перерахунок має проводитися з дня встановлення нового розміру відповідного показника.

Водночас законодавець передбачив особливий порядок застосування такого перерахунку до пенсіонерів, які продовжують працювати або здійснюють діяльність, пов'язану з отриманням доходу, що є базою нарахування єдиного внеску. Для цієї категорії осіб перерахунок у зв'язку зі зміною прожиткового мінімуму або мінімальної заробітної плати проводиться не одразу після зміни відповідного показника, а після звільнення з роботи або припинення такої діяльності. При цьому застосовується прожитковий мінімум чи мінімальна заробітна плата, встановлені на дату звільнення або припинення діяльності [108].

Така конструкція свідчить про диференційований підхід законодавця до працюючих і непрацюючих пенсіонерів. З одного боку, вона дозволяє врахувати факт продовження трудової діяльності особи та отримання нею додаткового доходу. З іншого боку, вона призводить до того, що працюючий пенсіонер протягом тривалого часу може не отримувати підвищення, пов'язане зі зростанням прожиткового мінімуму або мінімальної заробітної плати, хоча його пенсія залишається елементом конституційного права на соціальний захист.

Особливо відчутним такий підхід є щодо надбавки за понаднормовий страховий стаж, передбаченої статтею 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [108]. Оскільки розмір такої надбавки обмежується певним відсотком мінімального розміру пенсії за віком, а мінімальний розмір пенсії за віком пов'язаний із прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, відкладення перерахунку для працюючих пенсіонерів фактично впливає і на розмір доплати за понаднормовий стаж. У результаті особа, яка продовжує працювати і сплачувати внески, не завжди одразу отримує повний ефект від зростання відповідних соціальних стандартів.

Це дає підстави для висновку, що механізм перерахунку пенсій у зв'язку зі зміною прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати потребує оцінки не лише з погляду бюджетної доцільності, а й з позиції рівності пенсіонерів у реалізації вже набутого права на пенсію. Продовження трудової діяльності саме по собі не повинно призводити до невинновданого звуження тих елементів пенсійної виплати, які мають гарантійний характер і прямо пов'язані з мінімальними соціальними стандартами.

Окремий системний дефект, пов'язаний зі статусом працюючого пенсіонера, виявляється у механізмі підвищення пенсії за понаднормовий страховий стаж, передбаченому абзацом другим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Цей механізм гарантує підвищення пенсії на 1 відсоток за кожен повний рік

страхового стажу понад нормативний рівень, проте встановлює верхню межу доплати – не більше 1 відсотка мінімального розміру пенсії за віком [108]. Оскільки мінімальний розмір пенсії прив'язаний до прожиткового мінімуму, а для працюючих пенсіонерів перерахунок у зв'язку зі зміною прожиткового мінімуму відкладається до моменту звільнення, фактичний розмір надбавки за понаднормовий стаж також залишається «замороженим» до відповідного моменту. Таким чином, пенсіонер, що продовжує активну трудову діяльність, не отримує жодного виграшу від зростання прожиткового мінімуму у частині надбавки за понаднормовий стаж – попри те, що він продовжує сплачувати внески до солідарної системи.

Другою важливою підставою для перерахунку пенсії є продовження особою трудової діяльності після призначення пенсії. Цей вид перерахунку має особливе значення для солідарної системи, оскільки відображає зв'язок між подальшою страховою участю пенсіонера та розміром його пенсійної виплати. Особа, яка після призначення пенсії продовжує працювати, залишається застрахованою особою, за неї або нею самостійно сплачується єдиний внесок, а отже, вона продовжує набувати страховий стаж.

Правове регулювання такого перерахунку зосереджене у частині четвертій статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Зміст цієї норми свідчить, що законодавець передбачив кілька моделей перерахунку пенсії залежно від того, скільки страхового стажу особа набула після призначення пенсії або після попереднього її перерахунку.

Базовою є ситуація, коли після призначення або попереднього перерахунку пенсії особа набула не менше 24 місяців страхового стажу. У такому випадку перерахунок проводиться з урахуванням набутого після призначення пенсії страхового стажу. За бажанням пенсіонера при такому перерахунку може бути врахована також заробітна плата, одержана після призначення або попереднього перерахунку пенсії. Водночас для такого

обчислення застосовується показник середньої заробітної плати, який враховувався під час призначення або попереднього перерахунку пенсії.

Ця модель перерахунку поєднує два елементи: обов'язкове врахування додаткового страхового стажу та можливість врахування нового заробітку. Її практичне значення полягає в тому, що пенсіонер отримує можливість збільшити розмір пенсії за рахунок подальшої страхової участі у системі. Водночас врахування нового заробітку не завжди є вигідним для особи, оскільки після призначення пенсії її заробітна плата може бути нижчою, ніж заробіток, який був врахований при первинному обчисленні пенсії. Саме тому законодавче положення про врахування заробітку «за бажанням пенсіонера» має гарантійне значення: воно дає змогу уникнути погіршення розміру пенсії внаслідок невикладного перерахунку.

Окреме значення має правило про автоматичний перерахунок пенсій працюючим пенсіонерам. Органи ПФУ щороку з 1 квітня без додаткового звернення особи проводять перерахунок пенсій тим пенсіонерам, які на 1 березня відповідного року набули право на такий перерахунок. Запровадження автоматичного механізму є важливою процесуальною гарантією реалізації права на пенсію, оскільки усуває залежність перерахунку від поінформованості особи, її здатності звернутися до органу ПФУ та належно оформити заяву.

Разом із тим автоматичний перерахунок не позбавляє пенсіонера права звернутися за перерахунком самостійно, якщо такий спосіб є для нього більш доцільним або якщо він бажає реалізувати право на врахування заробітної плати. У цьому аспекті важливо, щоб орган ПФУ не лише формально провів перерахунок, а й застосував найбільш вигідний для особи варіант, якщо це прямо впливає із закону або з поданих пенсіонером документів.

Інша модель перерахунку стосується випадків, коли після призначення або попереднього перерахунку пенсії особа набула менше ніж 24 місяці страхового стажу. У такому разі перерахунок проводиться не раніше ніж через два роки після призначення або попереднього перерахунку пенсії. Він

здійснюється з урахуванням страхового стажу, набутого після призначення пенсії, але із заробітної плати, з якої пенсію було призначено або попередньо перераховано.

Ця конструкція має іншу правову логіку. Якщо у першому випадку визначальним є обсяг набутого стажу – не менше 24 місяців, то в другому випадку значення має сплив дворічного строку після призначення або попереднього перерахунку пенсії. Законодавець, таким чином, забезпечує можливість перегляду пенсії навіть тоді, коли особа за два роки не набула повних 24 місяців страхового стажу, наприклад через неповну зайнятість, перерви у роботі або інші обставини.

Водночас у такому випадку закон не передбачає врахування нового заробітку. Це пояснюється тим, що менший за 24 місяці період страхового стажу не завжди дає достатню основу для повного перегляду індивідуального коефіцієнта заробітку. Тому перерахунок у цій моделі має обмежений характер: він дозволяє врахувати додатковий стаж, але не змінює заробітну плату, з якої пенсію було обчислено.

Третя спеціальна модель перерахунку пов'язана з набуттям особою страхового стажу, достатнього для визначення мінімального розміру пенсії за віком відповідно до частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Такий перерахунок проводиться за заявою пенсіонера незалежно від того, скільки часу минуло після призначення пенсії або попереднього її перерахунку. Його значення полягає у тому, що особа, якій пенсію було призначено за наявності неповного страхового стажу, у разі подальшого набуття необхідної тривалості стажу може претендувати на перегляд пенсійної виплати з урахуванням мінімальних гарантій, установлених статтею 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Ця модель має виразне соціально-захисне спрямування. Вона дозволяє особі, яка на момент призначення пенсії не мала достатнього стажу для повної мінімальної гарантії, у подальшому поліпшити своє пенсійне становище через

продовження трудової діяльності. Водночас практична реалізація цього права залежить від звернення пенсіонера із заявою, що знову актуалізує питання належного інформування осіб про їхні права у сфері пенсійного забезпечення.

Окремого аналізу потребує виняток, передбачений частиною четвертою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо пенсіонерів, яким призначено пенсію за вислугу років на умовах, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення», і які не досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». На таких осіб дія механізму перерахунку у зв'язку з подальшою трудовою діяльністю не поширюється до досягнення ними загального пенсійного віку [108].

Зазначене обмеження пояснюється особливою природою пенсії за вислугу років. Така пенсія має достроковий характер і призначається окремим категоріям працівників у зв'язку з тривалим виконанням професійних функцій, які законодавець визнає підставою для більш раннього виходу на пенсію. Водночас до досягнення загального пенсійного віку така особа ще не включається у повному обсязі до загального механізму перерахунку пенсій за правилами солідарної системи, передбаченого частиною четвертою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Такий підхід демонструє розмежування між різними правовими режимами пенсійного забезпечення: достроковим пенсійним забезпеченням за вислугу років і загальним страховим механізмом пенсії за віком. Після досягнення пенсійного віку, визначеного статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідна особа набуває можливість реалізовувати право на перерахунок пенсії на загальних підставах, з урахуванням стажу та інших умов, передбачених законом.

Таким чином, перерахунок пенсії у зв'язку з подальшою трудовою діяльністю має складну внутрішню структуру. Він не зводиться до механічного додавання нового стажу до вже призначеної пенсії, а передбачає кілька моделей реалізації права залежно від тривалості набутого після

призначення пенсії стажу, можливості врахування нового заробітку, досягнення нормативного стажу та виду пенсії, яку отримує особа. Це підтверджує, що перерахунок є самостійним і багаторівневим механізмом подальшої реалізації права на пенсію в солідарній системі.

Наступною самостійною підставою для перерахунку пенсії є подання пенсіонером нових документів про страховий стаж або заробітну плату, які не були враховані під час первинного призначення пенсії чи попереднього її перерахунку. Цей вид перерахунку має важливе значення у випадках, коли розмір пенсії було визначено на підставі неповних даних або коли особа з об'єктивних причин не могла своєчасно подати всі необхідні документи.

Особливість такого перерахунку полягає в тому, що нові документи можуть підтверджувати юридичні факти, які існували ще до призначення пенсії, але не були враховані органом ПФУ. Тому йдеться не про виникнення нового права, а про уточнення обсягу вже набутого пенсійного права.

Процедурний порядок реалізації цієї підстави визначається Порядком № 22-1 [52]. Пенсіонер подає заяву про перерахунок пенсії та документи, що підтверджують додатковий страховий стаж або заробіток. Днем звернення за перерахунком вважається день прийняття органом ПФУ заяви з усіма необхідними документами.

Орган ПФУ зобов'язаний розглянути подані документи та прийняти рішення щодо перерахунку пенсії у встановлений строк. Таке рішення має ознаки адміністративного акта, оскільки стосується конкретної особи, породжує для неї юридичні наслідки та впливає на розмір належної пенсійної виплати.

Отже, документальний перерахунок виконує коригувальну та відновлювальну функцію: він дозволяє привести розмір пенсії у відповідність до фактичного страхового стажу та заробітку особи, якщо ці дані не були враховані раніше. Водночас ефективність цього механізму залежить від доступності процедури, належного інформування пенсіонера та обов'язку органів ПФУ повно і мотивовано оцінювати подані документи.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що індексація та перерахунок пенсій є взаємопов'язаними, але різними за правовою природою механізмами подальшої реалізації права на пенсію. Індексація має загальний характер і спрямована на збереження реальної вартості пенсійної виплати в умовах зміни макроекономічних показників. Перерахунок, натомість, здебільшого пов'язаний з індивідуальними обставинами конкретної особи або зі зміною юридично значущих показників, які впливають на розмір уже призначеної пенсії.

Спільним для обох механізмів є те, що вони забезпечують динамічний характер пенсійного правовідношення. Після призначення пенсії право особи не залишається незмінним, а потребує подальшого правового супроводу: оновлення розрахункових показників, врахування нового страхового стажу, уточнення заробітку, виправлення помилок та приведення фактичного розміру виплати у відповідність до вимог закону.

Водночас проведений аналіз свідчить, що саме на етапі індексації та перерахунку виникають істотні ризики звуження змісту права на пенсію. Такі ризики можуть проявлятися у підміні законодавчо визначеного механізму підзаконним регулюванням, застосуванні занижених коефіцієнтів, відкладенні перерахунку для окремих категорій пенсіонерів або формальному підході до оцінки поданих документів.

Тому належна реалізація права на пенсію в солідарній системі потребує не лише правильного первинного призначення пенсії, а й ефективного функціонування механізмів її подальшого перегляду. Індексація та перерахунок мають здійснюватися відповідно до закону, з дотриманням принципів правової визначеності, рівності, пропорційності та недопущення звуження вже набутого пенсійного права.

Аналіз індексації та перерахунку пенсій засвідчив, що обидва механізми є самостійними інструментами подальшої реалізації права на пенсію, проте чинне підзаконне регулювання деформує їх дію: пункт 5 Порядку № 124 не відповідає частині другій статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування», а запроваджені у 2025–2026 роках диференційовані коефіцієнти ставлять обсяг індексації в залежність від року призначення пенсії, спричиняючи дискримінацію пенсіонерів за календарною датою призначення. Виявлені проблеми обумовили авторські пропозиції щодо викладення пункту 5 Порядку № 124 у новій редакції та осучаснення доплати за понаднормовий страховий стаж працюючим пенсіонерам, що дає підстави для узагальнюючих висновків до розділу.

Висновки до Розділу 2

Дослідження правового регулювання призначення, визначення розміру та подальшого перегляду (індексації і перерахунку) пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування дало підстави розглядати реалізацію права на пенсію не як одномоментний юридичний акт, а як динамічний стадійний процес, що охоплює виникнення суб'єктивного права, його матеріальне наповнення через визначення розміру виплати та подальше підтримання реальної вартості пенсії у часі.

1. Установлено, що виникнення права на пенсію в солідарній системі зумовлене юридичним фактичним складом дворівневої структури, який поєднує матеріально-правові та процедурно-правові юридичні факти, а реалізація набутого права потребує вчинення активних дій правомочної особи та органу ПФУ. Обґрунтовано, що проблематику реалізації права на пенсію доцільно розглядати в аспекті чотирьох основних видів пенсій – за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років, тоді як пільгові та дострокові пенсії (статті 114 і 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») становлять підвид пенсії за віком.

2. З'ясовано, що чинна модель прогресивного підвищення вимог до страхового стажу фактично є завуальованим механізмом підвищення пенсійного віку: за формального збереження загального віку 60 років необхідний для виходу на пенсію у цьому віці стаж зріс із 15 років до 33 років у 2026 році та сягне 35 років у 2028 році.

3. Виявлено, що процедурне регулювання призначення пенсії, закріплене в Порядку № 22-1, не приведено у відповідність до стандартів Закону України «Про адміністративну процедуру», що породжує надмірний формалізм, прогалини та колізії строків. З метою їх усунення обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: доповнити частину 1 статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

положенням про подання заяви про призначення (перерахунок) пенсії через представника за нотаріально посвідченою довіреністю; запровадити у статті 45 цього Закону інститут зупинення розгляду заяви у разі недостатності документів зі збереженням дати первинного звернення; закріпити в Порядку № 22-1 обов'язковість прийняття заяв у довільній формі, а також передбачити можливість підтвердження особи отримувача пенсії (зокрема для цілей проходження фізичної ідентифікації) як за паспортом громадянина України, так і за паспортом громадянина України для виїзду за кордон.

4. Доведено, що формула обчислення пенсії за віком ($\Pi = 3п \times Кс$, стаття 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») має загальне значення для всієї солідарної системи, оскільки на її основі визначається розмір й інших видів пенсій. Установлено, що страховий стаж і заробіток відображають різні сторони участі особи у пенсійній системі: стаж характеризує її тривалість, а заробіток – рівень сплачених страхових внесків. Водночас фактичний вплив цих складових на розмір пенсії є нерівнозначним. Коефіцієнт страхового стажу має законодавчі та об'єктивні межі, тоді як коефіцієнт заробітку може змінюватися у значно ширшому діапазоні. Унаслідок цього саме заробіток справляє вирішальний вплив на розмір пенсії, а тривалий страховий стаж не завжди забезпечує істотно вищу виплату. Особливо це стосується осіб, які протягом трудового життя мали об'єктивно невисокий заробіток, унаслідок чого їхня пенсія мало відрізняється від мінімального гарантованого рівня.

5. Обґрунтовано, що чинне правове регулювання розміру пенсії не забезпечує повної дії страхового принципу еквівалентності внесків і пенсійних виплат. Зменшення величини оцінки одного року страхового стажу знизило вплив тривалості участі особи у солідарній системі на розмір її пенсії, тому запропоновано відновити цей показник на рівні 1,35 відсотка. Установлено, що обмеження максимального розміру пенсії порушує пропорційність між сплаченими страховими внесками та пенсійною виплатою, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність його скасування. Виявлено також неналежну

імплементацию Конвенції МОП № 102, оскільки гарантований рівень пенсії обчислюється від мінімальної заробітної плати, а не від індивідуального заробітку застрахованої особи. Запропоновано встановлювати мінімальний розмір пенсії для відповідної категорії осіб на рівні 40 відсотків заробітку, з якого обчислюється пенсія. Доведено, що чинне обмеження доплати за понаднормовий страховий стаж мінімальним розміром пенсії нівелює її стимулююче значення, тому таку доплату запропоновано обчислювати від фактичного розміру пенсії особи.

6. Установлено, що чинний механізм щорічної індексації пенсій не відповідає законодавчо визначеній моделі через неузгодженість пункту 5 Порядку № 124 частині другій статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Підзаконний акт підмінив показник середньої заробітної плати, який безпосередньо враховувався при призначенні пенсії конкретної особи, єдиною фіксованою базою станом на 1 жовтня 2017 року. На підставі проведених автором розрахунків доведено, що внаслідок цього пенсіонери, яким пенсії призначено після 2017 року, протягом кількох років не отримували реальної індексації, а передбачене законом підвищення замінювалося незначними фіксованими доплатами. Обґрунтована автором правова позиція дістала підтвердження у практиці ВС, однак її судові визнання не усуває самої нормативної суперечності та необхідності індивідуального звернення пенсіонерів до суду. Окремим проявом підзаконного звуження права на індексацію стало запровадження у 2025–2026 роках знижених коефіцієнтів залежно від року призначення пенсії. У зв'язку з цим запропоновано викласти пункт 5 Порядку № 124 у новій редакції, передбачивши збільшення показника середньої заробітної плати, фактично врахованого при призначенні пенсії кожної особи, та закріпити застосування єдиного коефіцієнта індексації незалежно від року призначення пенсії. Це забезпечить рівність пенсіонерів, відповідність підзаконного регулювання закону та належне збереження реальної вартості пенсійних виплат.

7. Доведено, що перерахунок пенсії є самостійним багаторівневим механізмом подальшої реалізації права на пенсію, який забезпечує перегляд її розміру у зв'язку зі зміною соціальних стандартів, продовженням трудової діяльності, поданням нових документів та виправленням помилок. Виявлено, що відкладення перерахунку пенсій працюючим пенсіонерам у зв'язку зі зростанням прожиткового мінімуму до моменту звільнення фактично зберігає надбавку за понаднормовий страховий стаж у попередньому розмірі, хоча особа продовжує працювати та сплачувати страхові внески. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність перераховувати зазначену надбавку одночасно зі зростанням прожиткового мінімуму незалежно від факту продовження трудової діяльності.

РОЗДІЛ 3

ЗАХИСТ ПРАВА НА ПЕНСІЮ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1 Позасудовий порядок захисту права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Невід'ємним елементом системи державно-правового забезпечення прав людини, без якого неможлива їх реалізація, є захист цих прав, який ґрунтується на нормах Конституції України, відповідно до яких найвищою соціальною цінністю в державі визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, а також закріплено, що головним напрямом діяльності держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини [12, с. 11]. Водночас стаття 46 Конституції України гарантує право громадян на соціальний захист, зокрема у випадку старості, а стаття 55 Основного Закону закріплює право кожного на захист своїх прав і свобод будь-якими не забороненими законом засобами [33].

Як зауважує К. В. Бориченко: «питання захисту права на соціальний захист в Україні є одним із ключових питань права соціального забезпечення, з огляду на збільшення кількості спорів між уповноваженими суб'єктами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування й іншими суб'єктами щодо ефективного здійснення права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків» [10, с. 434–435].

Захист прав у сфері соціального забезпечення може здійснюватися як у судовому, так і в позасудовому порядку. При цьому чинним законодавством України не встановлено обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів, що виникають із соціально-забезпечувальних правовідносин, тому звернення до позасудових процедур є правом особи та здійснюється за її власним розсудом [37, с. 407–410].

У доктринальних джерелах під захистом права на пенсійне забезпечення розуміють сукупність матеріально-правових заходів, організаційних і процесуальних способів припинення і попередження порушень пенсійного законодавства, відновлення порушеного права громадян на пенсійне забезпечення, відшкодування понесеної внаслідок цього шкоди [11, с. 74].

Зауважимо, що у межах солідарної системи пенсійного страхування захист пенсійних прав має виразну адміністративно-правову природу, що зумовлено тим, що реалізація права на пенсію здійснюється у правовідносинах між правомочною особою та органами ПФУ, які діють як суб'єкти владних повноважень, ухвалюючи рішення про призначення, перерахунок, поновлення, припинення або виплату пенсії, оцінюючи подані документи, застосовуючи норми пенсійного законодавства та визначаючи обсяг пенсійних прав конкретної особи.

Як зазначає В. В. Веннікова, адміністративний порядок вирішення спорів у сфері соціального забезпечення, як нормативно визначений механізм відновлення порушеного права на соціальний захист, реалізується шляхом подання письмових або усних скарг до уповноважених державних органів. Він передбачає обов'язок відповідних державних посадових осіб реагувати на такі скарги та приймати рішення з порушених питань у строки, встановлені законодавством [15, с. 67].

Адміністративно-правова природа захисту пенсійних прав посилюється також тим, що пенсійні виплати у сучасному праворозумінні не обмежуються значенням соціальної допомоги чи соціального блага. У практиці ЄСПЛ сформовано підхід, відповідно до якого право на соціальні виплати за наявності достатньої правової підстави може становити майновий інтерес, що охоплюється автономним поняттям «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Зокрема, такий підхід простежується у справах «Stec and Others v. the United Kingdom», «Andrejeva v. Latvia» та «Пічкур проти України».

У зв'язку з цим право на пенсію в солідарній системі має подвійну правову природу: з одного боку, воно є складовою конституційного права на соціальний захист, а з іншого – за наявності встановлених законом умов набуває ознак майнового права особи. Відповідно, порушення порядку призначення, перерахунку або виплати пенсії може одночасно розглядатися як порушення соціального права і як втручання у майновий інтерес особи. Це підвищує вимоги до якості адміністративних процедур, мотивованості рішень органів ПФУ та доступності ефективних засобів оскарження.

На нашу думку, у системі позасудового захисту пенсійних прав провідне місце має посідати саме адміністративний спосіб захисту. Його значення зумовлене кількома обставинами. По-перше, він є найбільш наближеним до суб'єкта, який приймає або виконує владне рішення у сфері пенсійного забезпечення. Це створює можливість оперативного усунення як технічних помилок, так і помилок у застосуванні норм пенсійного законодавства без ініціювання тривалого судового процесу.

По-друге, адміністративна форма захисту є більш доступною для соціально вразливих категорій населення, оскільки не потребує сплати судового збору, може реалізовуватися шляхом подання письмового або електронного звернення та не завжди вимагає професійної правничої допомоги. Особливого значення це набуває у пенсійних правовідносинах, де особа часто перебуває у фактичній залежності від правильності, своєчасності та повноти дій органу ПФУ.

По-третє, адміністративний порядок захисту виконує функцію внутрішнього контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності органів ПФУ. За умови належного функціонування він може бути ефективним процесуальним фільтром, який дозволяє усунути порушення на рівні публічної адміністрації та запобігти необґрунтованому перенесенню спору до суду. У цьому аспекті адміністративний захист пов'язаний із принципами належного врядування, правової визначеності, обґрунтованості рішень та добросовісності адміністративної діяльності.

Передумовою реалізації права на адміністративне оскарження у сфері пенсійного забезпечення є наявність адміністративно-правового, або публічно-правового, спору. У пенсійних правовідносинах такий спір виникає тоді, коли особа не погоджується з рішенням, дією чи бездіяльністю органу ПФУ щодо призначення, перерахунку, поновлення, припинення або виплати пенсії. Його предметом є не приватноправова вимога до рівного учасника правовідносин, а перевірка правомірності поведінки суб'єкта владних повноважень, від рішення якого залежить реалізація суб'єктивного права особи на пенсію.

Центральне місце у механізмі позасудового захисту пенсійних прав у солідарній системі посідає стаття 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яка визначає порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності страхувальників та виконавчих органів ПФУ. Саме ця норма конкретизує загальне право особи на адміністративне оскарження у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та встановлює спеціальний процедурний механізм реагування на порушення, невизнання чи оскарження пенсійних прав.

Варто наголосити, що чинна редакція статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» сформована з урахуванням змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про адміністративну процедуру”» від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX, який набрав чинності 15 листопада 2024 року [100].

Відзначимо, що до основних новацій Закону України «Про адміністративну процедуру» належать: закріплення права особи бути вислуханою до ухвалення адміністративного акта, який може мати для неї негативні наслідки; запровадження поняття «заінтересовані особи»; обов'язок адміністративного органу обґрунтовувати негативні адміністративні акти та повідомляти порядок їх оскарження; визначення моменту набрання чинності адміністративним актом з часу доведення його до відома особи; формування

умов для ефективного адміністративного оскарження; а також врегулювання питань відкликання, визнання недійсними та примусового виконання адміністративних актів. Крім того, під час розгляду скарги адміністративний орган повинен керуватися основоположними принципами адміністративної процедури. До них належать принцип верховенства права, що охоплює вимоги законності та юридичної визначеності, рівність перед законом, обґрунтованість, безсторонність (неупередженість), добросовісність і розсудливість, пропорційність, відкритість, своєчасність і дотримання розумного строку, ефективність, презумпція правомірності дій і вимог особи, принцип офіційності, забезпечення права особи на участь в адміністративному провадженні, а також гарантування ефективного правового захисту.

Унаслідок зазначених законодавчих змін адміністративний порядок оскарження у пенсійній сфері набув більш виразного процедурного характеру, оскільки був доповнений положеннями про коло суб'єктів оскарження, порядок подання скарги, строки її подання, можливість поновлення пропущеного строку та співвідношення адміністративного і судового способів захисту. Порівняльний аналіз попередньої та чинної редакцій статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дає підстави констатувати суттєву модернізацію суб'єктного складу, предмета та процедурної моделі адміністративного оскарження у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Насамперед у чинній редакції законодавець розширив і водночас уніфікував коло осіб, наділених правом на позасудове оскарження. Якщо попередня редакція окремо регулювала права застрахованих осіб і страхувальників, то чинна редакція прямо називає застрахованих осіб, пенсіонерів, членів їхніх сімей, страхувальників, виконавчі органи ПФУ та їх посадових осіб. Такий підхід усуває фрагментарність попереднього регулювання і робить більш визначеним правовий статус усіх учасників пенсійної системи.

Особливе значення має пряма згадка пенсіонерів як самостійної категорії суб'єктів адміністративного оскарження. У попередній редакції їхній статус фактично охоплювався ширшою категорією застрахованих осіб, що не повною мірою відповідало природі пенсійних правовідносин після призначення пенсії. Адже після набуття статусу пенсіонера особа продовжує перебувати у триваючих правовідносинах з органами ПФУ щодо перерахунку, індексації, поновлення, зміни способу виплати, утримання з пенсії або виправлення помилок у її обчисленні. Тому виокремлення пенсіонерів як самостійних суб'єктів оскарження посилює правову визначеність і краще відповідає реальному змісту пенсійних правовідносин.

Якісної зміни зазнав і предмет адміністративного оскарження. Попередня редакція статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» переважно оперувала категоріями дій страхувальників, виконавчих органів ПФУ та їх посадових осіб. Натомість чинна редакція прямо охоплює рішення, дії та бездіяльність відповідних суб'єктів. Додавання рішень як окремого об'єкта оскарження має принципове значення, оскільки саме рішення є основною формою індивідуального владного волевиявлення органу ПФУ у пенсійних правовідносинах.

Отже, особа отримує можливість оскаржувати не лише процедурну поведінку посадових осіб, а й сам адміністративний акт, яким визначено її пенсійне становище: наприклад, рішення про відмову у призначенні пенсії, про неправильний перерахунок, про припинення чи обмеження виплати, про утримання з пенсії або про відмову у зміні способу її виплати. Такий підхід узгоджується із загальною логікою Закону України «Про адміністративну процедуру», який орієнтує адміністративне провадження не лише на формальну перевірку дій посадових осіб, а й на оцінку правомірності кінцевого результату діяльності адміністративного органу.

Важливим є також те, що частина друга статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у чинній редакції зберігає широкий перелік підстав для оскарження. Йдеться про випадки, коли

рішення, дії чи бездіяльність порушують права і законні інтереси особи, створюють перешкоди для їх здійснення, або коли на застраховану особу чи пенсіонера покладено обов'язки, не передбачені законом. Це дозволяє розглядати адміністративне оскарження не лише як реакцію на пряму відмову у призначенні чи перерахунку пенсії, а й як засіб захисту від менш очевидних форм порушення: затягування розгляду заяви, вимагання зайвих документів, неналежного повідомлення, створення процедурних перешкод або прийняття рішень без достатнього правового обґрунтування.

Найбільш вагомим процесуальним доповненням чинної редакції статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є поява розгорнутої частини третьої, яка деталізує порядок оскарження індивідуальних рішень виконавчих органів ПФУ. На відміну від попередньої редакції, яка не містила спеціального врегулювання таких питань, чинна редакція прямо визначає, що рішення, прийняті під час розгляду заяви про призначення, перерахунок, переведення з одного виду пенсії на інший, відновлення або зміну способу виплати пенсії, утримання з пенсії, а також інші рішення у сфері пенсійного забезпечення можуть бути оскаржені у спеціальному адміністративному порядку [108].

Особливістю цього порядку є його фактична двоступенева побудова. Першою інстанцією адміністративного оскарження виступає керівник виконавчого органу ПФУ, рішення якого оскаржується. Така модель дозволяє перевірити спірне рішення безпосередньо на рівні органу, в якому воно було прийняте, і створює можливість оперативного виправлення помилки без передачі спору на вищий адміністративний рівень або до суду.

Другою інстанцією адміністративного оскарження є виконавчий орган ПФУ вищого рівня. Звернення до нього можливе у разі, якщо особа незадоволена результатом первинного розгляду скарги керівником відповідного виконавчого органу. Таким чином, чинна редакція статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» формує послідовну адміністративну вертикаль захисту: спочатку перегляд

рішення на рівні органу, який його прийняв, а у разі незгоди – повторний перегляд на рівні органу ПФУ вищого рівня.

Така двоступенева модель має важливе практичне значення. Вона, з одного боку, забезпечує можливість швидкого виправлення помилок без надмірного ускладнення процедури, а з іншого – надає особі додаткову гарантію перегляду спірного питання органом вищого рівня. Це сприяє дотриманню принципу правової визначеності, оскільки особа отримує зрозумілий алгоритм дій у разі незгоди з рішенням ПФУ.

Окремої уваги потребує строк подання скарги, передбачений частиною третьою статті 105 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Скарга може бути подана протягом одного року з дня прийняття рішення, але не пізніше ніж через тридцять календарних днів з дня ознайомлення особи з прийнятим рішенням. Така конструкція поєднує два часові орієнтири: граничний річний строк, який забезпечує стабільність адміністративних актів, та спеціальний тридцятиденний строк, пов’язаний із моментом фактичного ознайомлення особи з рішенням.

Принципове значення має саме те, що тридцятиденний строк обчислюється не з дати прийняття рішення, а з дня ознайомлення особи з ним. Це положення має людиноцентричний характер, оскільки враховує реальну можливість особи дізнатися про зміст рішення, оцінити його правові наслідки та підготувати обґрунтовану скаргу. У пенсійних правовідносинах це особливо важливо, адже пенсіонер не завжди одразу отримує текст рішення або розуміє його зміст, а затримки в повідомленні можуть бути зумовлені не поведінкою особи, а організаційними діями самого органу ПФУ.

Важливою гарантією є і можливість поновлення пропущеного строку з поважної причини. Така норма зменшує ризик надмірного формалізму при розгляді скарг і дозволяє враховувати обставини, які могли об’єктивно перешкодити особі своєчасно звернутися за захистом. У пенсійній сфері це має особливе значення з огляду на вік, стан здоров’я, цифрову нерівність,

складність правового регулювання та інші обставини, які можуть впливати на здатність пенсіонера своєчасно підготувати і подати скаргу.

Адміністративний порядок оскарження, передбачений статтею 105 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», не слід розглядати як обов’язковий досудовий етап. Навпаки, закон прямо передбачає, що подання скарги не позбавляє особу права звернутися до адміністративного суду відповідно до закону. Це положення підтверджує факультативний характер адміністративного оскарження і забезпечує баланс між можливістю оперативного позасудового врегулювання спору та конституційним правом особи на судовий захист.

Абзацом четвертим частини третьої статті 105 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначено, що порядок оскарження рішень, дій (бездіяльності) виконавчих органів ПФУ та їх посадових осіб визначається правлінням ПФУ за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» та з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Такий порядок було затверджено постановою Правління ПФУ від 13 червня 2025 р. № 21-1 «Про затвердження Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів ПФУ та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг» (далі – Порядок № 21-1) [113].

Аналіз Порядку № 21-1 свідчить про його спрямованість на адаптацію відомчого регулювання до загальних стандартів адміністративної процедури. Він розвиває положення статті 105 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» і перетворює загальне право на адміністративне оскарження на більш деталізований процедурний алгоритм. Зокрема, Порядок розмежовує компетенцію між керівником територіального

органу та ПФУ як органом вищого рівня, що формує ієрархічну модель перегляду рішень у межах системи ПФУ.

Важливою новелою є передбачений пунктом 11 Порядку № 21-1 механізм залишення скарги без руху у разі наявності формальних недоліків. Цей підхід узгоджується із логікою статті 43 Закону України «Про адміністративну процедуру» і має гарантійне значення для особи: замість автоматичної відмови у розгляді скарги орган ПФУ має надати заявникові можливість усунути недоліки, зберігаючи дату первинного подання скарги.

Ознаки реалізації принципу офіційності простежуються у пункті 8 Порядку № 21-1. Відповідно до нього ПФУ під час розгляду скарги має витребувати необхідні документи та відомості, які перебувають у розпорядженні відповідного територіального органу. Це зменшує тягар доказування для пенсіонера і кореспондує з обов'язком адміністративного органу всебічно з'ясувати обставини справи.

Порядок № 21-1 також конкретизує строки адміністративного оскарження. Встановлений ним тридцятиденний строк для подання скарги з дня ознайомлення особи з рішенням узгоджується із загальною логікою Закону України «Про адміністративну процедуру», відповідно до якої перебіг строку пов'язується не лише з датою прийняття акта, а з реальним доведенням його змісту до відома особи. Водночас можливість поновлення пропущеного строку з поважних причин посилює захисний характер процедури та зменшує ризик надмірного формалізму.

Важливим елементом Порядку № 21-1 є цифровізація процедури оскарження. Зокрема, пункт 10 передбачає можливість подання скарги в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису, у тому числі через вебпортал електронних послуг ПФУ. Це відповідає принципам доступності та оперативності адміністративної процедури, однак не скасовує обов'язку органу забезпечити належний розгляд скарги, її мотивоване вирішення та повідомлення особи про прийняте рішення.

Пункт 15 Порядку № 21-1 передбачає, що за результатами розгляду скарги приймається вмотивоване рішення. Це положення узгоджується зі статтею 72 Закону України «Про адміністративну процедуру», яка встановлює вимоги до мотивування адміністративного акта. Для пенсійних правовідносин така вимога має істотне значення, оскільки орган ПФУ повинен не лише повідомити особу про результат розгляду скарги, а й надати правову оцінку її доводам, пояснити застосовані норми та обґрунтувати висновок щодо наявності або відсутності підстав для поновлення порушеного права.

Пункт 16 Порядку № 21-1 встановлює строки розгляду скарги: рішення має бути прийняте протягом тридцяти днів із можливістю одноразового продовження цього строку не більше ніж на п'ятнадцять днів за умови повідомлення заявника. Така регламентація відповідає принципу своєчасності та спрямована на запобігання необґрунтованому затягуванню розгляду пенсійного спору.

Водночас аналіз Порядку № 21-1 дає підстави констатувати не лише його позитивне значення, а й окремі недоліки. Попри загальне посилення на розгляд скарг відповідно до закону, Порядок не містить достатньо деталізованого механізму реалізації права особи бути заслуханою, передбаченого статтями 63 та 66 Закону України «Про адміністративну процедуру». У пенсійних справах це має особливе значення, оскільки саме усне пояснення заявника, його додаткові аргументи або заперечення можуть впливати на оцінку стажу, підстав для перерахунку, поновлення чи зміни способу виплати пенсії.

Відсутність у Порядку № 21-1 чітких положень щодо запрошення заявника, проведення слухання або надання йому можливості висловити свою позицію у складних чи спірних випадках зберігає ризик того, що адміністративне оскарження фактично зводиться до письмового перегляду матеріалів. Такий підхід не повною мірою відповідає гарантійному потенціалу Закону України «Про адміністративну процедуру», оскільки право

бути почутим має бути не декларативним, а реально забезпеченим елементом адміністративного провадження.

Особливого значення це питання набуває з огляду на принцип екстериторіальності розгляду заяв про призначення та перерахунок пенсії. На практиці особа може подати заяву та документи за місцем свого проживання, наприклад у місті Києві, однак їх розгляд здійснюватиметься іншим територіальним органом ПФУ – в Івано-Франківській, Хмельницькій, Полтавській, Львівській чи іншій області. Відповідно, рішення про відмову у призначенні або перерахунку пенсії може бути прийняте посадовою особою територіального органу ПФУ, який фактично знаходиться на значній відстані від місця проживання заявника.

За чинною моделлю скарга подається до того органу ПФУ, посадова особа якого прийняла відповідне рішення. У таких умовах реалізація права особи бути заслуханою або брати участь у розгляді скарги може бути істотно ускладнена, якщо Порядок № 21-1 не передбачає можливості дистанційної участі. Формальна пропозиція особі або її представнику прибути до іншої області для участі у розгляді скарги фактично знижує доступність адміністративного оскарження, особливо для пенсіонерів, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, ВПО або заявників, які проживають далеко від відповідного територіального органу ПФУ.

З огляду на це Порядок № 21-1 доцільно доповнити положеннями, які, по-перше, прямо закріплюватимуть право заявника або його представника бути запрошеним на розгляд скарги у випадках, коли справа є складною, спірною або за результатами її розгляду може бути прийняте рішення, що погіршує правове становище особи; по-друге, передбачатимуть можливість участі у такому розгляді дистанційно, зокрема в режимі відеоконференції чи за допомогою інших технічних засобів відеозв'язку.

Така участь має забезпечувати заявникові або його представнику можливість надати усні пояснення, відповісти на запитання суб'єкта розгляду скарги, заявити клопотання, звернути увагу на істотні обставини справи та

реалізувати право бути почутим без необхідності фізичної присутності в іншому регіоні. Це дозволило б узгодити принцип екстериторіальності з правом особи на участь в адміністративному провадженні, передбаченим Законом України «Про адміністративну процедуру».

Запровадження такого механізму відповідало б загальній логіці цифровізації пенсійного забезпечення, яка вже проявляється у функціонуванні вебпорталу електронних послуг ПФУ, можливості електронного подання документів, використанні кваліфікованого електронного підпису та проведенні відеоідентифікації в окремих пенсійних процедурах. Якщо система пенсійного забезпечення допускає дистанційну ідентифікацію особи та електронну взаємодію з органами ПФУ, то логічним продовженням цього підходу має стати й можливість дистанційної участі у розгляді адміністративної скарги.

Таке доповнення мало б не лише технічне, а й гарантійне значення. Воно усунуло б ситуацію, коли цифровізація використовується для розподілу справ між територіальними органами ПФУ, але не забезпечує особі рівноцінних цифрових засобів захисту. У цьому аспекті участь у режимі відеоконференції є важливою умовою реальної, а не формальної доступності позасудового захисту пенсійних прав.

На основі проведеного критичного аналізу вважаємо за доцільне сформулювати пропозицію щодо вдосконалення чинного правового регулювання, спрямовану на гармонізацію Порядку № 21-1 із засадами Закону України «Про адміністративну процедуру». З метою нормативного закріплення права особи бути заслуханою, а також забезпечення можливості дистанційної участі у розгляді скарги, пропонуємо доповнити Порядок № 21-1 новим пунктом 15-1 такого змісту:

«15-1. За клопотанням заявника або його представника, а також з ініціативи територіального органу Фонду / ПФУ, який розглядає скаргу, може проводитися слухання у справі.»

Територіальний орган Фонду / ПФУ зобов'язаний провести слухання у справі та запросити до участі в ньому заявника або його представника, якщо за результатами розгляду скарги може бути прийняте рішення, яке повністю або частково погіршує правове становище заявника, або якщо обставини справи є складними, спірними чи потребують отримання від заявника додаткових пояснень.

Повідомлення про дату, час, місце та спосіб проведення слухання надсилається заявникові або його представнику не пізніше ніж за п'ять робочих днів до дати його проведення, крім випадків, коли заявник або його представник погодився на інший строк повідомлення.

За клопотанням заявника або його представника участь у слуханні забезпечується дистанційно, у тому числі в режимі відеоконференції чи за допомогою інших технічних засобів відеозв'язку, що дають змогу ідентифікувати учасника, чути та бачити його під час розгляду скарги.

Територіальний орган Фонду / ПФУ повідомляє заявника або його представника про технічні умови дистанційної участі, спосіб підключення та інші необхідні відомості для участі у слуханні.

Неявка заявника або його представника, належним чином повідомленого про дату, час, місце та спосіб проведення слухання, не перешкоджає розгляду скарги, якщо від нього не надійшло клопотання про перенесення слухання з поважних причин.

Відомості про проведення слухання, участь заявника або його представника, надані пояснення, заявлені клопотання та спосіб участі зазначаються у матеріалах розгляду скарги».

Запропонована зміна дозволить не лише формально відтворити положення Закону України «Про адміністративну процедуру» у відомчому акті, а й створити реальний механізм реалізації права особи бути почутою у пенсійних справах. Особливе значення вона має в умовах екстериторіального розгляду заяв про призначення та перерахунок пенсії, коли адміністративний акт може бути прийнятий територіальним органом ПФУ, розташованим в

іншому регіоні. У такому разі дистанційна участь заявника або його представника у слуханні є не додатковою зручністю, а необхідною гарантією доступності адміністративного оскарження.

Отже, Порядок № 21-1 загалом відтворює архітектуру адміністративного оскарження, закладену у статті 105 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» та Закону України «Про адміністративну процедуру». Його позитивне значення полягає у встановленні процедури подання скарги, визначенні компетентних суб’єктів її розгляду, строків, можливості залишення скарги без руху, витребування матеріалів та прийняття мотивованого рішення. Водночас цей підзаконний акт потребує подальшого доопрацювання в частині практичної реалізації права особи бути заслуханою, зокрема шляхом запровадження обов’язку органу ПФУ запрошувати заявника або його представника до участі у слуханні в передбачених випадках та забезпечувати можливість такої участі дистанційно. Це дозволило б узгодити адміністративне оскарження з принципом екстериторіальності, цифровізацією пенсійних процедур та гарантіями участі особи в адміністративному провадженні.

Практичне значення Закону України «Про адміністративну процедуру» та Порядку № 21-1 доцільно проілюструвати на прикладі двох справ із власної адвокатської практики автора цього дослідження, який представляв інтереси заявників у відносинах з територіальними органами ПФУ у 2026 році. Обидві справи стосувалися оскарження в адміністративному порядку рішень про відмову у призначенні пенсії, однак завершилися протилежними результатами, що дає змогу окреслити як потенціал, так і межі ефективності адміністративного оскарження у пенсійній сфері.

Перша справа, що завершилася успішно, стосувалася призначення пенсії особі, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи. Територіальний орган ПФУ спочатку відмовив заявникові у призначенні пенсії, не зарахувавши до страхового стажу, зокрема, період догляду за дітьми, потерпілими від Чорнобильської катастрофи. Після подання адміністративної

скарги, обґрунтованої положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» та Порядку № 21-1, комісія з розгляду скарг переглянула справу, скасувала рішення про відмову й зобов'язала повторно розглянути заяву про призначення пенсії, що в подальшому мало наслідком призначення заявникові пенсії.

Особливість цієї справи полягає в тому, що комісія всебічно та повно дослідила обставини справи, реалізувавши принцип офіційності, закріплений статтею 16 Закону України «Про адміністративну процедуру». Зокрема, суб'єкт розгляду скарги самостійно, без покладення відповідного тягара на заявника, надіслав запити до відповідних реєстрів і в такий спосіб підтвердив обставини, що мали значення для зарахування спірного періоду до стажу: відсутність у заявника іншої трудової діяльності у відповідний час та невикористання другим із батьків (дружиною заявника) права на зарахування цього ж періоду. На підставі самостійно зібраних відомостей орган ухвалив рішення, найбільш сприятливе для особи.

Друга справа, навпаки, завершилася відмовою у задоволенні адміністративної скарги. Підставою для первісної відмови у призначенні пенсії стало незарахування до страхового стажу окремих періодів роботи у зв'язку з недоліками оформлення трудової книжки – відсутністю чи неправильним внесенням записів, зокрема номерів і дат відповідних наказів. Незважаючи на детальне обґрунтування скарги з посиланням на принципи Закону України «Про адміністративну процедуру», територіальний орган ПФУ за результатами адміністративного оскарження не відступив від раніше прийнятого рішення.

Аналіз цієї справи дає підстави для висновку, що у випадках, коли відмова у зарахуванні стажу ґрунтується на недоліках трудової книжки, адміністративне оскарження, як правило, не приводить до зміни позиції органу пенсійного забезпечення. Це відбувається попри усталену практику ВС, згідно з якою неточності та помилки у заповненні трудової книжки, допущені не з вини працівника, мають тлумачитися на користь особи. Органи ПФУ у таких

ситуаціях фактично керуються відомчими інструкціями та роз'ясненнями щодо застосування пенсійного законодавства і не схильні переоцінювати власне рішення в межах адміністративної процедури.

Зіставлення обох справ засвідчує, що дієвість адміністративного оскарження у пенсійній сфері є диференційованою та залежить від характеру підстав, покладених в основу рішення про відмову. Якщо встановлення права на пенсію залежить від додаткових запитів, перевірок чи усунення впливу людського фактора, Закон України «Про адміністративну процедуру» стає дієвим інструментом відновлення права вже на досудовій стадії. Натомість у справах, де відмова ґрунтується на усталеному відомчому підході до застосування законодавства, адміністративне оскарження здебільшого не змінює позиції органу, і заявника фактично спрямовують до суду, який залишається основним способом захисту.

Для забезпечення повноти дослідження та демонстрації практичного значення Закону України «Про адміністративну процедуру» доцільно звернутися до узагальнених результатів аналізу поточної практики оскарження рішень територіальних органів ПФУ. Такий аналіз свідчить про наявність помітного розриву між нормативною моделлю Закону України «Про адміністративну процедуру» та фактичною адміністративною практикою у пенсійній сфері.

У своїх офіційних відповідях і роз'ясненнях територіальні органи ПФУ нерідко посилаються на Закон України «Про адміністративну процедуру» та зазначають про можливість адміністративного оскарження. Це свідчить про формальне включення зазначеного Закону до правової бази діяльності органів пенсійного забезпечення. Водночас практична реалізація його положень залишається непослідовною, особливо в частині належної кваліфікації звернень особи та дотримання процедурних гарантій адміністративного провадження.

Зокрема, навіть у випадках, коли заявник прямо просить розглядати його звернення як заяву в межах адміністративного провадження та застосовувати

положення Закону України «Про адміністративну процедуру», територіальні органи ПФУ часто продовжують використовувати звичні алгоритми розгляду, характерні для Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. У таких випадках звернення фактично розглядається як інформаційне або загальне звернення, а не як ініціювання адміністративної справи, що має завершитися прийняттям адміністративного акта.

Наслідком цього є те, що не завжди приймаються окремі процедурні рішення про початок адміністративного провадження або про відмову у його відкритті, хоча такі рішення можуть мати самостійне значення для подальшого захисту прав особи. Відсутність належної процесуальної форми ускладнює оскарження бездіяльності чи проміжних процедурних рішень органу, а також зменшує гарантійний потенціал частини третьої статті 78 Закону України «Про адміністративну процедуру».

Така практика виявляє кілька системних проблем імплементації Закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері пенсійних правовідносин. По-перше, територіальні органи ПФУ продовжують значною мірою діяти за моделлю розгляду звернень громадян, яка не передбачає повного комплексу процедурних гарантій адміністративного провадження. По-друге, кваліфікація звернення як заяви в межах адміністративної процедури покладає на орган додаткові обов'язки: встановити обставини справи, зібрати необхідні докази, мотивувати рішення, дотриматися строків, забезпечити участь особи у провадженні та можливість оскарження процедурних рішень. Уникнення такої кваліфікації фактично звужує процесуальні можливості особи.

З огляду на це, практичне впровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» у пенсійній сфері має починатися з правильної юридичної кваліфікації звернень, що надходять до органів ПФУ. Якщо звернення містить вимогу про прийняття адміністративного акта, зокрема про призначення, перерахунок, поновлення виплати пенсії або відмову в такій дії, воно має розглядатися як заява в межах адміністративного провадження.

Відповідно, орган ПФУ повинен діяти не в режимі загального листування з громадянином, а в межах адміністративної процедури з усіма її гарантіями.

Окремого значення набуває контроль за прийняттям процедурних рішень у таких справах. Саме рішення про початок адміністративного провадження, відмову у його відкритті, залишення заяви без руху чи інші проміжні дії органу визначають подальшу можливість особи ефективно захищати своє право. Їх відсутність створює стан правової невизначеності, за якого особа формально отримує відповідь від органу ПФУ, але не набуває всіх процесуальних гарантій учасника адміністративного провадження.

Таким чином, правові гарантії, закладені в Законі України «Про адміністративну процедуру», можуть залишатися нереалізованими доти, доки практика територіальних органів ПФУ не буде приведена у відповідність до його вимог. Формальне посилення на Закон України «Про адміністративну процедуру» у відповідях органів пенсійного забезпечення не може замінити фактичного застосування його процедурних стандартів під час розгляду індивідуальних пенсійних справ.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що належне застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» у пенсійних правовідносинах є однією з умов перетворення адміністративної процедури на реальний інструмент позасудового захисту соціальних прав. Йдеться насамперед про правильну кваліфікацію звернень особи, дотримання строків, забезпечення участі заявника у провадженні, мотивування адміністративного акта та створення реальної можливості його адміністративного оскарження.

Запровадження адміністративної процедури потенційно підвищує ефективність захисту прав пенсіонерів на досудовій стадії. Механізм адміністративного оскарження до органу вищого рівня, можливість повного перегляду справи, зупинення дії оскаржуваного акта та вимога належного мотивування рішення можуть виконувати функцію дієвого досудового фільтра. За умови належного застосування ці інструменти здатні зменшити навантаження на адміністративні суди, забезпечити швидше виправлення

помилки органів ПФУ та підвищити результативність поновлення порушених пенсійних прав.

3.2 Практика Європейського суду з прав людини в контексті захисту права на пенсію

ЄКПЛ від 4 листопада 1950 року [31] була ратифікована Україною Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [128] і набула чинності для України 11 вересня 1997 року. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [97]. Отже, йдеться не про факультативне звернення до окремих рішень Суду, а про нормативно закріплений обов'язок національних судів враховувати конвенційні стандарти під час вирішення, зокрема, пенсійних спорів.

Водночас роль ЄСПЛ у сфері захисту пенсійних прав не слід зводити до можливості індивідуального звернення особи після вичерпання національних засобів юридичного захисту. Таке звернення має обмежену ефективність як інструмент безпосереднього поновлення права на пенсію, оскільки процедура розгляду заяви є складною і тривалою, а рішення Суду не скасовує та не змінює національних судових рішень. Значно важливішим для цілей цього дослідження є те, що практика ЄСПЛ формує стандарти, які мають застосовуватися національними судами ще на стадії розгляду пенсійного спору в Україні.

Вихідним для розуміння конвенційного захисту пенсійних прав є питання про те, чи може пенсія розглядатися як «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Саме позитивна відповідь на це питання

дозволяє оцінювати рішення, дії чи бездіяльність держави у пенсійній сфері не лише крізь призму соціальної політики, а й як можливе втручання у майнову сферу особи.

Стаття 1 Першого протоколу до ЄКПЛ закріплює три взаємопов'язані правила: загальний принцип мирного володіння майном, правило щодо позбавлення власності та правило контролю за користуванням майном в інтересах суспільства. Такий підхід був сформульований ЄСПЛ, зокрема, у справі «Спорронг та Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden, заяви № 7151/75 і № 7152/75, рішення від 23 вересня 1982 року) [192]. Застосування цих правил до пенсійних виплат стало можливим завдяки тому, що Суд розробив автономне розуміння поняття «майно» (possessions), яке не обмежується речово-правовим змістом власності у національному законодавстві.

У науковій літературі слушно звертається увага на те, що поняття «майно» у практиці ЄСПЛ охоплює не лише матеріальні речі, а й низку нематеріальних активів та майнових інтересів. Так, Н. Г. Горобець, аналізуючи практику Суду, відносить до власності у конвенційному розумінні нерухоме і рухоме майно, право на пенсію, акції, господарські інтереси, ділову репутацію, а також легітимні очікування щодо настання певних юридично значущих обставин [17]. Такий підхід свідчить, що включення пенсійних виплат до сфери захисту статті 1 Першого протоколу не є винятком із загального правила, а впливає із самого автономного характеру поняття «майно», сформованого у практиці ЄСПЛ.

Формування такого підходу розпочалося ще у справі «Мюллер проти Австрії» (Müller v. Austria, заява № 6849/72, рішення Європейської комісії з прав людини від 16 грудня 1974 року). У цій справі було сформульовано принцип, відповідно до якого обов'язок особи сплачувати внески до системи соціального страхування за певних умов може створювати майновий інтерес щодо активів, сформованих унаслідок таких внесків [201]. Отже, особа, яка бере участь у фінансуванні системи соціального страхування, не може

розглядатися лише як отримувач державної допомоги; вона набуває майнового інтересу, який має економічну цінність і потребує правового захисту.

Подальший розвиток цей підхід отримав у справі «Гайгузуз проти Австрії» (Gaugusuz v. Austria, заява № 17371/90, рішення від 16 вересня 1996 року). ЄСПЛ визнав, що право на соціальну допомогу в межах системи, яка фінансувалася за рахунок внесків роботодавців і працівників, становить майновий інтерес у розумінні статті 1 Першого протоколу. Визначальним для Суду був саме внесковий характер відповідної системи: особа, яка брала участь у її фінансуванні, набуває не абстрактного сподівання на підтримку держави, а юридично значущого майнового інтересу [184].

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Р. І. Шабанова, який, узагальнюючи практику ЄСПЛ, КСУ та ВС, обґрунтовує належність пенсійних виплат з ПФУ до об'єктів права власності. Такий висновок автор пов'язує з тим, що отримання пенсії залежить від виконання особою визначених законом умов: досягнення пенсійного віку, набуття необхідного страхового стажу та сплати страхових внесків [170, с. 165–170]. Водночас чинне законодавство України прямо не закріплює власницької природи пенсійних виплат, зосереджуючись переважно на матеріальних умовах і процедурі їх призначення. Вбачається, що така законодавча невизначеність може ускладнювати однакове застосування пенсійного законодавства, а тому потребує доктринального осмислення та, у перспективі, нормативного уточнення на рівні Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Важливе значення для розвитку цієї доктрини має рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom, заяви № 65731/01 і № 65900/01, рішення від 6 липня 2005 року). У ньому Суд поширив дію статті 1 Першого протоколу не лише на виплати, що мають внесковий характер, а й на інші соціальні виплати, якщо національне законодавство створює для особи право вимоги. Водночас Суд підкреслив, що Конвенція не зобов'язує державу запроваджувати певну

модель соціального забезпечення або гарантувати соціальну виплату конкретного виду чи розміру [193]. Однак якщо відповідне право вже передбачене національним законодавством і особа виконала умови для його набуття, таке право входить до сфери захисту статті 1 Першого протоколу.

Завершальне значення для цієї правової конструкції має рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Копецький проти Словаччини» (*Korcský v. Slovakia*, заява № 44912/98, рішення від 28 вересня 2004 року). У ньому Суд визначив, що право вимоги може визнаватися «майном» тоді, коли воно має достатнє підґрунтя у внутрішньому праві або в усталеній судовій практиці й породжує обґрунтоване очікування його реалізації [187]. Саме цей критерій є ключовим для розмежування простої надії особи на отримання певної виплати та легітимного очікування, яке вже становить елемент її майнової сфери.

В українській судовій практиці конвенційний підхід до пенсії як майнового інтересу отримав подальший розвиток. Як зазначає Я. В. Берназюк, узагальнюючи правові позиції ВС у пенсійних спорах, пенсія за віком може розглядатися як своєрідний «державний депозит» – обов’язковий та індивідуалізований внесок особи, який залежить від її праці та має повертатися державою протягом усього життя пенсіонера [5]. Такий підхід був сформульований ВС, зокрема, у постанові від 18 лютого 2020 року у справі № 1840/3344/18 [69] та застосований у зразковій справі щодо пенсій на пільгових умовах від 21 квітня 2021 року у справі № 360/3611/20 [133]. На нашу думку, ця позиція відображає внескову природу солідарної системи: страхові внески особи формують її індивідуалізований майновий інтерес, реалізація якого не може залежати від обставин, не передбачених законом.

Застосування наведених стандартів до солідарної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування України відповідає ознакам контрибутивної системи, яку ЄСПЛ у справах «Мюллер проти Австрії» та «Гайгузус проти Австрії» пов’язував із виникненням майнового інтересу. Отже, пенсія у солідарній системі України має розглядатися не як дискреційна соціальна допомога держави, а як

індивідуалізований грошовий актив особи, що виникає за умови виконання встановлених законом критеріїв (умов) і підлягає захисту за статтею 1 Першого протоколу до ЄКПЛ.

У пенсійних правовідносинах визнання пенсії «майном» тісно пов'язане з доктриною легітимних очікувань. Саме ця доктрина дозволяє пояснити, чому захисту підлягає не лише вже фактично виплачена пенсія, а й обґрунтована вимога особи на її призначення, перерахунок, індексацію або виплату, якщо така вимога має достатнє правове підґрунтя у національному законодавстві чи усталеній судовій практиці.

В українському науковому дискурсі англomовний термін *legitimate expectations* передається різними варіантами: «легітимні очікування», «правомірні очікування», «законні очікування», «виправдані очікування». Як слушно зазначає Т. І. Фулей, навіть в офіційних перекладах рішень ЄСПЛ щодо України трапляється кілька варіантів перекладу цього поняття [159, с. 147–167].

Зміст доктрини легітимних очікувань у практиці ЄСПЛ полягає в тому, що особа може претендувати на захист свого майнового інтересу не лише тоді, коли вона вже фактично володіє певним активом, а й тоді, коли має достатньо обґрунтоване право вимоги щодо його набуття. У справі «Копецький проти Словаччини» (Korcský v. Slovakia, заява № 44912/98, рішення від 28 вересня 2004 року) Велика Палата ЄСПЛ зазначила, що «майном» може бути не лише наявне майно, а й актив, щодо якого заявник має легітимне очікування ефективного здійснення права власності [187]. Проте таке очікування не може ґрунтуватися лише на суб'єктивному сподіванні особи; воно має спиратися на достатню правову основу у внутрішньому праві або на усталену судову практику.

Зауважимо, що легітимне очікування виникає тоді, коли особа може обґрунтовано стверджувати, що виконала передбачені законом умови для набуття відповідного права, а держава, її орган або судова практика сформували достатні підстави для реалізації цього права.

У пенсійній сфері це розмежування має принципове значення. Особа, яка лише розраховує на можливе запровадження державою певної пільги або підвищення пенсії в майбутньому, має лише очікування соціально-політичного характеру. Натомість особа, яка досягла пенсійного віку, набула необхідного страхового стажу, сплачувала страхові внески та подала заяву про призначення пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», має не абстрактне сподівання, а юридично захищений майновий інтерес. Те саме стосується випадків, коли право на перерахунок чи індексацію пенсії прямо передбачене законом або підтверджене сталою судовою практикою.

У справі «Федоренко проти України» (Fedorenko v. Ukraine, заява № 25921/02, рішення від 1 червня 2006 року) ЄСПЛ зазначив, що право власності у розумінні Конвенції може охоплювати не лише наявні кошти чи майно, а й право вимоги, якщо заявник може довести, що воно має достатнє підґрунтя у національному праві [183]. З огляду на це для пенсійних спорів важливо, що джерелом легітимного очікування може бути не лише вже здійснена виплата, а й закон, судові рішення або рішення органу ПФУ, які підтверджують право особи на відповідну пенсійну виплату.

Практика ЄСПЛ останніх років демонструє подальший розвиток цієї доктрини саме у сфері соціальних виплат. У справі «Валверде Дігон проти Іспанії» (Valverde Digon v. Spain, заява № 22386/19, рішення від 26 січня 2023 року) Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу у зв’язку з відмовою у призначенні пенсії в ситуації, коли заявниця відповідала умовам, визначеним національним законодавством [195]. Значення цієї справи полягає в тому, що ЄСПЛ підтвердив: якщо національне право створює для особи достатньо визначене право на соціальну або пенсійну виплату, держава не може довільно позбавляти особу такого права через надмірно формальне або непослідовне застосування законодавства.

Водночас доктрина легітимних очікувань не означає автоматичного поширення статті 1 Першого протоколу на будь-яку вимогу у сфері пенсійного

забезпечення. У справі «Суханов та Ільченко проти України» (Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine, заяви № 68385/10 і № 71378/10, рішення від 26 червня 2014 року) ЄСПЛ підкреслив, що якщо особа не має достатнього правового підґрунтя для вимоги певної виплати, така вимога не може вважатися «майном» у конвенційному розумінні. Отже, для виникнення легітимного очікування необхідним є не саме лише бажання отримати пенсійну виплату, а наявність конкретної правової норми, адміністративного акта, судового рішення або сталої судової практики, які підтверджують обґрунтованість вимоги особи.

Визнання пенсії або права вимоги щодо неї «майном» у розумінні статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ не означає абсолютної неможливості зміни пенсійного регулювання. Держава зберігає право реформувати систему соціального забезпечення, змінювати умови призначення окремих виплат, переглядати механізми їх фінансування та коригувати розмір соціальних зобов'язань відповідно до економічних і демографічних умов. Однак таке втручання не може бути довільним.

Як зазначає К. Р. Резворович, ЄСПЛ визнає допустимим позбавлення або обмеження права на пенсію лише за умови дотримання трьох критеріїв: законності втручання, переслідування ним суспільного інтересу та пропорційності між застосованим обмеженням і поставленою метою. Авторка слушно зазначає, що якщо за національним законодавством особа має обґрунтоване право на пенсію та виконала встановлені умови – досягла пенсійного віку, набула необхідного страхового стажу, сплачувала внески, – органи влади не можуть відмовити у реалізації такого права, доки воно передбачене законом [131, с. 35]. Цей підхід дає змогу сформулювати чіткий алгоритм оцінки пенсійних спорів: відмова у призначенні, перерахунку чи виплаті пенсії має перевірятися не лише на відповідність нормам національного законодавства, а й на відповідність критеріям статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [131, с. 36].

Перший критерій – законність втручання – не зводиться до формальної наявності нормативного акта, на який посилається держава. У практиці ЄСПЛ вимога «згідно із законом» охоплює також якість правової норми: її доступність, чіткість, передбачуваність наслідків застосування та сумісність із принципом верховенства права. У справі «Аманн проти Швейцарії» (Aman v. Switzerland, заява № 27798/95, рішення від 16 лютого 2000 року) Велика Палата ЄСПЛ підкреслила, що вислів «згідно із законом» передбачає не лише існування відповідної норми у внутрішньому праві, а й належну якість цієї норми, яка унеможливорює свавільне втручання держави [178]. Подібний підхід Суд застосував і у справі «Щокін проти України» (Shchokin v. Ukraine, заяви № 23759/03 і № 37943/06, рішення від 14 жовтня 2010 року), у якій відсутність достатньої чіткості й передбачуваності національного законодавства, що давала органам влади можливість тлумачити норму на користь фіскального інтересу, була визнана порушенням вимоги законності втручання у право власності [191].

Саме критерій законності має особливе значення для оцінки українського підзаконного пенсійного регулювання. Якщо зміст права на пенсію, умови її призначення, перерахунку або виплати визначені законом, підзаконний акт не може фактично змінювати чи звужувати це право. Інакше втручання у майнову сферу особи здійснюється не «згідно із законом», а всупереч закону. У цьому контексті постанови КМУ, які запроваджують додаткові умови, черговість, пропорційність або відкладення виплати пенсійних сум, уже призначених чи перерахованих відповідно до закону або на виконання судового рішення, мають оцінюватися через критерій якості закону. Підзаконний акт, який фактично змінює зміст гарантованого законом права, не відповідає вимозі «згідно із законом» у конвенційному розумінні, навіть якщо формально є чинним нормативно-правовим актом.

Другий критерій полягає у наявності легітимної мети в публічному інтересі. У цій частині ЄСПЛ традиційно визнає за державами широке поле розсуду, особливо у сферах економічної та соціальної політики. У справі

«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom, заява № 8793/79, рішення від 21 лютого 1986 року) Суд зазначив, що національний законодавець, маючи безпосереднє знання свого суспільства та його потреб, перебуває у кращому становищі, ніж міжнародний суддя, для визначення того, що становить публічний інтерес [185].

Для пенсійних правовідносин це означає, що посилення держави на складний фінансовий стан, дефіцит бюджету чи необхідність економії публічних коштів саме по собі не може автоматично виправдовувати звуження вже набутого права на пенсію. Фіскальні міркування можуть враховуватися в межах соціальної політики держави, однак вони не повинні перетворюватися на універсальне виправдання невиклати або несвоєчасної виплати пенсій, особливо тоді, коли право особи вже підтверджене законом, адміністративним актом чи судовим рішенням.

Третій критерій – пропорційність – є центральним у трискладовому тесті, оскільки саме він дозволяє оцінити, чи збережено справедливу рівновагу між інтересами суспільства і правами конкретної особи. У справі «Брумереску проти Румунії» (Brumărescu v. Romania, заява № 28342/95, рішення від 28 жовтня 1999 року) Велика Палата ЄСПЛ сформулювала критерій індивідуального тягара: втручання у право власності не може покладати на особу індивідуальний і надмірний тягар [180]. У справі «Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria, заяви № 10522/83, № 11011/84 і № 11070/84, рішення від 19 грудня 1989 року) Суд деталізував, що пропорційність передбачає розумне співвідношення між застосованими засобами та метою, яку прагне досягти держава [189].

У сфері пенсійного забезпечення вимога пропорційності має особливу вагу, оскільки пенсія часто є основним або єдиним джерелом існування особи. Тому навіть за наявності законної підстави та легітимної мети втручання може бути визнане непропорційним, якщо воно призводить до повного або істотного знецінення набутого права, позбавляє особу реальної можливості отримати належні їй кошти, не містить достатніх перехідних чи

компенсаційних механізмів або перекладає на пенсіонера наслідки бюджетної чи організаційної неспроможності держави.

Отже, трискладовий тест ЄСПЛ має не лише загальнотеоретичне, а й безпосереднє практичне значення для українських пенсійних спорів. Він дозволяє оцінювати будь-яке обмеження пенсійного права за послідовним алгоритмом: чи має втручання достатню законодавчу основу; чи переслідує воно справді публічну, а не суто фіскальну мету; чи не покладає воно на пенсіонера надмірний індивідуальний тягар. Саме такий підхід дає змогу відмежувати допустиму зміну соціальної політики держави від порушення майнового права особи на пенсію.

Подальший аналіз практики ЄСПЛ доцільно здійснювати за окремими групами пенсійних спорів, оскільки для кожної з них Судом сформовано специфічні підходи до правового захисту.

Першу групу становлять справи, у яких держава відмовляється виконувати передбачене законом соціальне або пенсійне зобов'язання, посиляючись на відсутність бюджетних коштів чи організаційні труднощі. Загальний стандарт ЄСПЛ у цій категорії справ полягає в тому, що органи державної влади не можуть виправдовувати невиконання чинної норми національного права браком фінансування. Цей підхід був сформульований, зокрема, у справі «Кечко проти України» (*Kechko v. Ukraine*, заява № 63134/00, рішення від 8 листопада 2005 року) [186], у якій Суд зазначив, що доки відповідні правові положення залишаються чинними і передбачають виплату певної суми, органи влади не можуть свідомо відмовляти у її виплаті, посиляючись на відсутність коштів. Хоча ця справа безпосередньо стосувалася надбавки до заробітної плати педагогічного працівника, сформульований у ній стандарт має ширше значення для всієї сфери соціальних виплат, у тому числі пенсійних.

Аналогічний підхід простежується у справі «Сук проти України» (*Suk v. Ukraine*, заява № 10972/05, рішення від 10 березня 2011 року). ЄСПЛ знову наголосив, що держава не може посилатися на відсутність бюджетного

фінансування як на підставу для невиконання зобов'язань, які випливають із чинного законодавства. Для пенсійних правовідносин ця позиція має принципове значення: якщо право особи на пенсію, її перерахунок, індексацію або виплату прямо передбачене законом, бюджетна складність не може бути самостійною підставою для відмови у реалізації такого права [194].

У межах цієї групи особливе місце посідає справа «Пічкур проти України» (Pichkur v. Ukraine, заява № 10441/06, рішення від 7 листопада 2013 року) [190]. Заявник після виходу на пенсію виїхав на постійне проживання до Німеччини, а держава припинила виплату йому пенсії виключно через зміну місця проживання. Після того як КСУ Рішенням від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 визнав неконституційними відповідні положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», заявник звернувся до ЄСПЛ. Суд встановив порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу, підкресливши, що особа, яка працювала в Україні та сплачувала внески до пенсійної системи, не може бути повністю позбавлена пенсії лише через проживання за кордоном.

Значення справи «Пічкур проти України» для цього дослідження є подвійним. По-перше, вона прямо підтверджує застосовність статті 1 Першого протоколу до пенсійних виплат у солідарній системі України. По-друге, вона демонструє взаємодію конвенційного і конституційного стандартів захисту: спочатку КСУ визнав неконституційним обмеження пенсії залежно від місця проживання, а згодом ЄСПЛ розцінив застосування такого обмеження як дискримінаційне втручання у майновий інтерес особи.

У науковій літературі правове значення цієї справи було розкрито М. М. Шумилом та Я. В. Сімутіною, які на основі аналізу практики КСУ, ЄСПЛ і ВС виокремили транскордонність як одну з доктринальних ознак довічних соціальних, зокрема пенсійних, виплат [175, с. 192–198]. Сутність цієї ознаки полягає в тому, що особа, яка набула право на довічну пенсійну виплату, має зберігати можливість її реалізації незалежно від місця постійного

проживання та від наявності спеціального міждержавного договору у сфері соціального забезпечення. Такий підхід відповідає сучасному розумінню пенсії як майнового права, яке не втрачається внаслідок територіального переміщення особи.

Другу групу становлять справи, пов'язані з невиконанням остаточних судових рішень у соціальній та пенсійній сфері. У цих справах ЄСПЛ розглядає проблему одночасно крізь призму статті 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд, і статті 1 Першого протоколу, яка захищає майновий інтерес особи. Логіка Суду полягає в тому, що право на суд було б ілюзорним, якби остаточне та обов'язкове судове рішення залишалося невиконаним на шкоду особі, яка його отримала.

Системоутворюючою для цієї категорії є справа «Бурдов проти Росії (№ 2)» (*Burdov v. Russia (No. 2)*), заява № 33509/04, рішення від 15 січня 2009 року) [181]. У ній ЄСПЛ сформулював принцип, відповідно до якого державний орган не може посилатися на відсутність коштів як на виправдання невиконання судового рішення про присудження соціальної виплати. Цей стандарт був розвинений щодо України у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, заява № 40450/04, рішення від 15 жовтня 2009 року) [197], де Суд визнав систематичне невиконання рішень національних судів структурною проблемою українського правопорядку.

Подальший розвиток цієї лінії відбувся у справі «Бурмич та інші проти України» (*Burmych and Others v. Ukraine*, заяви № 46852/13 та інші, рішення Великої Палати від 12 жовтня 2017 року) [182]. ЄСПЛ констатував, що проблема невиконання судових рішень в Україні набула системного характеру і не може ефективно розв'язуватися шляхом індивідуального розгляду тисяч однотипних заяв. Передання значної кількості таких справ до Комітету міністрів Ради Європи не усунуло обов'язку держави забезпечити внутрішній механізм реального та своєчасного виконання рішень національних судів.

Цей стандарт має безпосереднє значення для сучасного українського пенсійного регулювання. Постанови КМУ «Про затвердження Порядку здійснення з бюджету ПФУ видатків на виплату пенсій (щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці), призначених (перерахованих) на виконання судових рішень» від 14 липня 2025 року № 821 та «Деякі питання бюджету ПФУ на 2025 рік» від 17 вересня 2025 року № 1152, які запровадили окремий механізм виплати пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, фактично трансформують обов'язок держави виконати судові рішення у відкладене бюджетне зобов'язання. Якщо пенсіонер має остаточне судові рішення, яке підтверджує його право на перераховану пенсію або заборгованість, подальше пропорційне чи чергове фінансування такої виплати не змінює сутності проблеми: держава не виконує рішення в повному обсязі та у розумний строк.

Третю групу становлять справи, у яких ЄСПЛ оцінює зміну законодавчої моделі пенсійного забезпечення на майбутнє. У цій категорії Суд визнає за державою ширше поле розсуду, оскільки соціальна політика неминуче пов'язана з економічними можливостями держави, демографічними змінами та необхідністю реформування пенсійних систем. Відповідні виклики та перспективи реформування солідарних систем України та країн ЄС проаналізовано нами раніше [167, с. 467–474]. Водночас навіть у таких справах зміна законодавства має бути передбачуваною, пропорційною та не повинна покладати на особу надмірний індивідуальний тягар.

Показовою є ухвала у справі «Великода проти України» (Velikoda v. Ukraine, заява № 43331/12, ухвала від 3 червня 2014 року) [196]. ЄСПЛ визнав неприйнятною скаргу заявниці на зменшення розміру пенсії внаслідок зміни законодавчого регулювання, оскільки Конвенція не гарантує права на соціальну виплату у незмінному розмірі, а нові правила були встановлені законом, були доступними та передбачуваними. Суд також врахував широке поле розсуду держави у сфері соціально-економічної політики.

Інший акцент простежується у справі «Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary, заява № 53080/13, рішення Великої Палати від 13 грудня 2016 року) [179]. У цій справі ЄСПЛ встановив порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки заявницю фактично позбавили пенсії по інвалідності без належних перехідних механізмів, унаслідок чого на неї було покладено надмірний індивідуальний тягар. Порівняння цих двох справ дозволяє зробити висновок, що держава може змінювати параметри пенсійної системи на майбутнє, однак така зміна не повинна мати раптового, непрогнозованого або надмірно обтяжливого характеру для особи, яка вже перебуває у сфері пенсійного забезпечення.

Четверту групу становлять справи щодо ретроактивного законодавчого втручання у судові провадження. У таких ситуаціях проблема полягає не лише у зміні соціального чи пенсійного регулювання, а й у тому, що держава змінює правила вже після виникнення спору або під час його судового розгляду, фактично впливаючи на результат справи, у якій сама є заінтересованою стороною.

Ключовою для цієї групи є справа «Маджо та інші проти Італії» (Maggio and Others v. Italy, заяви № 46286/09, № 52851/08, № 53727/08, № 54486/08 і № 56001/08, рішення від 31 травня 2011 року) [188]. ЄСПЛ дійшов висновку, що прийняття парламентом «автентичного тлумачення» закону, яке ретроактивно змінило підхід до пенсійних справ, що перебували на розгляді судів, порушило принцип верховенства права та гарантії статті 6 Конвенції. Водночас Суд не встановив порушення статті 1 Першого протоколу, врахувавши широке поле розсуду держави у сфері соціального забезпечення.

Для українського пенсійного права ця група справ має превентивне значення, адже часті зміни законодавства та підзаконного регулювання у сфері індексації, перерахунку й виплати пенсій створюють ризик ситуацій, коли нові норми фактично змінюватимуть правове становище осіб, чиї спори вже перебувають на розгляді судів або щодо яких уже сформувалася стала судова практика. У такому разі проблема виходить за межі звичайної зміни соціальної

політики і набуває ознак втручання держави у здійснення правосуддя та у легітимні очікування особи щодо результату спору.

Отже, типологія практики ЄСПЛ у пенсійних і суміжних соціальних спорах дозволяє виокремити кілька базових стандартів, важливих для української солідарної системи. По-перше, відсутність бюджетних коштів не виправдовує невиконання чинного закону чи судового рішення. По-друге, пенсійне право, набуте відповідно до закону, не може бути поставлене у залежність від формальних або дискримінаційних критеріїв, не пов'язаних із внесковою участю особи. По-третє, держава може реформувати пенсійну систему на майбутнє, але така реформа має бути передбачуваною і пропорційною. По-четверте, ретроактивне втручання держави у пенсійні спори, які перебувають на розгляді судів, є особливо проблемним з погляду верховенства права.

Саме тому практику ЄСПЛ необхідно розглядати не ізольовано, а у взаємозв'язку з конституційними гарантіями права на соціальний захист. Для українського правопорядку особливе значення має те, що конвенційний стандарт пенсії як майнового інтересу значною мірою кореспондує з підходами КСУ до стабільності набутого права, недопустимості звуження змісту соціальних гарантій і обов'язку держави діяти в межах Конституції та закону.

3.3 Судовий захист права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: національна правозастосовна практика

У доктрині права соціального забезпечення обґрунтовано констатується, що ефективність пенсійного законодавства пізнається у процесі правозастосовної діяльності, а як підтверджує практика такої діяльності, нормативно-правове регулювання у цій сфері є недосконалим, тому право на пенсію доволі часто є предметом розгляду у судах [13, с. 80].

Конституційну основу судового захисту пенсійних прав становлять положення статей 55, 124 і 125 Конституції України, які гарантують право особи на судовий захист, поширюють юрисдикцію судів на будь-який юридичний спір і визначають адміністративні суди як спеціалізовані суди для захисту прав особи у сфері публічно-правових відносин [33].

Пенсійні спори за своєю природою є публічно-правовими, оскільки виникають між правомочною особою та органом ПФУ як суб'єктом владних повноважень. Відповідно до статті 19 КАС України такі спори належать до юрисдикції адміністративних судів, які є основною національною формою індивідуального судового захисту права на пенсію [28].

Поряд із адміністративним судочинством окреме значення має конституційне провадження за конституційною скаргою. Цей механізм дозволяє особі після вичерпання інших національних засобів юридичного захисту поставити питання про конституційність закону або його окремого положення, застосованого в остаточному судовому рішенні. Відзначимо, що у разі визнання закону або його окремого положення неконституційним рішенням КСУ може мати значення не лише для подальшого законодавчого регулювання, а й для конкретної особи, оскільки відповідно до статті 361 КАС України встановлена КСУ неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, може бути підставою для перегляду судового рішення за виключними обставинами [28].

За твердженням Ю. М. Бисаги, В. В. Берч та Д. М. Бєлова, механізм конституційної скарги є важливим засобом для забезпечення верховенства закону та захисту конституційних принципів у демократичних суспільствах, оскільки гарантує, що навіть найвищі владні органи не можуть діяти за межами своїх повноважень і повинні дотримуватися конституційних норм [6, с. 703].

Необхідно констатувати, що конституційна скарга як засіб безпосереднього поновлення порушеного пенсійного права має обмежену

оперативну ефективність, однак як механізм усунення з правового поля норм, що звужують пенсійні права або порушують принцип правової визначеності, вона демонструє істотне системне значення. За період 2020–2024 років КСУ ухвалив дванадцять рішень у справах, пов’язаних із пенсійним забезпеченням, які сформували важливу частину національного конституційного стандарту пенсійних прав.

Касаційний адміністративний суд у складі ВС відіграє важливу роль у формуванні єдиної практики розгляду пенсійних спорів. За офіційними даними, наданими ВС у відповіді на запит автора (Додаток Б до дисертації), у 2020 році КАС ВС розглянув 6 405 справ у сфері загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, у 2021 році – 7 007 справ, у 2022 році – 4 519 справ, у 2023 році – 3 114 справ, у 2024 році – 2 993 справи, а у першому півріччі 2025 року – 2 968 справ. Наведені дані підтверджують сталість пенсійних спорів як окремої категорії адміністративних справ.

Водночас переважне залишення касаційних скарг без задоволення свідчить про усталеність правових позицій у цій сфері та обмежену потребу в повторному інстанційному перегляді типових пенсійних спорів.

Разом із тим високий показник задоволення позовів у першій інстанції не усуває двох системних проблем, які істотно знижують ефективність судового захисту. Першою є тривалість розгляду адміністративних справ. У пенсійних спорах строк розгляду в суді першої інстанції може сягати двох років, а в апеляційній інстанції – до одного року. У таких умовах судовий захист, навіть за позитивного для пенсіонера результату, перетворюється на тривалу процедуру, що не завжди забезпечує своєчасне поновлення порушеного права.

Однією з причин додаткового навантаження на адміністративні суди стало передання у 2024 році майже 20 тис. нерозглянутих справ ліквідованого Окружного адміністративного суду міста Києва до окружних адміністративних судів інших регіонів України та запроваджено екстериторіальний авторозподіл справ з урахуванням судового

навантаження [114]. Хоча цей механізм був спрямований на розв'язання проблеми накопичених справ, він водночас посилив навантаження на окремі адміністративні суди.

Другою системною проблемою є істотне перевищення фактичного навантаження на суддів адміністративних судів порівняно з нормативними показниками. За даними Ради суддів України щодо навантаження на місцеві окружні та апеляційні адміністративні суди у 2025 році навантаження на одного суддю перевищує нормативне у 5,6–6,5 рази, а подекуди – у 7,4–9,9 рази. Зокрема, на одного суддю Сьомого апеляційного адміністративного суду у 2025 році надійшло 2 677 справ і матеріалів, що майже у десять разів перевищує нормативний показник [54].

Водночас позитивним чинником підвищення ефективності судового захисту є розвиток електронного судочинства, зокрема підсистеми «Електронний суд». Як відзначають Г. П. Тимченко та Д. С. Ніколаєвський, «розвиток Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи є стратегічним кроком держави в умовах воєнного стану та активної євроінтеграції, а модульна архітектура, орієнтація на потреби користувача та інтероперабельність з державними реєстрами закладають фундамент ефективного цифрового правосуддя, здатного оптимізувати ресурси судів, прискорити строки розгляду справ і мінімізувати корупційні ризики завдяки прозорості процесуальних етапів» [153, с. 343].

Слід зазначити, що для пенсійних спорів цей механізм має практичне значення, оскільки спрощує подання процесуальних документів, зменшує витрати на поштову кореспонденцію, дає можливість застосувати понижувальний коефіцієнт 0,8 до ставки судового збору у разі подання документів в електронній формі та прискорює комунікацію між судом і учасниками справи [51]. Отже, електронне судочинство не усуває проблеми перевантаження судів повністю, але є важливим інструментом підвищення доступності та оперативності судового захисту пенсійних прав.

Строк звернення до адміністративного суду є однією з процесуальних передумов реалізації права на судовий захист. Відповідно до частини другої статті 122 КАС України для звернення до адміністративного суду, якщо інше не встановлено законом, передбачено шестимісячний строк, який обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права [28]. У пенсійних спорах застосування цього правила має свої особливості, оскільки порушення права на пенсію нерідко має триваючий характер і проявляється у щомісячній виплаті пенсії в неправильному розмірі або у невиплаті належних сум.

У практиці ВС початок перебігу шестимісячного строку пов'язується з моментом об'єктивної обізнаності особи про порушення її права. Зокрема, у постанові від 18 вересня 2025 року у справі № 560/11444/24 ВС зазначив, що у справах про призначення або перерахунок пенсії строк звернення до суду починає обчислюватися з моменту отримання особою першої пенсійної виплати у спірному розмірі, а не з моменту подання заяви до органу ПФУ чи отримання відповіді від нього [68]. У постанові від 28 жовтня 2025 року у справі № 420/19263/24 цей підхід було конкретизовано: повторне звернення до органу ПФУ за роз'ясненням не змінює початкового моменту перебігу строку, оскільки не створює нових правових наслідків, а лише підтверджує вже наявний спір [76].

Водночас Велика Палата ВС у постанові від 24 грудня 2020 року у справі № 510/1286/16-а розмежувала ситуації невиплати вже нарахованих сум пенсії та спору щодо правильності визначення її розміру [56]. Якщо нараховані суми пенсії не виплачені з вини держави, право на їх отримання не обмежується процесуальним строком; натомість у спорах про неправильне визначення розміру пенсії або відмову в її перерахунку шестимісячний строк звернення до суду залишається застосовним. Цей підхід доповнено постановою ВС від 31 березня 2021 року у справі № 240/12017/19, у якій наголошено, що тягар доказування поважних причин пропуску строку покладається на позивача, а

саме лише посилення на необізнаність про свої права не є достатньою підставою для його поновлення [82].

Окремої уваги потребує диференціація строків судового захисту в різних видах пенсійних спорів. Шестимісячний строк, передбачений частиною другою статті 122 КАС України, застосовується до застрахованих осіб у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Натомість у спорах щодо пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [125] застосовуються інші підходи, зокрема щодо виплати сум пенсії за минулий час, не отриманих з вини органу, який призначає або виплачує пенсію. Унаслідок цього особи, які отримують пенсію за загальними правилами солідарної системи, можуть мати вузьчі процесуальні можливості судового захисту порівняно з окремими спеціальними категоріями пенсіонерів.

На нашу думку, така диференціація потребує подальшої оцінки з погляду конституційного принципу рівності та змісту права на соціальний захист, гарантованого статтею 46 Конституції України. Порухення пенсійного права у солідарній системі за своєю соціальною природою не є менш значущим, ніж порушення права на пенсію за спеціальним законом. Тому надмірно суворе застосування шестимісячного строку саме до застрахованих осіб у солідарній системі може створювати ризик необґрунтованого звуження доступу до судового захисту.

Центральне місце в національній системі судового захисту пенсійних прав посідає ВС, який відповідно до статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забезпечує сталість та єдність судової практики [129]. У сфері адміністративного судочинства це завдання реалізується через формування правових висновків Касаційним адміністративним судом у складі ВС, його палатами, а в окремих випадках – Великою Палатою ВС. Відповідно до частини п'ятої статті 242 КАС України суди при виборі й застосуванні норми

права мають враховувати висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС [28].

У пенсійних спорах забезпечення єдності судової практики має особливе значення, оскільки йдеться про масову категорію адміністративних справ, у якій однакове застосування закону безпосередньо впливає на рівність громадян у реалізації права на соціальний захист. За предметом спору практику ВС у солідарній системі доцільно систематизувати за трьома основними напрямками: спори щодо призначення пенсії; спори щодо її перерахунку; спори щодо зупинення або припинення виплати пенсії. Окремо слід розглядати проблематику виконання судових рішень у пенсійних спорах, оскільки вона стосується не первинного встановлення права, а фактичного поновлення вже підтвердженого судом пенсійного права.

Важливим інструментом уніфікації судової практики є також інститут зразкової справи, передбачений статтею 290 КАС України. Його застосування у пенсійних спорах свідчить про наявність значної кількості однотипних справ і, відповідно, про системний характер певних порушень у діяльності органів пенсійного забезпечення. Як слушно зазначає М. М. Шумило, зразкова справа у сфері пенсійного забезпечення за своїм призначенням наближається до пілотної процедури ЄСПЛ, оскільки спрямована на припинення та попередження масових порушень з боку органів спеціальної компетенції [171, с. 98–107]. Показово, що серед 33 рішень у зразкових справах, ухвалених Касаційним адміністративним судом у складі ВС з 15 грудня 2017 року по 30 квітня 2026 року, найчисленнішою категорією є саме спори у сфері пенсійного забезпечення.

До категорії спорів щодо призначення пенсії належать справи, у яких застрахована особа звертається до адміністративного суду з вимогою про визнання протиправним рішення органу ПФУ щодо відмови у призначенні пенсії та зобов'язання призначити пенсію відповідного виду. На основі аналізу постанов ВС у цій категорії можна виокремити кілька найбільш поширених підкатегорій спорів.

Першу підкатегорію становлять спори щодо зарахування страхового стажу за наявності помилок, виправлень або неточностей у трудовій книжці. Показовою у цьому контексті є постанова ВС від 12 вересня 2022 року у справі № 569/16691/16-а, у якій Суд розглянув питання зарахування до страхового стажу періоду роботи позивача, у записах трудової книжки про який містилися виправлення з незрозумілими датами, дописки різним чорнилом та був відсутній запис про звільнення. ВС, аналізуючи норми чинного пенсійного законодавства сформулював принципову правову позицію: за наявності неточностей у трудовій книжці орган ПФУ зобов'язаний вжити заходів для отримання додаткових документів, у тому числі з реєстру застрахованих осіб, архівних установ та інших джерел, передбачених пунктом 3 Порядку підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній затвердженого постановою КМУ від 12 серпня 1993 року № 637 [62]. Аналогічна правова позиція викладена у постановах ВС від 30 вересня 2019 року у справі № 638/18467/15-а [81] та від 9 серпня 2019 року у справі № 654/890/17 [88].

Слід звернути увагу, що сформовані ВС протягом 2019-2022 років правові позиції у цій підкатегорії спорів отримали безпосереднє нормативне закріплення на законодавчому рівні. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо підтвердження страхового стажу» від 9 квітня 2026 року № 4851-IX розділ XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» доповнено пунктом 32, який чітко визначає, що за відсутності трудової книжки, а також у разі якщо в трудовій книжці відсутні необхідні записи або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи, для підтвердження стажу роботи приймаються: дані, наявні в реєстрі застрахованих осіб; наявні в особи документи, виписки, довідки, складені на основі даних інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем підприємств; інші документи, видані за місцем роботи, служби, навчання, а також архівними установами; показання не менше двох свідків;

рішення суду про встановлення періоду перебування у трудових відносинах та характеру виконуваної роботи. Принципово важливим є й доповнення статті 64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пунктом 13-1, згідно з яким територіальні органи ПФУ зобов'язані надавати допомогу особам у витребуванні документів, необхідних для призначення (перерахунку) пенсії, а у разі відмови в призначенні пенсії у зв'язку з відсутністю необхідного страхового стажу – інформувати особу про порядок підтвердження стажу, у тому числі шляхом встановлення періоду перебування у трудових відносинах у судовому порядку [103].

Як бачимо, що зазначений Закон є зворотним рухом «від судової практики до закону»: законодавець фактично підняв до рівня Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ті правові позиції, що раніше формувалися ВС у конкретних справах. На нашу думку, з набранням чинності цим Законом істотно зменшиться кількість спорів щодо неврахування періодів роботи, підтверджених трудовою книжкою з формальними дефектами, що сприятиме як ефективнішій реалізації пенсійних прав застрахованих осіб, так і розвантаженню адміністративних судів.

Другу підкатегорію утворюють спори щодо зарахування до страхового стажу періодів роботи особи на території іноземних держав. У постанові від 14 серпня 2025 року у справі № 300/2075/23 ВС проаналізував питання зарахування до страхового стажу періодів роботи на території РФ та можливості врахування довідок про заробітну плату, отриману за цей період. Суд зазначив, що на час виникнення спірних правовідносин діяли міжнародні угоди, які передбачали взаємне визнання трудового стажу, у тому числі пільгового, набутого на території держав-учасниць. Разом з тим ВС підкреслив, що сам факт роботи на території РФ не є достатнім для зарахування цього періоду до страхового стажу в Україні: обов'язковою умовою є підтвердження факту сплати страхових внесків до ПФУ РФ за відповідні періоди. Без наявності таких доказів період роботи не може бути включений до страхового стажу; аналогічний підхід застосовується і до

врахування заробітку [64]. Ця правова позиція узгоджується з раніше висловленими позиціями ВС у постановках від 21 лютого 2020 року у справі № 291/99/17 [74], від 29 березня 2023 року у справі № 360/4129/20 [77] та від 6 листопада 2023 року у справі № 560/764/21 [87] і забезпечує єдність судової практики у спорах про пенсійне забезпечення осіб, які працювали за межами України.

Третю підкатегорію формують спори щодо врахування довідок про трудовий стаж, виданих органами та установами, що функціонують на тимчасово окупованих територіях України. У постанові від 3 червня 2021 року у справі № 264/1627/17 ВС сформулював правову позицію, відповідно до якої довідки, видані на тимчасово окупованій території та підтверджуючі спірний період трудової діяльності, мають юридичну силу. У межах обґрунтування Суд застосував доктрину «Намібійських винятків», сформульовану Міжнародним судом ООН у консультативному висновку 1971 року щодо триваючої присутності Південної Африки в Намібії. Згідно з цією доктриною, недійсність офіційних дій окупаційного уряду не може поширюватися на дії, без визнання яких порушувалися б базові права громадян. Аналогічну позицію послідовно підтримує і ЄСПЛ у справах «Лоїзиду проти Туреччини», «Кіпр проти Туреччини», «Мозер проти Республіки Молдови та Росії», у яких підкреслено, що обов'язок ігнорувати дії фактичних органів влади окупованої території не є абсолютним. На основі викладеного ВС дійшов висновку про можливість застосування доктрини «Намібійських винятків» до оцінки документів, виданих установами, що діють на тимчасово окупованій території: такі документи можуть визнаватися належними доказами стажу роботи, якщо їх невизнання спричинило б порушення гарантованого Конституцією України права на пенсійне забезпечення [80].

Четверту підкатегорію становлять спори щодо відмови у призначенні пенсії з мотивів подання заявником паспорта громадянина України для виїзду за кордон замість «внутрішнього» паспорта громадянина України, а також ненадання документів про реєстрацію місця проживання на території України.

У постанові від 20 квітня 2021 року у справі № 489/9660/14-а ВС розглянув позов громадян України, які з 1993 року постійно проживають в Ізраїлі, щодо відмови у призначенні пенсії за віком з мотивів відсутності документів про реєстрацію місця проживання на території України. ВС наголосив, що пенсійне законодавство України не встановлює обмежень щодо реалізації права на пенсію для громадян, які постійно проживають за кордоном, за умови наявності необхідного страхового стажу та досягнення пенсійного віку [72].

Слід звернути увагу, що відмови такого роду нерідко виникають через формальне застосування відомчих актів ПФУ, які встановлюють вимогу про підтвердження місця проживання в Україні, тоді як такої вимоги Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не містить. Вбачається, що відомче регулювання, яке за змістом обмежує конституційне право на соціальний захист, не може застосовуватися адміністративними судами як таке, що суперечить Конституції та законам України.

П'яту підкатегорію утворюють спори щодо призначення пенсії за віком на пільгових умовах за списками № 1 та № 2, які стосуються працівників, зайнятих на підземних роботах та роботах з особливо шкідливими і важкими умовами праці. Принципове значення для цієї категорії спорів має Рішення КСУ від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 [137], яким було визнано неконституційними зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII до статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення». Унаслідок цього рішення відновлено дію попередньої редакції статті 13, яка передбачає такі умови виходу на пенсію: для працівників за списком № 1 – чоловіки після досягнення 50 років за наявності стажу не менше 20 років, з яких не менше 10 – на відповідних роботах, жінки – після 45 років за наявності стажу не менше 15 років, з яких не менше 7 років 6 місяців – на таких роботах; для працівників за списком № 2 – чоловіки після 55 років при стажі не менше 25 років, з яких 12 років 6 місяців – на таких роботах, жінки –

після 50 років при стажі не менше 20 років, з яких 10 років – на зазначених роботах.

Однак, попри прямий характер зазначеного Рішення КСУ та його обов'язковість для всіх органів державної влади, територіальні органи ПФУ систематично продовжують застосовувати положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у вигляді, що передбачає підвищений пенсійний вік для осіб, які працювали за списками № 1 та № 2. Така адміністративна практика порушує статтю 8 Конституції України, яка встановлює принцип верховенства права та статтю 152 Основного Закону, відповідно до якої рішення КСУ є обов'язковими, остаточними та мають пряму дію.

На рівні ВС показовими у цій підкатегорії є постанова від 4 травня 2022 року у справі № 440/2850/20 [85] та постанова від 1 травня 2024 року у справі № 580/3245/20 [60]. У справі № 440/2850/20 Суд визнав протиправними дії Головного управління ПФУ, яке відмовило у призначенні пенсії за списком № 2 жінці, що досягла 50 років, з мотиву нерегульованості порядку виконання Рішення КСУ № 1-р/2020. ВС підкреслив, що рішення КСУ має пряму дію та не потребує додаткового нормативного закріплення; принциповим є те, що при наявності двох норм, які регулюють одне коло відносин, але встановлюють різні умови, має застосовуватись та норма, яка є більш сприятливою для особи [85].

На нашу думку, така відмова у призначенні пільгової пенсії, що ґрунтується на ігноруванні Рішення КСУ, є протиправною, а застосування судами «сприятливого для особи» підходу у випадках колізії норм є гарантією реального, а не декларативного, захисту соціальних прав громадян.

Найвищу юридичну значущість у цій підкатегорії має зразкова справа № 360/3611/20, рішення в якій ВС як суд першої інстанції ухвалив 21 квітня 2021 року, а постановою Великої Палати ВС від 3 листопада 2021 року це рішення змінено в частині мотивування. Велика Палата дійшла висновку, що до спірних правовідносин підлягають застосуванню саме норми статті 13 Закону

№ 1788-XII у редакції до внесення змін Законом № 213-VIII з урахуванням Рішення КСУ № 1-р/2020, а не положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які встановлюють менш сприятливий пенсійний вік [57].

Ухвалення зразкового рішення у цій справі сформувало єдиний підхід до розв'язання типових пенсійних спорів за списками № 1 та № 2 і одночасно засвідчило системний характер порушень з боку органів ПФУ у зазначеній сфері, що є типовою передумовою набуття справою статусу зразкової.

Шосту підкатегорію формують спори щодо призначення пенсії за вислугу років працівникам освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення». Ключове значення для цієї категорії спорів має Рішення КСУ від 4 червня 2019 року № 2-р(П)/2019, яким було визнано неконституційними положення статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» зі змінами, внесеними законами України від 2 березня 2015 року № 213-VIII та від 24 грудня 2015 року № 911-VIII. Унаслідок прийняття цього рішення відновлено дію попередньої редакції статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», відповідно до пункту «е» якої право на пенсію за вислугу років мають працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення за наявності спеціального стажу від 25 до 30 років, незалежно від віку [138].

Незважаючи на пряму дію зазначеного Рішення КСУ, територіальні органи ПФУ нерідко відмовляють у призначенні пенсії зазначеній категорії осіб, посилаючись на пріоритет норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Принципову правову позицію у цій категорії спорів сформулювала Велика Палата ВС у постанові від 19 лютого 2020 року у справі № 520/15025/16-а, зокрема, визначивши, що застосуванню підлягає підхід, найбільш сприятливий для особи, тобто положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» у первинній редакції з урахуванням Рішення КСУ № 2-р(П)/2019 [55].

Питому вагу у категорії пенсійних спорів займають спору щодо перерахунку пенсії.

Першу і кількісно найзначнішу підкатегорію спорів щодо перерахунку становлять справи про індексацію пенсії за віком у розумінні частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Виключна правова проблема, яка постала перед ВС у цій категорії спорів, полягала в наступному: який саме показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, підлягає збільшенню при проведенні щорічного перерахунку відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» – показник станом на 1 жовтня 2017 року, послідовно збільшений на відповідні коефіцієнти у 2019–2023 роках (як це передбачено пунктом 5 Порядку № 124), чи персоніфікований показник, який було використано при первинному обчисленні пенсії конкретної особи. Показово, що в обох ситуаціях йдеться про застосування одних і тих самих щорічних коефіцієнтів збільшення (1,11; 1,14; 1,197; 1,0796), затверджених постановами КМУ, проте об’єкт їх застосування – базовий показник – у Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» і Порядку № 124 визначений по-різному, що породжує діаметрально протилежні результати індексації для пенсіонерів, яким пенсію призначено з вищим за «зафіксований» показником середньої заробітної плати.

Зазначена правова невизначеність призводила до системної відмови органів ПФУ у проведенні індексації для значного кола пенсіонерів за такою логікою: показник середньої заробітної плати, врахований при первинному обчисленні їхньої пенсії, був вищим за «базовий» показник станом на 1 жовтня 2017 року, послідовно проіндексований за подальші роки, отже, застосування коефіцієнта збільшення до останнього не призводило до збільшення пенсії; як замітник індексації запроваджувалися фіксовані щомісячні доплати – 135 грн у 2022 році та 100 грн у 2023–2024 роках. Для застрахованих осіб такий

механізм означав фактичне виключення їхніх пенсій з системи щорічної індексації і поступове знецінення розміру виплат у реальному вимірі.

Питання було розв'язане ВС у постанові від 13 січня 2025 року у справі № 160/28752/23 [63]. Слід звернути увагу на ту обставину, що автор цього дисертаційного дослідження виступав представником позивача у зазначеній справі, що дозволяє безпосередньо засвідчити процесуальний шлях формування правової позиції від суду першої інстанції до касаційного перегляду. Фабула справи стосувалася відмови територіального органу ПФУ у проведенні індексації пенсії у 2022–2023 роках із застосуванням коефіцієнтів 1,14 і 1,197 на тій підставі, що показник середньої заробітної плати, який враховувався при обчисленні пенсії позивачки (9 118,81 грн), був вищим за «базовий» показник станом на 1 жовтня 2017 року з урахуванням щорічних збільшень, у зв'язку з чим органом ПФУ застосовувались фіксовані щомісячні доплати у розмірах 135 грн і 100 грн. Касаційний адміністративний суд у складі ВС констатував, що положення пункту 5 Порядку № 124 не узгоджені з приписами частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», оскільки по-різному визначають показник, який збільшується на відповідні коефіцієнти: за приписами Закону це показник, врахований для обчислення конкретної пенсії, а за приписами Порядку – той самий показник станом на 1 жовтня 2017 року. На підставі частини третьої статті 7 КАС України та принципу верховенства права ВС застосував акт вищої юридичної сили – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – і дійшов висновку, що пункт 5 Порядку № 124 у частині, яка обмежує індексацію умовно фіксованим базовим показником, не підлягає застосуванню; під час проведення індексації збільшенню підлягає саме той показник середньої заробітної плати, який враховувався для обчислення пенсії при її призначенні [63].

Сформульована позиція дістала остаточного підтвердження у постанові ВС у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 16 квітня 2025 року у

справі № 200/5836/24 [66]. Особливість процесуального шляху цієї справи полягає в тому, що колегія, яка її розглядала, не погодилась з висновком, викладеним у постанові від 13 січня 2025 року, і ухвалою від 7 квітня 2025 року передала справу на розгляд Судової палати з метою вирішення питання про відступ від цього висновку. Розглянувши справу, Судова палата не знайшла підстав для відступлення від правового висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові ВС від 13 січня 2025 року у справі № 160/28752/23, та повторно констатувала, що положення пункту 5 Порядку № 124 не узгоджені з частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а отже, при проведенні індексації пенсій збільшенню підлягає саме той показник середньої заробітної плати, який враховувався для обчислення конкретної пенсії, а не умовно фіксований показник станом на 1 жовтня 2017 року.

Значення сформованої правової позиції для правозастосовної практики важко переоцінити. По-перше, вона остаточно вирішила виключну правову проблему співвідношення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і Порядку № 124 на користь верховенства закону, що відображає фундаментальний принцип ієрархії правових актів і відповідає вимозі «якості закону», виробленій ЄСПЛ у пенсійних спорах та проаналізований нами у попередньому підрозділі. По-друге, відмова Судової палати від відступу від висновку, викладеного у постанові від 13 січня 2025 року, надала цьому висновку статусу усталеної правової позиції ВС, обов'язкової для врахування адміністративними судами при розгляді подібних справ відповідно до частини п'ятої статті 242 КАС України. По-третє, з фактичного боку проблема, що десятиліття замикалася на стику закону, підзаконного регулювання та адміністративної практики ПФУ, отримала чітке правове розв'язання, яке відкрило шлях до відновлення пропорційної індексації пенсій для широкого кола застрахованих осіб.

Другу підкатегорію становлять спори щодо переходу особи з пенсії за вислугу років, призначеної відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», на пенсію за віком, яка призначається за приписами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У цій категорії спорів ключове значення має визначення правової природи такого переходу – чи йдеться про переведення на інший вид пенсії, чи про нове призначення пенсії, а також порядок застосування показника середньої заробітної плати для її обчислення. На практиці органи ПФУ при призначенні пенсії за віком після отримання особою пенсії за вислугу років нерідко застосовують занижений показник середньої заробітної плати, який використовувався при первісному обчисленні пенсії за вислугу років. Така адміністративна практика призводить до зменшення розміру пенсійних виплат і фактичного порушення принципу рівності у доступі до соціального захисту.

Принципову правову позицію у цій категорії спорів сформулювала Велика Палата ВС у постанові від 31 жовтня 2018 року у справі № 876/5312/17. У цій справі позивач – колишній працівник локомотивної бригади, який отримував пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», після досягнення 60-річного віку звернувся до органу ПФУ із заявою про призначення пенсії за віком за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» із розрахунком пенсії за актуальним показником середньої заробітної плати за три роки, що передували року звернення. Велика Палата встановила, що переведення з одного виду пенсії на інший, передбачене частиною третьою статті 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», можливе лише в межах пенсій, призначених відповідно до цього Закону; якщо особі пенсія раніше була призначена за іншим законом, зокрема, за Законом України «Про пенсійне забезпечення», то звернення за пенсією за віком відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не є переведенням, а становить нове призначення пенсії; у разі нового призначення пенсії за віком підлягає застосуванню показник середньої заробітної плати в

Україні за три календарні роки, що передують року звернення [58]. Подібну правову позицію було встановлено Верховним Судом України у постанові від 29 листопада 2016 року у справі № 133/476/15-а [78] та послідовно розвинуто у постановках ВС від 6 березня 2018 року у справі № 185/1474/17 [86], від 2 квітня 2019 року у справі № 495/620/17 [71], від 10 квітня 2019 року у справі № 211/1898/17 [61] та від 15 травня 2019 року у справі № 504/503/17 [65].

На нашу думку, перехід із пенсії за вислугу років на пенсію за віком становить самостійне нове призначення пенсії, що передбачає застосування актуального показника середньої заробітної плати, а відмова органів ПФУ враховувати цей показник є неправомірною та порушує не лише букву закону, а й засади соціальної справедливості, що лежать в основі конституційного права людини на соціальний захист.

Третю підкатегорію утворюють спори щодо переходу особи з пенсії за віком, призначеної на пільгових умовах за списками № 1 та № 2 відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», на пенсію за віком за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». На відміну від попередньої підкатегорії, остання судова практика у цій сфері є несприятливою для застрахованих осіб. Так, у постанові ВС від 31 січня 2025 року у справі № 160/860/24 сформульовано підхід, за яким пенсія за віком, призначена за статтею 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» на пільгових умовах за списком № 1 або списком № 2, і пенсія за віком на загальних підставах становлять один і той самий вид пенсійного забезпечення. Відповідно, досягнення особою загального пенсійного віку розцінюється не як нове призначення пенсії за віком, а як продовження вже призначеного виду пенсії, що виключає оновлення показника середньої заробітної плати за три попередні роки і не дає підстав для використання більш вигідного актуального індикатора при розрахунку [84].

На нашу думку, зазначений підхід є дискусійним, оскільки по-перше, пільгові пенсії за віком за списками № 1 та № 2 мають компенсаційний характер і відрізняються своєю метою ніж пенсія за віком на загальних

підставах у солідарній системі за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». По-друге, при зверненні особи, яка досягла загального пенсійного віку, вперше за пенсією за віком за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» виникає новий юридичний склад: інший предмет регулювання, інший механізм обчислення (статті 40, 42 цього Закону), що за своєю суттю відповідає моделі первинного призначення пенсії з використанням актуального показника заробітної плати за три календарні роки. На користь такого підходу раніше послідовно висловлювався ВС у справах про перехід із пенсії за вислугу років на пенсію за віком (справа № 876/5312/17 та інші, проаналізовані вище), кваліфікуючи цей перехід саме як нове призначення з оновленням показника. Перенесення цієї логіки на пільгові пенсії за віком вбачається методологічно виправданим, оскільки і в першому, і в другому випадку йдеться про перехід з режиму дії Закону України «Про пенсійне забезпечення» у режим Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» із застосуванням інших матеріальних норм та іншої формули обчислення. По-третє, з позицій конституційного принципу рівності (стаття 24 Конституції України) та вимоги «якості закону» різне ставлення до осіб, які переходять з пенсії за вислугу років, та осіб, які здійснюють перехід з пільгової пенсії за віком, не має переконливого об'єктивного обґрунтування, якщо єдиною підставою відмови у оновленні показника заробітної плати слугує те, що обидва режими у межах Закону України «Про пенсійне забезпечення» мають у назві термін «за віком». Практика ЄСПЛ визначає дискримінацію як різне ставлення у порівнюваних ситуаціях без об'єктивного та розумного виправдання – без легітимної мети і без розумного співвідношення між застосованими засобами та цілями («Вілліс проти Сполученого Королівства», «Ван Раалте проти Нідерландів» «Пічкур проти України»). Аналогічні критерії застосовує КСУ, наголошуючи на тому, що відмінності в правовому статусі мають бути істотними, об'єктивно виправданими та справедливими – інакше вони набувають дискримінаційного характеру [141]. Норми Закону України «Про засади запобігання та протидії

дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI також визначають пряму дискримінацію як менш прихильне ставлення без належної мети та необхідних засобів у зіставних обставинах [109].

Четверту підкатегорію формують спори щодо відмови органів ПФУ у проведенні перерахунку пенсії з урахуванням довідки про заробітну плату за періоди до 1 липня 2000 року. Аналіз постанови ВС від 22 січня 2020 року у справі № 607/7680/17 свідчить про формування чіткої правової позиції: архівні довідки, що підтверджують заробіток за 60 календарних місяців підряд до 1 липня 2000 року, є належним доказом для проведення перерахунку пенсії. Суд відхилив доводи органу ПФУ, який мотивував відмову наявністю розбіжностей між даними архівної довідки та відомостями особових рахунків, наголосивши, що формальні неточності у таких документах не можуть бути підставою для позбавлення особи частини пенсійних виплат [75].

Третю категорію спорів за запропонованою нами систематизацією становлять справи щодо припинення (зупинення) виплати пенсії в порядку статті 49 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». На відміну від спорів щодо призначення і перерахунку, у цій категорії застрахована особа уже отримала статус пенсіонера і протягом певного часу одержувала пенсійні виплати, які надалі були припинені рішенням територіального органу ПФУ.

Зауважимо, що частина перша статті 49 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» містить вичерпний перелік підстав для припинення виплати пенсії [108], який був суттєво розширений Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання обчислення страхового стажу та пенсійного забезпечення» від 25 квітня 2024 року № 3674-IX [99]. Чинна редакція статті 49 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», на відміну від редакції до 23 червня 2024 року, прямо передбачає непроходження фізичної ідентифікації як самостійну законодавчу

підставу припинення виплати пенсії, що принципово змінює правовий контекст подальшого аналізу.

Водночас обмежений (вичерпний) характер цього переліку зберігає, втім, своє значення, адже за відсутності у законі відповідної підстави територіальний орган ПФУ не вправі припиняти виплату пенсії, навіть посилаючись на положення підзаконних актів.

У межах цієї категорії спорів виокремлюються дві найбільш поширені підкатегорії: припинення виплати пенсії ВПО та припинення виплати пенсії пенсіонерам, які виїхали на постійне проживання за кордон.

Першу підкатегорію формують спори щодо припинення виплати пенсії ВПО. Концептуально ця проблема виникла у 2014–2016 роках у зв'язку з прийняттям КМУ трьох послідовних підзаконних актів – постанов від 1 жовтня 2014 року № 509 [121], від 5 листопада 2014 року № 637 [117] та від 8 червня 2016 р. № 365 [20], які запровадили додаткові вимоги для ВПО, не передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у тому числі обов'язкову періодичну фізичну ідентифікацію, виплату пенсії виключно через АТ «Ощадбанк» і можливість зупинення виплат за наслідками верифікації. Натомість Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [107] був спрямований на встановлення додаткових гарантій дотримання прав ВПО, а не на звуження обсягу їх прав, закріплених у спеціальному пенсійному законодавстві.

Принципову правову позицію у спорах цієї підкатегорії, актуальну для періоду до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання обчислення страхового стажу та пенсійного забезпечення», сформулював ВС у складі колегії суддів КАС ВС у зразковій постанові від 3 травня 2018 року у справі № 805/402/18, в якій зазначив, що «пенсія за віком, за вислугу років та інші її види, що призначаються у зв'язку з трудовою діяльністю, заслужені попередньою працею і є однією з форм соціального захисту, чим визначається зміст і

характер обов'язку держави стосовно тих громадян, які набули право на її одержання». Перелік підстав для припинення виплати пенсії, встановлений частиною першою статті 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції, чинній на час розгляду справи, є вичерпним і передбачає можливість припинення виплати з інших підстав лише у випадках, прямо передбачених законом, а не підзаконним актом [79].

На рівні правозастосовної практики зразкова справа № 805/402/18 встановила два важливі стандарти, перший з яких зберігає актуальність і в чинному правовому контексті, тоді як другий потребує переосмислення з урахуванням нової редакції статті 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

По-перше, наявність у пенсіонера статусу ВПО потребує від нього здійснення додаткових дій, не передбачених загальними нормами щодо пенсійного забезпечення; на момент ухвалення зразкового рішення відсутність законодавчої основи для таких додаткових вимог сама по собі утворювала підставу для їх протиправності. По-друге – і ця позиція зберігає повну актуальність, – свобода пересування та вільний вибір місця проживання гарантуються статтею 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, а тому розташування пенсіонера у межах України не може бути додатковою умовою отримання вже призначеної пенсії.

Згодом ці позиції були поширені й деталізовані у постанові ВС від 20 березня 2019 року у справі № 826/319/17 у якій Суд констатував, що довідка про взяття на облік ВПО, на відміну від документа про реєстрацію місця проживання, не посвідчує право користування житлом за конкретною адресою, а тому її неподання чи скасування саме по собі не утворює законної підстави для припинення виплати пенсії.

На відміну від ситуації 2016–2018 років, коли вимога фізичної ідентифікації була запроваджена виключно підзаконним актом – Постановою КМУ № 365, і саме ця обставина утворювала концептуальну основу її

протиправності, у чинній редакції статті 49 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» непроходження фізичної ідентифікації прямо закріплене як самостійна законодавча підстава припинення виплати пенсії (пункт 4-1 частини першої). Більше того, вимога фізичної ідентифікації поширена не лише на ВПО, а на всіх пенсіонерів – особи, які тимчасово проживають за межами України, мають проходити фізичну ідентифікацію до 31 грудня кожного календарного року, а пенсіонери на території України підлягають ідентифікації в порядку, визначеному законодавством. Реальне впровадження цього механізму на масовому рівні відбулося протягом 2025 року.

Вбачається, що з огляду на зазначений масштаб і строки впровадження, через певний час у адміністративних судах закономірно з’явиться нова категорія спорів – про поновлення виплати пенсії, припиненої за пунктом 4-1 частини першої статті 49 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» у зв’язку з непроходженням фізичної ідентифікації. На нашу думку, ключовими правовими питаннями, які доведеться вирішувати ВС у цій категорії спорів, виступатимуть: (1) обсяг обов’язку органу ПФУ заздалегідь повідомляти пенсіонера про необхідність та порядок проходження ідентифікації; (2) допустимість припинення виплати у разі, якщо непроходження ідентифікації зумовлене об’єктивними обставинами: станом здоров’я пенсіонера, перебуванням у зоні бойових дій, технічними збоями електронних сервісів, неможливістю звернутися до консульської установи у державі тимчасового проживання; (3) пропорційність припинення виплати вимозі ідентифікації у світлі стандарту «справедливого балансу» між публічним інтересом і правом особи на майно, виробленого у практиці ЄСПЛ і проаналізованого у попередньому підрозділі дисертаційного дослідження.

Другу підкатегорію спорів щодо припинення виплати пенсії формують справи пенсіонерів, які виїхали на постійне проживання за кордон. Особливість цієї підкатегорії полягає у тому, що формальною основою для відмов територіальних органів ПФУ донині залишаються положення пункту 2

частини першої статті 49 та другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які передбачають припинення виплати пенсії на весь час проживання пенсіонера за кордоном за відсутності відповідного міжнародного договору України [108].

Зауважимо, що ці положення вже понад п'ятнадцять років не мають конституційно-правової сили, адже Рішенням КСУ від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 [139] зазначені приписи Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), а тому не підлягають застосуванню. Незважаючи на це, формально вони залишаються у тексті Закону з відповідним застереженням про втрату чинності, що періодично породжує помилкове правозастосування з боку органів ПФУ.

Конституційно-правова позиція щодо неприпустимості припинення виплати пенсії за фактом проживання за кордоном кореспондує з конвенційним стандартом, сформованим ЄСПЛ у справі «Пічкур проти України». На рівні ВС відповідні правові позиції послідовно закріплені у постановках від 18 вересня 2018 року у справі № 522/535/17 [67], від 19 вересня 2018 року у справі № 766/1519/17 [70] та від 31 січня 2019 року у справі № 520/9721/16-а [83], у яких Суд констатував, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» після набрання чинності Рішенням КСУ № 25-рп/2009 не передбачає такої підстави припинення виплати пенсії, як виїзд особи на постійне проживання за кордон, у тому числі в державу, з якою Україна не має двосторонньої угоди про пенсійне забезпечення.

Окремого аналізу потребує проблема виконання судових рішень у пенсійних спорах, яка носить довгостроковий структурний характер та потребує системних рішень [156, с. 28–33], особливо зважаючи на пілотні рішення ЄСПЛ у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України» [149].

Для розуміння природи нинішніх труднощів у сфері виконання судових рішень варто зазначити, що ще у 2018 році держава запровадила окремий механізм погашення заборгованості з пенсійних виплат, присуджених за рішеннями суду і фінансованих з державного бюджету. Постановою КМУ від 22 серпня 2018 року № 649 було затверджено Порядок погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду [21] (далі – Постанова № 649). Водночас ще у 2019 році рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 12 листопада 2019 року у справі № 640/5248/19, залишеним без змін судами апеляційної та касаційної інстанцій, Постанову № 649 було визнано протиправною та скасовано з мотивів виходу Уряду за межі повноважень, делегованих йому законом [142]. На нашу думку, скасування Постанови № 649 засвідчило системну тенденцію до врегулювання виконання судових рішень у пенсійних спорах шляхом спеціальних підзаконних механізмів, що не завжди узгоджуються з межами повноважень виконавчої влади.

Принципово нового змісту ця тенденція набула 14 липня 2025 року, коли КМУ прийняв постанову № 821 «Про затвердження Порядку здійснення з бюджету ПФУ видатків на виплату пенсій (щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці), призначених (перерахованих) на виконання судових рішень» (надалі – Порядок № 821) [112]. Запроваджений нею механізм було надалі відображено у бюджетному регулюванні діяльності ПФУ, спочатку у бюджеті ПФУ на 2025 рік [19], а згодом у бюджеті ПФУ на 2026 рік [110].

Саме бюджет ПФУ на 2025 рік уперше прямо виокремив, із посиланням на Порядок № 821, видатки на виплату пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень. Послідовне прийняття цих актів фактично перетворило підзаконний порядок на окремий фінансово-правовий механізм, що поширився і на солідарну систему пенсійного страхування, від якої попередні проблеми невиконання судових рішень раніше значною мірою були відмежовані [165, с. 258–264].

Варто підкреслити, що ключовим елементом механізму, запровадженого Порядком № 821, є введення до регулювання пенсійних виплат спеціальної категорії пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень. Фактично йдеться про різницю між розміром пенсії, визначеним за судовим рішенням, і розміром пенсії, обчисленим органом ПФУ відповідно до застосованих ним нормативно-правових актів. Така конструкція відмежовує пенсію, обчислену органом ПФУ самостійно, від пенсії, розмір якої встановлено або скориговано внаслідок судового захисту, і запроваджує для останньої окремий, більш обмежений порядок фінансування та виплати.

На переконання К. В. Бориченко, положення Порядку № 821 трансформує сутність судового захисту права на пенсію, оскільки за відсутності реального виконання судового рішення особа фактично набуває лише статусу отримувача виплат, обсяг і строки яких визначаються бюджетними можливостями держави. За таких умов судові рішення перестає виконувати функцію ефективного засобу відновлення порушеного права та суперечить правовій позиції КСУ, відповідно до якої виконання судових рішень не може бути формальним, ілюзорним або невиправдано відтермінованим [9, с. 274].

Аналіз механізму, запровадженого Порядком № 821, дозволяє виокремити кілька проблемних аспектів. По-перше, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не містить прямого делегування КМУ повноваження встановлювати особливий порядок виконання судових рішень щодо пенсійних виплат у солідарній системі. Виплата пенсії регулюється статтею 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яка передбачає щомісячну виплату пенсії у встановлений строк, а спеціальна норма статті 47-1 стосується лише особливостей виплати пенсії особам, які тимчасово проживають за кордоном. За таких умов підзаконне запровадження окремого порядку фінансування пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, викликає сумнів щодо відповідності принципу законності.

По-друге, виокремлення пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, в окрему категорію виплат фактично створює різний режим реалізації одного й того самого пенсійного права. Пенсія, обчислена органом ПФУ без судового спору, виплачується за загальним правилом у повному поточному розмірі, тоді як пенсія, розмір якої підтверджено судом, ставиться в залежність від обсягу спеціально передбачених бюджетних асигнувань. Така диференціація може призводити до менш сприятливого становища саме тих пенсіонерів, які були змушені звертатися до суду для захисту свого права, що потребує оцінки з погляду конституційного принципу рівності, закріпленого у статті 24 Конституції України.

По-третє, пропорційний механізм фінансування створює ризик фактичного невиконання або неповного виконання судового рішення. З огляду на статтю 129-1 Конституції України, обов'язковість судового рішення є самостійною конституційною гарантією, а його виконання не може бути поставлене у залежність від такого бюджетного механізму, який унеможливорює повне поновлення порушеного права у розумний строк. У цьому аспекті Порядок № 821 актуалізує проблематику, яка вже була предметом розгляду ЄСПЛ у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України», де системне невиконання рішень національних судів було розцінене як структурна проблема українського правопорядку.

По-четверте, зазначений механізм може розглядатися як втручання у право мирного володіння майном у розумінні статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, адже пенсія у солідарній системі є майном у конвенційному значенні, а очікування особи на отримання пенсії у розмірі, визначеному остаточним судовим рішенням, має ознаки правомірного очікування.

Правомірність Порядку № 821 стала предметом судового оскарження у справі № 320/51895/25, у якій автор цього дисертаційного дослідження виступає представником позивача. Рішенням Київського окружного

адміністративного суду від 4 березня 2026 року Постанову КМУ № 821 від 14 липня 2025 року визнано протиправною та нечинною. У мотивувальній частині суд, зокрема, вказав на неузгодженість запровадженого механізму з положеннями Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», відсутність достатньої правової основи для виокремлення пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, в окрему категорію виплат, а також на ризик порушення конституційного принципу обов’язковості судового рішення [135]. Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 8 червня 2026 року зазначене рішення залишено без змін, унаслідок чого воно набрало законної сили, а висновок про протиправність і нечинність Порядку № 821 дістав підтвердження на рівні апеляційного перегляду. Вбачається, що такий результат судового розгляду не лише усуває з правового поля неправомірний підзаконний механізм, а й слугує вагомим орієнтиром для подальшої правозастосовної практики, підтверджуючи неприпустимість підзаконного обмеження порядку виконання судових рішень у пенсійних спорах.

Водночас системна практика органів ПФУ як у формі тривалого невиконання індивідуальних судових рішень, так і у формі підзаконного обмеження порядку їх виконання актуалізує питання про процесуальні засоби реагування застрахованої особи на таке порушення. В адміністративному судочинстві таким засобом є інститут судового контролю за виконанням судових рішень, передбачений статтями 287, 381-1–383 КАС України [28]. Як наголосив ВС у постанові від 20 лютого 2019 року у справі № 806/2143/15 [73], застосування статті 382 КАС України спрямоване саме на забезпечення належного виконання судового рішення.

Важливе оновлення інституту судового контролю відбулося у грудні 2024 року, коли статтю 382 КАС України було доповнено новими частинами 5 і 6, а також статтями 382-1–382-3. Ці положення деталізували порядок розгляду заяви про зобов’язання подати звіт про виконання судового рішення та розширили можливості суду щодо встановлення контролю. Зокрема, чинна

редакція передбачає, що суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень подати звіт уже під час ухвалення рішення у справі – як за письмовою заявою позивача, так і за власною ініціативою у випадку допущення рішення до негайного виконання [28]. На практиці це дозволяє не чекати виникнення нового конфлікту на стадії виконання, а одразу закласти процесуальний механізм контролю за діями відповідача.

На нашу думку, інститут судового контролю у пенсійних спорах має розглядатися не як винятковий або допоміжний інструмент, а як необхідний елемент ефективного судового захисту. Якщо судові рішення зобов'язує орган ПФУ призначити, перерахувати або поновити виплату пенсії, але не передбачає належного контролю за виконанням цього обов'язку, пенсіонер фактично залишається залежним від доброї волі суб'єкта владних повноважень. Тому активне застосування статті 382 КАС України, у тому числі нових частин 5 і 6 цієї статті, а також реальне притягнення посадових осіб до відповідальності за неналежне виконання судових рішень є необхідною умовою повного поновлення пенсійного права.

Отже, проблематика виконання судових рішень у пенсійних спорах має системний характер. З одного боку, КАС України містить процесуальні інструменти контролю за виконанням рішень, зокрема статті 382 і 383. З іншого боку, їхня ефективність залежить від активності суду, належного формулювання резолютивної частини рішення та відсутності підзаконних механізмів, які фактично обмежують повне виконання судового акта. Тому подальше вдосконалення судового захисту пенсійних прав має бути спрямоване не лише на скасування неправомірних підзаконних обмежень, а й на посилення процесуальних гарантій своєчасного виконання рішень адміністративних судів.

Проведений аналіз свідчить, що судовий захист пенсійних прав не може вважатися ефективним лише на підставі факту ухвалення рішення на користь пенсіонера. У масових категоріях пенсійних спорів, де суд першої інстанції застосовує усталену правову позицію ВС, подання апеляційної скарги органом

ПФУ нерідко має наслідком не стільки реальний перегляд справи, скільки відтермінування набрання рішенням законної сили [163]. У поєднанні з надмірним навантаженням на апеляційні адміністративні суди, тривалістю апеляційного перегляду та спеціальними бюджетними обмеженнями щодо виплати пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, це істотно знижує практичну цінність судового захисту.

Офіційна судова статистика підтверджує, що саме соціально-пенсійні спори формують один із найбільших масивів апеляційного навантаження в адміністративній юрисдикції [1]. Водночас результативність апеляційного перегляду у цій категорії не є співмірною з його впливом на тривалість фактичного поновлення права. У 2025 році апеляційні адміністративні суди найбільше переглянули рішень саме у справах соціальної сфери – 72 579, що становить 59 % загальної кількості переглянутих рішень місцевих адміністративних судів. При цьому частка змінених або скасованих рішень у таких справах становила лише 11 %, тобто 89 % рішень судів першої інстанції залишилися без змін [1]. Це підтверджує, що у значній частині соціально-пенсійних спорів апеляційне оскарження не змінює правового результату, але відкладає набрання рішенням законної сили та, відповідно, фактичне поновлення порушеного пенсійного права. Заразом тривалість розгляду апеляційних скарг у пенсійних спорах може досягати одного року, а в окремих випадках – перевищувати цей строк, що фактично перетворює апеляційне провадження на додатковий період очікування для пенсіонера.

На наше переконання, йдеться про кризові явища в адміністративній юрисдикції: суд першої інстанції може встановити порушення пенсійного права, однак його рішення впродовж тривалого часу не набуває реального значення для особи через апеляційне оскарження. Особливо проблемною така ситуація є у типових спорах, де суд першої інстанції застосував зразкову справу або іншу усталену правову позицію ВС. У таких випадках пенсіонер фактично роками очікує набрання законної сили рішенням, правовий

результат якого з високою ймовірністю не буде змінений в апеляційному порядку.

Чинне процесуальне законодавство вже містить інститут негайного виконання судових рішень. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 371 КАС України негайно виконуються рішення суду про присудження виплати пенсій, інших періодичних платежів з Державного бюджету України або позабюджетних державних фондів – у межах суми стягнення за один місяць. Така норма забезпечує мінімальний рівень оперативного захисту, однак її потенціал є обмеженим, оскільки вона не дозволяє забезпечити повне виконання рішення у справах, де судом першої інстанції вже встановлено право особи на призначення, перерахунок або виплату пенсії у належному розмірі.

Особливе значення має співвідношення статей 263 і 371 КАС України. Пункт 2 частини першої статті 263 КАС України відносить до справ незначної складності, що розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження, справи щодо оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень з питань обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання та одержання пенсійних і соціальних виплат [28]. Саме ця категорія охоплює значну частину типових пенсійних спорів, у яких уже сформовано сталі правові позиції ВС. Водночас дев'ятий абзац частини першої статті 371 КАС України передбачає негайне виконання рішень у низці справ, визначених статтями 263, 283 і 289 КАС України, але не охоплює справи, передбачені пунктом 2 частини першої статті 263 КАС України [28].

Така законодавча конструкція видається непослідовною. З одного боку, законодавець визнає пенсійні та соціальні спори типовими й такими, що можуть розглядатися у спрощеному провадженні. З іншого боку, саме ця категорія справ залишається поза сферою повного негайного виконання, хоча її соціальна значущість є очевидною, а затримка виконання рішення безпосередньо впливає на матеріальне становище пенсіонера. У результаті

пенсіонер, який виграв справу в суді першої інстанції на підставі усталеної практики ВС, змушений очікувати завершення апеляційного перегляду, навіть якщо правовий результат справи є достатньо передбачуваним.

У науковій літературі вже висловлювалася пропозиція розширити межі негайного виконання рішень про присудження пенсій з одного до трьох місяців [47]. Такий підхід має певне практичне значення, однак не усуває головної проблеми – блокувального ефекту апеляційної скарги у справах, де рішення суду першої інстанції ґрунтується на сталій правовій позиції ВС. Тому більш обґрунтованим видається не кількісне збільшення місячного ліміту, а запровадження якісного критерію негайного виконання – наявності усталеного правового висновку ВС, який був застосований судом першої інстанції.

Законодавча техніка, використана у дев'ятому абзаці частини першої статті 371 КАС України, може бути орієнтиром для такого вдосконалення. Законодавець уже застосував прийом відсилання до конкретних категорій справ за статтями 263, 283 і 289 КАС України без кількісного обмеження обсягу негайного виконання. Запропоноване доповнення використовує ту саму техніку, але поширює її на справи, визначені пунктом 2 частини першої статті 263 КАС України. Водночас умова про усталену правову позицію ВС є додатковим запобіжником, який дозволяє відмежувати справи з передбачуваним правовим результатом від тих, де апеляційний перегляд має реальну процесуальну перспективу.

З огляду на викладене пропонуємо доповнити частину першу статті 371 КАС України новим абзацом такого змісту:

«Негайно також виконуються рішення суду, прийняті в адміністративних справах, визначених пунктом 2 частини першої статті 263 цього Кодексу, якщо рішення суду ухвалено з урахуванням висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Великої Палати ВС, постанові об'єднаної палати або палати Касаційного адміністративного суду у складі ВС, рішенні ВС у зразковій справі, за умови що відповідний

висновок не був змінений або від нього не було відступлено у подальшій практиці ВС».

Критерій актуальності правової позиції, тобто вимога, щоб відповідний висновок не був змінений і щоб від нього не було відступлено у подальшій практиці ВС, забезпечує динамічну відповідність запропонованої норми реальному стану судової практики. Це виключає ризик негайного виконання рішення на підставі застарілого або вже переглянутого правового підходу.

Важливо підкреслити, що така пропозиція не обмежує право органу ПФУ на апеляційне оскарження. Йдеться не про позбавлення суб'єкта владних повноважень права на перегляд судового рішення, а про зміну процесуального ефекту апеляційної скарги у справах із передбачуваним правовим результатом. Орган ПФУ зберігатиме можливість доводити свою позицію в апеляційній інстанції, однак саме подання апеляційної скарги не повинно автоматично блокувати виконання рішення, якщо воно ухвалене відповідно до актуальної та усталеної позиції ВС.

Реалізація цієї пропозиції може мати швидкий практичний ефект. У соціально-правовому аспекті пенсіонер, право якого підтверджене рішенням суду першої інстанції на підставі усталеної правової позиції ВС, зможе отримати виплату в належному розмірі без очікування завершення тривалого апеляційного провадження. У процесуальному аспекті зменшиться мотивація органів ПФУ до подання апеляційних скарг у справах, де правовий результат уже визначений практикою ВС. У бюджетному аспекті скорочення кількості безперспективних апеляційних скарг може зменшити витрати ПФУ на сплату судового збору, лєвова частка яких у практичному вимірі пов'язана саме з масовим оскарженням рішень у пенсійних спорах.

Отже, доповнення статті 371 КАС України положенням про негайне виконання рішень у справах, визначених пунктом 2 частини першої статті 263 КАС України, за умови їх ухвалення з урахуванням усталеної правової позиції ВС, є одним із можливих процесуальних засобів підвищення ефективності судового захисту пенсійних прав. Такий підхід дозволяє зменшити розрив між

судовим визнанням права і його фактичним поновленням, не заперечуючи права на апеляційний перегляд, але усуваючи можливість використання апеляційної скарги як інструменту відтермінування виконання рішення у справах із передбачуваним правовим результатом.

Висновки до Розділу 3

Дослідження системи захисту права на пенсію в солідарній системі дало підстави розглядати її як цілісний механізм, що поєднує позасудовий (адміністративний) та судовий способи захисту, які доповнюються конвенційними стандартами ЄСПЛ і конституційними позиціями КСУ. Узагальнюючим є висновок про те, що типовою причиною порушення прав застрахованих осіб виступає застосування органами ПФУ підзаконних актів та усталених відомчих тлумачень, які за змістом обмежують гарантоване Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на пенсію, унаслідок чого ефективність захисту вирішальною мірою залежить від послідовного утвердження пріоритету закону над підзаконним актом.

1. Установлено, що адміністративний порядок є основним способом позасудового захисту пенсійних прав, оскільки забезпечує можливість оперативного перегляду рішень, дій і бездіяльності органів ПФУ без звернення до суду. Після імплементації Закону України «Про адміністративну процедуру», викладення статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у новій редакції та прийняття Порядку № 21-1 адміністративне оскарження набуло ознак спеціальної двоступеневої процедури з визначеним колом учасників, строками розгляду, можливістю усунення недоліків скарги, витребуванням доказів та обов'язком прийняття вмотивованого рішення.

На підставі аналізу справ із власної адвокатської практики доведено, що ефективність цього механізму залежить від характеру порушення. Він є

результативним у випадках, коли поновлення права потребує додаткової перевірки обставин, витребування відомостей або виправлення помилки органом ПФУ. Водночас у спорах, пов'язаних з усталеним відомчим тлумаченням законодавства, адміністративне оскарження здебільшого не приводить до зміни позиції пенсійного органу, унаслідок чого основним способом захисту залишається звернення до суду. Для посилення доступності позасудового захисту запропоновано доповнити Порядок № 21-1 пунктом 15-1, який передбачатиме проведення слухання у складних і спірних справах та можливість дистанційної участі заявника або його представника в режимі відеоконференції. Це дозволить узгодити процедуру адміністративного оскарження з принципом екстериторіальності, цифровізацією пенсійних процедур і гарантіями участі особи в адміністративному провадженні.

2. Доведено, що відповідно до практики ЄСПЛ пенсія у солідарній системі є «майном» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, а не допомогою, виплата якої залежить від розсуду держави. Майновий характер має як уже призначена пенсія, так і право вимоги щодо її призначення, перерахунку, індексації або виплати, якщо воно має достатню правову підставу в законі, адміністративному акті, судовому рішенні чи усталеній судовій практиці. Установлено, що втручання у набуте пенсійне право є допустимим лише за умови його законності, наявності легітимної мети та дотримання принципу пропорційності. Тому відсутність бюджетних коштів або прийняття підзаконного акта, який відкладає чи обмежує виплату належних особі сум, не може виправдовувати втручання в її майнове право. Окреме значення для України має сформований у справі «Пічкур проти України» принцип збереження права на пенсію незалежно від місця проживання особи.

3. На основі офіційних даних, наданих ВС на запит автора (Додаток А до дисертації), підтверджено сталість пенсійних спорів як окремої категорії адміністративних справ: у 2020 році Касаційний адміністративний суд у складі ВС розглянув 6 405 таких справ, у 2021 році – 7 007, у 2022 році – 4 519, у 2023

році – 3 114, у 2024 році – 2 993, а у першому півріччі 2025 року – 2 968 справ. За період 2020–2024 років КСУ ухвалив дванадцять рішень у справах, пов’язаних із пенсійним забезпеченням, а серед 33 рішень у зразкових справах, ухвалених з 15 грудня 2017 року по 30 квітня 2026 року, найчисленнішою категорією є саме пенсійні спори. Водночас виявлено системні чинники, що знижують ефективність судового захисту: тривалість розгляду (до двох років у першій та до одного року в апеляційній інстанції) і надмірне навантаження на суддів адміністративних судів, яке у 2025 році перевищувало нормативне у 5,6–9,9 рази (на одного суддю Сьомого апеляційного адміністративного суду надійшло 2 677 справ).

4. Систематизовано практику ВС у солідарній системі за трьома основними категоріями спорів: щодо призначення, перерахунку та зупинення або припинення виплати пенсії, з окремим виділенням проблематики виконання судових рішень. Установлено наскрізну закономірність: протиправність дій органів ПФУ здебільшого ґрунтується на застосуванні підзаконних актів або норм, що обмежують право, гарантоване Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», чи на ігноруванні рішень КСУ (зокрема Рішення № 1-р/2020 щодо пільгових пенсій за списками № 1 і № 2, Рішення № 2-р(П)/2019 щодо пенсій за вислугу років, Рішення № 25-рп/2009 щодо виплати пенсії за кордоном). Підтвердженням ефективності зворотного руху «від судової практики до закону» є Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» щодо підтвердження страхового стажу», який підняв до рівня Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» сформовані ВС позиції щодо підтвердження страхового стажу за наявності дефектів трудової книжки.

5. Установлено, що виконання судових рішень у пенсійних спорах залишається самостійною структурною проблемою, яка істотно знижує ефективність судового захисту, оскільки ухвалення рішення на користь пенсіонера не завжди забезпечує своєчасне та повне поновлення його права.

Доведено, що запроваджений Порядком № 821 окремий механізм фінансування пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, не мав достатньої законодавчої основи, створював менш сприятливий режим для осіб, які захистили своє право в суді, та ставив виконання обов'язкового судового рішення у залежність від бюджетних асигнувань. Обґрунтована автором позиція дістала підтвердження у справі № 320/51895/25, у якій Постанову № 821 визнано протиправною та нечинною рішенням суду першої інстанції від 4 березня 2026 року, залишеним без змін апеляційним судом 8 червня 2026 року. Визначено, що належне виконання рішень у пенсійних спорах потребує активного застосування судового контролю, передбаченого статтями 382–383 КАС України, встановлення обов'язку подати звіт про виконання та реального притягнення посадових осіб до відповідальності, оскільки ефективний судовий захист охоплює не лише ухвалення рішення, а й його повне виконання у розумний строк.

6. Установлено, що апеляційне оскарження у соціально-пенсійних спорах нерідко має переважно відтермінувальний ефект: у 2025 році апеляційні адміністративні суди переглянули 72 579 рішень у справах соціальної сфери, що становило 59 % усіх переглянутих рішень місцевих адміністративних судів, однак лише 11 % із них було змінено або скасовано, тоді як 89 % залишено без змін. За умов, коли апеляційний розгляд може тривати рік і більше, це істотно віддаляє фактичне поновлення права на пенсію, особливо у типових справах, вирішених на підставі усталеної практики ВС. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність доповнення частини першої статті 371 КАС України положенням про негайне виконання у повному обсязі рішень у пенсійних і соціальних справах, визначених пунктом 2 частини першої статті 263 КАС України, якщо вони ухвалені з урахуванням актуального висновку Великої Палати ВС, палати чи об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду або рішення у зразковій справі. Запропонована зміна не обмежуватиме права органу ПФУ на апеляційне оскарження, але усуне можливість використання апеляційної скарги для

відтермінування виконання рішення у справах із передбачуваним правовим результатом.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні особливостей реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України, виявленні недоліків його нормативного регулювання і правозастосування та розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері призначення, обчислення, перерахунку, індексації, виплати пенсій і захисту порушених прав. За результатами дослідження сформульовано такі висновки та пропозиції.

1. Реалізація права на пенсію є невід'ємною складовою реалізації права на соціальний захист і має на меті забезпечення гідності, соціальної інтеграції та економічної безпеки особи у разі настання соціального ризику непрацездатності (досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника). Ефективність реалізації права на пенсію передбачає формування пенсійного законодавства в парадигмі людиноцентричного підходу та людиноорієнтованих інституційних механізмів пенсійного адміністрування з урахуванням соціально-економічних змін, цифрової трансформації та впровадження ІІІ.

2. Запропоновано авторське визначення права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як встановлене міжнародно-правовими актами та законодавством України і гарантоване державою суб'єктивне право правомочної особи на отримання щомісячної пенсійної виплати за рахунок коштів пенсійного фонду, а в окремих випадках – державного бюджету, у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності чи набуття вислуги років, а у передбачених законом випадках – право членів сім'ї такої особи на отримання відповідної виплати у разі втрати годувальника, що реалізується за умови додержання встановлених

законом вимог і спрямоване на заміщення втраченого доходу, підтримання гідного рівня життя та запобігання бідності й соціальному виключенню.

3. Обґрунтовано дихотомічну природу реалізації права на пенсію. У вузькому значенні реалізація права на пенсію втілюється у пенсійних правовідносинах і може бути визначена як передбачена нормами права сукупність юридично значущих дій правомочної особи, а у випадках, передбачених законом, членів її сім'ї, щодо звернення за призначенням, перерахунком, поновленням пенсії, а також правозастосовна діяльність уповноважених органів ПФУ, спрямована на прийняття індивідуального рішення та фактичне здійснення виплати. У широкому розумінні реалізацію права на пенсію необхідно розглядати як комплексний правовий механізм забезпечення конституційного права застрахованої особи на гідне пенсійне забезпечення, що охоплює нормативне закріплення цього права, створення організаційних, фінансових і процедурних умов для його здійснення, своєчасну та повну виплату пенсій і ефективний захист порушеного права.

4. Ефективна реалізація права на пенсію неможлива без належної імплементації у національне законодавство міжнародних і європейських стандартів соціального захисту, які виступають еталоном гідного рівня пенсійного забезпечення, встановлюють вимоги щодо захисту осіб похилого віку від бідності та соціального виключення і визначають критерії доступності, прозорості та ефективності процедурних аспектів реалізації права на пенсію, включно з механізмами адміністративного та судового оскарження. Ключовим суб'єктом їх формування є МОП: Конвенція № 102 залишається базовим актом у цій сфері, тоді як Рекомендація МОП № 202 закріплює еволюційний, людиноцентричний підхід до соціального забезпечення.

5. Доведено, що реалізація права на пенсію є не одномоментним юридичним актом, а динамічним і послідовним процесом, який охоплює виникнення суб'єктивного права, його матеріальне наповнення через визначення розміру пенсії, підтримання реальної вартості виплати шляхом

індексації та перерахунку, а в разі порушення – адміністративний або судовий захист і фактичне виконання прийнятого рішення. Такий підхід дає змогу оцінювати ефективність пенсійного законодавства не лише на момент призначення пенсії, а протягом усього періоду її отримання.

6. Установлено, що виникнення права на пенсію зумовлюється юридичним фактичним складом дворівневої структури, який поєднує матеріально-правові та процедурно-правові юридичні факти. Матеріально-правовий рівень охоплює досягнення пенсійного віку, наявність страхового стажу, настання інвалідності, втрату годувальника або набуття вислуги років, а процедурно-правовий – звернення особи, подання документів, їх розгляд органом ПФУ та прийняття індивідуального адміністративного акта. Обґрунтовано, що проблематику реалізації права на пенсію доцільно розглядати в аспекті чотирьох основних видів пенсій – за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років, тоді як пільгові та дострокові пенсії (статті 114 і 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») становлять підвид пенсії за віком.

7. Установлено, що чинна модель поступового підвищення вимог до страхового стажу для призначення пенсії за віком фактично виконує функцію непрямого підвищення пенсійного віку. За формального збереження загального пенсійного віку на рівні 60 років послідовне збільшення необхідного страхового стажу обмежує можливість реалізації права на пенсію для осіб із неповною, неформальною або перерваною трудовою зайнятістю.

8. Виявлено, що процедурне регулювання призначення пенсії, закріплене в Порядку № 22-1, не приведено у відповідність до положень Закону України «Про адміністративну процедуру», що породжує надмірний формалізм, прогалини та колізії строків. З метою їх усунення обґрунтовано доповнити частину 1 статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» положенням про подання заяви про призначення (перерахунок) пенсії через представника за нотаріально

посвідченою довіреністю; запровадити у статті 45 цього Закону інститут зупинення розгляду заяви у разі недостатності документів зі збереженням дати первинного звернення; закріпити в Порядку № 22-1 обов'язковість прийняття заяв у довільній формі, а також передбачити можливість підтвердження особи отримувача пенсії (зокрема для цілей проходження фізичної ідентифікації) як за паспортом громадянина України, так і за паспортом громадянина України для виїзду за кордон.

9. Доведено, що формула обчислення пенсії за віком, передбачена статтею 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», має загальне значення для всієї солідарної системи, оскільки на її основі визначається розмір й інших видів пенсій. Установлено, що страховий стаж і заробіток відображають різні аспекти участі особи у системі, проте їх вплив на розмір пенсії є нерівнозначним: коефіцієнт страхового стажу має об'єктивні межі, тоді як коефіцієнт заробітку може змінюватися у значно ширшому діапазоні. Унаслідок цього саме заробіток справляє вирішальний вплив на розмір пенсії, а тривалий страховий стаж не завжди забезпечує істотно вищу виплату, особливо щодо осіб з об'єктивно невисоким заробітком.

10. Обґрунтовано, що чинне правове регулювання не забезпечує належної реалізації страхового принципу еквівалентності між сплаченими внесками, тривалістю страхового стажу та розміром пенсії. Запропоновано відновити величину оцінки одного року страхового стажу на рівні 1,35 відсотка, що посилить вплив тривалості участі особи у системі на розмір її пенсії. Доплату за понаднормовий страховий стаж доцільно обчислювати від фактичного розміру пенсії, а не від її мінімального розміру, оскільки чинний порядок нівелює компенсаційне і стимулююче значення такої доплати.

11. Доведено, що обмеження максимального розміру пенсії порушує пропорційність між обсягом участі особи у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні та розміром належної їй виплати, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність скасування такого обмеження. Виявлено також неналежну імплементацію стандартів Конвенції МОП № 102,

оскільки гарантований рівень пенсії визначається без достатнього зв'язку з індивідуальним заробітком застрахованої особи. Запропоновано встановлювати мінімальний розмір пенсії для відповідної категорії осіб на рівні не менше 40 відсотків заробітку, з якого обчислюється пенсія.

12. Установлено, що чинний механізм щорічної індексації пенсій не відповідає законодавчо визначеній моделі через неузгодженість пункту 5 Порядку № 124 з частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: підзаконний акт підмінив індивідуальний показник середньої заробітної плати, врахований при призначенні пенсії конкретної особи, єдиною фіксованою базою станом на 1 жовтня 2017 року. На підставі проведених автором розрахунків доведено, що внаслідок цього пенсіонери, яким пенсію призначено після 2017 року, протягом кількох років фактично не отримували реальної індексації, яка замінювалася незначними фіксованими доплатами; додатковим проявом підзаконного звуження права на індексацію стало запровадження у 2025–2026 роках знижених коефіцієнтів залежно від року призначення пенсії. Запропоновано викласти пункт 5 Порядку № 124 у новій редакції, відновивши зв'язок індексації з індивідуальним показником середньої заробітної плати та закріпивши застосування єдиного коефіцієнта індексації незалежно від року призначення пенсії. Окремо наголошено, що запровадження знижених коефіцієнтів індексації залежно від року призначення пенсії спричинило дискримінацію пенсіонерів за календарною датою призначення пенсії, що суперечить принципу рівності.

13. Доведено, що перерахунок пенсії є самостійним багаторівневим механізмом подальшої реалізації права на пенсію, який забезпечує перегляд її розміру у зв'язку зі зміною соціальних стандартів, продовженням трудової діяльності, поданням нових документів та виправленням помилок. Виявлено, що відкладення перерахунку пенсій працюючим пенсіонерам у зв'язку зі зростанням прожиткового мінімуму до моменту звільнення фактично зберігає надбавку за понаднормовий страховий стаж у попередньому розмірі, хоча

особа продовжує сплачувати страхові внески, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність перераховувати її одночасно зі зростанням прожиткового мінімуму незалежно від факту продовження трудової діяльності.

14. Обґрунтовано, що захист права на пенсію становить цілісний механізм, який поєднує адміністративний і судовий способи захисту, конвенційні стандарти ЄСПЛ та правові позиції КСУ. Типовою причиною порушень права на пенсію є застосування органами ПФУ підзаконних актів, які звужують зміст права, гарантованого законом. Тому визначальною умовою ефективного захисту є послідовне утвердження пріоритету Конституції України та законів над підзаконним нормативним регулюванням.

15. Установлено, що адміністративний порядок є основним способом позасудового захисту права на пенсію; після імплементації Закону України «Про адміністративну процедуру», викладення статті 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у новій редакції та прийняття Порядку № 21-1 адміністративне оскарження набуло ознак спеціальної двоступеневої процедури з визначеним колом учасників, строками розгляду та обов'язком прийняття вмотивованого рішення. Доведено, що його ефективність залежить від характеру порушення: він є результативним там, де поновлення права потребує перевірки обставин чи виправлення помилки органом ПФУ, проте у спорах, заснованих на усталеному відомчому тлумаченні законодавства, здебільшого не приводить до зміни позиції пенсійного органу. Для посилення доступності позасудового захисту запропоновано доповнити Порядок № 21-1 пунктом 15-1, який передбачатиме проведення слухання у складних і спірних справах та можливість дистанційної участі заявника або його представника в режимі відеоконференції.

16. Доведено, що пенсія та юридично обґрунтована вимога щодо її призначення, перерахунку, індексації або виплати становлять «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Втручання в набуте пенсійне право допускається лише за умови законності, наявності легітимної мети та дотримання справедливого балансу. Відсутність бюджетних коштів, зміна

адміністративної практики або прийняття підзаконного акта не можуть самі по собі виправдовувати невиклату належних особі сум. Право на пенсію має зберігатися незалежно від місця проживання особи, зокрема за межами України.

17. Установлено, що адміністративне судочинство є основною національною формою судового захисту права на пенсію, тоді як конституційна скарга має переважно системне значення. На основі офіційних даних, наданих ВС на запит автора (Додаток А до дисертації), підтверджено сталість пенсійних спорів як масової категорії адміністративних справ; водночас ефективність судового захисту знижують тривалість розгляду та надмірне навантаження на суддів адміністративних судів, яке у 2025 році перевищувало нормативне у 5,6–9,9 рази. Доведено визначальну роль ВС у забезпеченні єдності правозастосування, а інститут зразкової справи є важливим засобом вирішення масових пенсійних спорів.

18. На підставі аналізу національної правозастосовної практики запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів у солідарній системі за предметом судового захисту на три основні категорії: спори щодо призначення пенсії, її перерахунку та припинення або зупинення виплати. Систематизація практики ВС виявила наскрізну закономірність: протиправність дій органів ПФУ здебільшого ґрунтується на застосуванні підзаконних актів або норм, що обмежують право, гарантоване Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», чи на ігноруванні рішень КСУ. Підтвердженням ефективності зворотного руху «від судової практики до закону» є Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо підтвердження страхового стажу», який підняв до рівня Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» сформовані ВС позиції щодо підтвердження страхового стажу за наявності дефектів трудової книжки.

19. Установлено, що виконання судових рішень у пенсійних спорах залишається самотійною структурною проблемою, яка істотно знижує

ефективність судового захисту, оскільки ухвалення рішення на користь пенсіонера не завжди забезпечує своєчасне та повне поновлення його права. Доведено, що запроваджений Порядком № 821 окремий механізм фінансування пенсій, призначених або перерахованих на виконання судових рішень, не мав достатньої законодавчої основи та ставив виконання обов'язкового судового рішення у залежність від бюджетних асигнувань, унаслідок чого був визнаний протиправним і нечинним у справі № 320/51895/25. Належне виконання рішень у пенсійних спорах потребує активного застосування судового контролю, передбаченого статтями 382–383 КАС України, оскільки ефективний судовий захист охоплює не лише ухвалення рішення, а й його повне виконання у розумний строк.

20. Установлено, що апеляційне оскарження у соціально-пенсійних спорах нерідко має переважно відтермінувальний ефект: у 2025 році апеляційні адміністративні суди змінили або скасували лише 11 відсотків переглянутих рішень у справах соціальної сфери, тоді як 89 відсотків залишили без змін, а сам розгляд може тривати рік і більше, що істотно віддаляє фактичне поновлення пенсійного права у типових справах. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність доповнення частини першої статті 371 КАС України положенням про негайне виконання у повному обсязі рішень у пенсійних і соціальних справах, визначених пунктом 2 частини першої статті 263 КАС України, якщо вони ухвалені з урахуванням актуального висновку Великої Палати ВС, палати чи об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду або рішення у зразковій справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2025 році / Верховний Суд України. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Analiz_admin_sudi_2025.pdf (дата звернення: 11.05.2026).
2. Андріїв В. В., Москаленко О. В., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 280 с.
3. Андріїв В. М., Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: монографія. Київ: ФОП Маслаков 2018. 474 с.
4. Андріїв В. М., Сіньова Л. М. Міжнародно-правові засоби забезпечення соціальних стандартів в сфері прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2025. Т. 2 № 88. С. 115–120. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.15>.
5. Берназюк Я. В. Нові підходи Верховного Суду до захисту права на пенсію громадян України, які проживають за її межами (між принципами законності та справедливості). *Судово-юридична газета*. 2020. 4 серпня. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/175514> (дата звернення: 25.04.2026).
6. Бисага Ю. М., Берч В. В., Белов Д. М. Конституційна скарга – механізм захисту конституційних прав громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 700–704. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.125>.
7. Бобровник С. В. Правозастосовані акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. Вип. 30. С. 35–43. DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-35-4.
8. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ: Знання, 2005. 381 с.

9. Бориченко К. В. Щодо ефективності судового захисту права на соціальний захист у виді пенсії в сучасних умовах. *Соціально-політична та правова система України в цифрову епоху: сучасні виклики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 т. (м. Одеса, 22 квіт. 2026 р.) / за заг. ред. С. Ківалова; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2026. Т. 1. С. 371–374. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.33183>.
10. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.
11. Бурак В. Я. Механізм правового захисту права на пенсійне забезпечення. *Право України*. 2012. № 6. С. 74–79.
12. Бурак В. Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: монографія. Львів: Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2021. 440 с.
13. Бурак В. Я., Бук М. О. Стандарти реалізації права на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби у рішеннях Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2024. Т. 2. № 85. С. 79–87.
14. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: О.В.Петришин (голова) та ін.; Нац. академія правових наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право 2017. Т. 3: Загальна теорія права. 952 с.
15. Веннікова В. В. Особливості вирішення спорів у сфері соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2020. 187 с.
16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнародний договір від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 24.03.2026).
17. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20 с.

18. Дані про розмір середньої заробітної плати для обчислення пенсії.
URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/pokazniki-serednoyi-zarobitnoyi-plat/>
(дата звернення: 24.03.2026).
19. Деякі питання бюджету Пенсійного фонду України на 2025 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2025 р. № 1152. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1152-2025-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2026).
20. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2026).
21. Деякі питання погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 649. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2018-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2026).
22. Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2010. 20 с.
23. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/s/how/994_062#n197 (дата звернення: 04.05.2025).
24. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.03.2025).
25. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
26. Інформація щодо чисельності пенсіонерів за видами та розмірами призначених пенсій станом на 1 квітня 2026 року / Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2178499-informatsiya-shhodo-chyselnosti->

[pensioneriv-za-vydamy-ta-rozmiramy-pryznachenyh-pensij-stanom-na-1-kvitnya-2026-roku/](#) (дата звернення: 12.05.2026).

27. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.

28. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 28.04.2026).

29. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС / Tomašek M., Šmejkal V. та ін. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 с.

30. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 14.03.2025).

31. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.: міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.04.2026).

32. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28.06.1952 р. / Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011 (дата звернення: 21.03.2025).

33. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.04.2026).

34. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2010. 20 с.

35. Костюк В. Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект.

Наукові записки НаУКМА. Серія: «Юридичні науки». 2018. № 1. 68–73. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.68-73>.

36. Кравцов Д. М. Правові проблеми реформування пенсійної системи України. *Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 жовт. 2014 р.) / за ред. В. В. Жернакова. Харків: Право, 2014. С. 327–329.

37. Краснов Є. В. Судовий і позасудовий захист прав у сфері соціального забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 т. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 1. С. 407–410. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.30411>.

38. Малюга Л. Ю. Міжнародно-правовий соціальний захист: підручник. Одеса: Вид-во «Юридика», 2023. 242 с.

39. Мельник О. Я. Міжнародні соціальні стандарти у контексті удосконалення системи джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 173–179.

40. Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4 (36). С. 136–140.

41. Михайлова І. Ю. Цифрова трансформація соціальної сфери в контексті наближення правопорядків України та Європейського Союзу. *Art and Science*. 2021. Vol. 3. С. 34-49.

42. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 14.03.2025).

43. Мінімальні норми соціального забезпечення / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. 2015. 122 с. URL: <https://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30088.pdf> (дата звернення: 20.04.2025).

44. Москаленко О. В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 400 с.

45. Москаленко О. В., Лук'янчиков О. М. Сучасний стан гармонізації стандартів соціального забезпечення в Україні з Європейською соціальною хартією. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квітня 2021 р.). Харків. 2021. С. 216–218.

46. Орловський О. Я. Застосування норм права соціального захисту: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2020. № 2, частина 2. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-2.10>.

47. Осіпова О. О. Особливості судового захисту прав суб'єктів звернення за отриманням адміністративних послуг: дис. ... д-ра філософії: 081 – «Право». Суми, 2022. 226 с.

48. Пархоменко Н. М. Парадигма правового регулювання в Україні: змістовно-інструментальні виміри: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2023. 320 с.

49. Пархоменко Н. М. Реалізація права як категорія права та явище соціальної дійсності. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 32–38. DOI: [10.33663/2524-017X-2025-16-32-38](https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-32-38).

50. Пенсійні правовідносини в Україні: монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. Київ: Юридична думка, 2013. 276 с.

51. Переваги підсистеми «Електронний суд» що потрібно знати відвідувачам суду. URL: <https://ul.kr.court.gov.ua/sud1122/pres-centr/news/2004997/> (дата звернення: 10.05.2026).

52. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: затверджено постановою правління ПФУ від 25.11.2005 р. № 22-1 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27.12.2005

р. за № 1566/11846). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05> (дата звернення: 10.05.2026).

53. Порядок проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»: затверджено постановою КМУ від 20.02.2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2019-п> (дата звернення: 10.05.2026).

54. Нормативи навантаження на суддів: Інформація Ради суддів України / Офіційний вебсайт Ради суддів України. URL: https://rsu.gov.ua/aas-2025_4-maps (дата звернення: 28.04.2026).

55. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 520/15025/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87951282> (дата звернення: 28.04.2026).

56. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.12.2020 р. у справі № 510/1286/16-а / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94345945/> (дата звернення: 28.04.2026).

57. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.11.2021 р. у справі № 360/3611/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541> (дата звернення: 28.04.2026).

58. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2018 р. у справі № 876/5312/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654163> (дата звернення: 28.04.2026).

59. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 р. у справі № 805/402/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76262499> (дата звернення: 28.04.2026).

60. Постанова Верховного Суду від 01.05.2024 р. у справі № 580/3245/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118767444> (дата звернення: 28.04.2026).

61. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у справі № 211/1898/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81046539> (дата звернення: 28.04.2026).

62. Постанова Верховного Суду від 12.09.2022 р. у справі № 569/16691/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106190689> (дата звернення: 28.04.2026).

63. Постанова Верховного Суду від 13.01.2025 р. у справі № 160/28752/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124381321> (дата звернення: 28.04.2026).

64. Постанова Верховного Суду від 14.08.2025 р. у справі № 300/2075/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129537748> (дата звернення: 28.04.2026).

65. Постанова Верховного Суду від 15.05.2019 р. у справі № 504/503/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81795510> (дата звернення: 28.04.2026).

66. Постанова Верховного Суду від 16.04.2025 р. у справі № 200/5836/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126667395> (дата звернення: 28.04.2026).

67. Постанова Верховного Суду від 18.09.2018 р. у справі № 522/535/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76546227> (дата звернення: 28.04.2026).

68. Постанова Верховного Суду від 18.09.2025 р. у справі № 560/11444/24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130328570> (дата звернення: 28.04.2026).

69. Постанова Верховного Суду від 18.02.2020 р. у справі № 1840/3344/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87702935> (дата звернення: 25.04.2026).

70. Постанова Верховного Суду від 19.09.2018 р. у справі № 766/1519/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76582586> (дата звернення: 28.04.2026).

71. Постанова Верховного Суду від 02.04.2019 р. у справі № 495/620/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80900573> (дата звернення: 28.04.2026).

72. Постанова Верховного Суду від 20.04.2021 р. у справі № 489/9660/14-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96420717> (дата звернення: 28.04.2026).

73. Постанова Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 806/2143/15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79973614> (дата звернення: 28.04.2026).

74. Постанова Верховного Суду від 21.02.2020 р. у справі № 291/99/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87758510> (дата звернення: 28.04.2026).

75. Постанова Верховного Суду від 22.01.2020 р. у справі № 607/7680/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87080000> (дата звернення: 28.04.2026).

76. Постанова Верховного Суду від 28.10.2025 р. у справі № 420/19263/24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131341422/> (дата звернення: 28.04.2026).

77. Постанова Верховного Суду від 29.03.2023 р. у справі № 360/4129/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109943937> (дата звернення: 28.04.2026).

78. Постанова Верховного Суду від 29.11.2016 р. у справі № 133/476/15-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63704016> (дата звернення: 28.04.2026).

79. Постанова Верховного Суду від 03.05.2018 р. у справі № 805/402/18 (зразкова). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (дата звернення: 28.04.2026).

80. Постанова Верховного Суду від 03.06.2021 р. у справі № 264/1627/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97428673> (дата звернення: 28.04.2026).

81. Постанова Верховного Суду від 30.09.2019 р. у справі № 638/18467/15-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84621905> (дата звернення: 28.04.2026).

82. Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 р у справі № 240/12017/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95946021> (дата звернення: 28.04.2026).

83. Постанова Верховного Суду від 31.01.2019 р у справі № 520/9721/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79557390> (дата звернення: 28.04.2026).

84. Постанова Верховного Суду від 31.01.2025 р. у справі № 160/860/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124883827> (дата звернення: 28.04.2026).

85. Постанова Верховного Суду від 04.05.2022 р. у справі № 440/2850/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104177710> (дата звернення: 28.04.2026).

86. Постанова Верховного Суду від 06.03.2018 р. у справі № 185/1474/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72693654> (дата звернення: 28.04.2026).

87. Постанова Верховного Суду від 06.11.2023 р. у справі № 560/764/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114701403> (дата звернення: 28.04.2026).

88. Постанова Верховного Суду від 09.08.2019 р. у справі № 654/890/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83552900> (дата звернення: 28.04.2026).

89. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.11.2019 р. у справі № 748/696/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85942497> (дата звернення: 12.03.2025).

90. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.09.2024 р. у справі № 620/2027/23 (адміністративне провадження № К/990/792/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121860175> (дата звернення: 12.03.2025).

91. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21.12.2019 р. у справі № 663/574/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86599057> (дата звернення: 10.05.2026).

92. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.02.2025 р. у справі № 620/7211/24 (провадження № к/990/44314/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124717465> (дата звернення: 10.05.2026).

93. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 19.05.2026 р. у справі № 320/14123/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136999036> (дата звернення: 10.06.2026).

94. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко та ін.; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с.

95. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 10.05.2026).

96. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

97. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 25.04.2026).

98. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства: Закон України від 15.02.2022 р. № 2040-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2040-20> (дата звернення: 25.04.2026).

99. Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання обчислення страхового стажу та пенсійного забезпечення: Закон України від 25.04.2024 р. № 3674-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-20> (дата звернення: 28.04.2026).

100. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»: Закон України від 10.10.2024 р. № 4017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text> (дата звернення: 17.06.2026).

101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 р. № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення: 24.05.2026).

102. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19> (дата звернення: 12.03.2025).

103. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо підтвердження страхового стажу: Закон України від 09.04.2026 р. № 4851-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4851-20#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

104. Про Державний бюджет України на 2026 рік: Закон України від 03.12.2025 р. № 4695-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text> (дата звернення: 10.05.2026).

105. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 12.02.2025).

106. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

107. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

108. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 12.03.2025).

109. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

110. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2026 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 05.02.2026 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2026-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2026).

111. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

112. Про затвердження Порядку здійснення з бюджету Пенсійного фонду України видатків на виплату пенсій (щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці), призначених (перерахованих) на виконання судових рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 р. № 821. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

113. Про затвердження Порядку оскарження рішень, дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду України та їх посадових осіб щодо пенсійного забезпечення, надання страхових виплат та соціальних послуг: постанова Правління Пенсійного фонду України від 13.06.2025 р. № 21-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-25#Text> (дата звернення: 17.04.2026).

114. Про затвердження Порядку передачі судових справ, нерозглянутих Окружним адміністративним судом міста Києва: наказ Державної судової адміністрації України від 16.09.2024 р. № 399. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0399750-24#Text> (дата звернення: 09.02.2026).

115. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (дата звернення: 18.04.2026).

116. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення: 16.06.2026).

117. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637 (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 299 від 11.02.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

118. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12> (дата звернення: 12.03.2025).

119. Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2025 році: постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2025 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2025-п> (дата звернення: 12.03.2026).

120. Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2026 році: постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2026 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2026-п> (дата звернення: 12.03.2026).

121. Про облік внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

122. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України: постанова Правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 р. № 13-1 (zareestrovana v Ministerstvi yustitsii Ukraini 18.08.2015 р. за № 991/27436). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0991-15#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

123. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII (у редакції, чинній до 1 січня 2004 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 10.03.2025).

124. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 10.03.2026).

125. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

126. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

127. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102: Закон України від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19> (дата звернення: 02.07.2024).

128. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр> (дата звернення: 25.04.2026).

129. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

130. Про схвалення Стратегії модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів

України від 14.09.2016 р. № 672-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

131. Резворович К. Р. Захист соціальних прав людини у порядку адміністративного судочинства: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2021. 420 с.

132. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо розвитку людських ресурсів: освіти, підготовки кадрів і безперервного навчання № 195 від 17.06.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_532#Text (дата звернення: 12.05.2025).

133. Рішення Верховного Суду від 21.04.2021 р. у зразковій справі № Пз/9901/32/20 (№ 360/3611/20). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_9901_32_20 (дата звернення: 25.04.2026).

134. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 06.02.2026 р. у справі № 320/14123/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133990610> (дата звернення: 24.05.2026).

135. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 04.03.2026 р. у справі № 320/51895/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134778755> (дата звернення: 28.04.2026).

136. Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2022 р. № 3-р/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

137. Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

138. Рішення Конституційного Суду України від 04.06.2019 р. № 2-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

139. Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 р. № 25-пп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

140. Рішення Конституційного Суду України від 07.11.2018 р. № 9-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

141. Рішення Конституційного Суду України від 07.07.2004 р. № 14-пп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

142. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 12.11.2019 р. у справі № 640/5248/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85960675> (дата звернення: 28.04.2026).

143. Роанья І., Іванова О., Сімутіна Я. Звіт про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої) / Рада Європи. 2020. Жовтень. 89 с.

144. Сирота І. М. Пенсійні правовідносини у сфері соціального забезпечення та їх основні риси. *Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 жовт. 2014 р.) / за ред. В. В. Жернакова. Харків: Право, 2014. С. 323–326.

145. Сімутіна Я. В. Підстави виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин у солідарній пенсійній системі. *Пенсійні правовідносини України*: монографія/ Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіної. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. С. 186-244.

146. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

147. Скоробагатько А. В. Єдність та диференціація у пенсійному законодавстві періоду становлення незалежної Української держави. *Juris*

Europensis Scientia. 2023. Вип. 2. С. 45–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.9>.

148. Скоробагатько А. В. Поняття пенсії у праві соціального забезпечення. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.34.169534>.

149. Смуш-Кулеша М., Федорова А. Експертний аналіз законодавства у сфері соціального захисту щодо невиконання судових рішень / Рада Європи. 2021. Червень. 24 с.

150. Стадник М. П. Об'єкт пенсійних правовідносин. *Пенсійні правовідносини України: монографія* / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіної. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. С. 139-185.

151. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. Чернігів: ПАТ «ПВК “Десна”», 2016. 692 с.

152. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навч. посіб. Чернігів: ПАТ «ПВК “Десна”», 2018. 1092 с.

153. Тимченко Г. П., Ніколаєвський Д. С. Від «ЄСІТС» до «ЄСІКС» – швидка трансформація концептів цифровізації правосуддя. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2026. № 1. С. 339–344. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.52>.

154. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. Київ: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

155. Трунова Г. А. Забезпечення прав у сфері соціального страхування в умовах цифрової економіки. *Соціально-трудова права і виклики цифровізації: монографія* / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 314–344.

156. Трунова Г. А. Проблема невиконання судових рішень щодо соціальних виплат та шляхи її вирішення при реформуванні законодавства у

сфері соціального захисту. *Нове українське право*. 2025. Вип. 5. С. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.4>.

157. Трунова Г. А. Окремі проблеми реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *Юридична Україна*. 2020. № 9. С. 75–79. DOI: 10.37749/2308-9636-2020-9(213)-8.

158. Федорова А., Хамулак О. Практика Суду ЄС з трудових та соціальних питань: матеріали для суддів. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. 188 с.

159. Фулей Т. І. Легітимні очікування у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2021. № 8. С. 147–167.

160. Хомич І. О. Адаптація пенсійного законодавства України до права Європейського Союзу в умовах воєнного стану. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 лист. 2024 р.) / за наук. ред. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 197–201.

161. Хомич І. О. Імплементация Закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері пенсійного забезпечення: проблеми та перспективи позасудового захисту права на пенсію. *Нове українське право*. 2026. Вип. 1. С. 384–392. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.1.49>.

162. Хомич І. О. Індexсація пенсій в Україні: механізм і проблемні питання. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 521–526. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-521-526.

163. Хомич І. О. Негайне виконання судових рішень у пенсійних спорах як засіб підвищення ефективності судового захисту (прийнято до друку). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 3, Ч. 2. С. 181–187. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.2.23>.

164. Хомич І. О. Особливості реалізації права на пенсію у солідарній системі пенсійного страхування в умовах цифровізації. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали XIV Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2024 р.) / за ред. О. Г. Середи. Харків. 2024. С. 647–652.

165. Хомич І. О. Постанови Кабінету Міністрів України № 821 і № 1152 як інструмент чи бар'єр виконання судових рішень щодо призначення та перерахунку пенсій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 92: частина 2. С. 258–264. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.35>.

166. Хомич І. О. Правові аспекти визначення розміру пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні. *Держава і право*. 2024. Вип. 95. С. 108–122. DOI: 10.33663/1563-3349-2024-95-108.

167. Хомич І. О. Реалізація права на пенсію в солідарних системах України та країн Європейського Союзу: виклики та перспективи. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 467–474. DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-467-474.

168. Хуторян Н. М. Поняття, складові та принципи правозастосування в трудовому праві та праві соціального забезпечення. *Проблеми застосування трудового права та пенсійного законодавства*: монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та ін. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 8-31.

169. Хуторян Н. М. Статутні права та обов'язки сторін пенсійних правовідносин. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. праць. 2013. Вип. 60. С. 186–195.

170. Шабанов Р. І. Щодо права власності на пенсійні виплати. *Право і суспільство*. 2019. № 6, ч. 1. С. 165–170.

171. Шумило М. М. Зразкові справи як дієвий інструмент захисту соціальних прав і забезпечення єдності судової практики. *Наукові записки НаУКМА. Серія: «Юридичні науки»*. 2022. Т. 9–10. С. 98–107. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.98-107>.

172. Шумило М. М. Пенсійне правовідношення як система та система пенсійних правовідносин. *Пенсійні правовідносини України*: монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило;

відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. Київ.: Вид-во «Юридична думка», 2013. С. 74–109.

173. Шумило М. М. Передмова. *Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства*: монографія/ Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 5–7.

174. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

175. Шумило М. М., Сімутіна Я. В. Транскордонність як ознака довічних соціальних (пенсійних) виплат. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2021. Т. 65. С. 192–198. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.65.34.

176. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т “Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. 121 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Pr_0022.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

177. Añón M. J. Human rights obligations, especially, in times of crisis. *The Age of Human Rights Journal*. 2021. № 17. 1-26. P. 2–8. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v17.6406>.

178. Case of Amann v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 16 February 2000, Application No. 27798/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497> (дата звернення: 25.04.2026).

179. Case of Béláné Nagy v. Hungary: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 13 December 2016, Application No. 53080/13. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663> (дата звернення: 25.04.2026).

180. Case of Brumărescu v. Romania: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 28 October 1999, Application No. 28342/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення: 25.04.2026).

181. Case of Burdov v. Russia (No. 2): Judgment of the European Court of Human Rights of 15 January 2009, Application No. 33509/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90671> (дата звернення: 25.04.2026).

182. Case of Burmych and Others v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 12 October 2017, Applications Nos. 46852/13 and others. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082> (дата звернення: 25.04.2026).

183. Case of Fedorenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 1 June 2006, Application No. 25921/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75599> (дата звернення: 25.04.2026).

184. Case of Gaygusuz v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights of 16 September 1996, Application No. 17371/90. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58060> (дата звернення: 25.04.2026).

185. Case of James and Others v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights of 21 February 1986, Application No. 8793/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507> (дата звернення: 25.04.2026).

186. Case of Kechko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 8 November 2005, Application No. 63134/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70949> (дата звернення: 25.04.2026).

187. Case of Kopecký v. Slovakia: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 28 September 2004, Application No. 44912/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66758> (дата звернення: 25.04.2026).

188. Case of Maggio and Others v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights of 31 May 2011, Applications Nos. 46286/09, 52851/08, 53727/08, 54486/08 and 56001/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104945> (дата звернення: 25.04.2026).

189. Case of Mellacher and Others v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights of 19 December 1989, Applications Nos. 10522/83, 11011/84 and 11070/84. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57616> (дата звернення: 25.04.2026).

190. Case of Pichkur v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 7 November 2013, Application No. 10441/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127810> (дата звернення: 25.04.2026).

191. Case of Shchokin v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 14 October 2010, Applications Nos. 23759/03 and 37943/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101047> (дата звернення: 25.04.2026).

192. Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden: Judgment of the European Court of Human Rights of 23 September 1982, Applications Nos. 7151/75 and 7152/75. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580> (дата звернення: 25.04.2026).

193. Case of Stec and Others v. the United Kingdom: Decision of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 6 July 2005 as to the admissibility of Applications Nos. 65731/01 and 65900/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70087> (дата звернення: 25.04.2026).

194. Case of Suk v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 10 March 2011, Application No. 10972/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103820> (дата звернення: 25.04.2026).

195. Case of Valverde Digon v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights of 26 January 2023, Application No. 22386/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222657> (дата звернення: 25.04.2026).

196. Case of Velikoda v. Ukraine: Decision of the European Court of Human Rights of 3 June 2014, Application No. 43331/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145081> (дата звернення: 25.04.2026).

197. Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of 15 October 2009, Application No. 40450/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032> (дата звернення: 25.04.2026).

198. Council Recommendation of 30 January 2023 on adequate minimum income ensuring active inclusion 2023/C 41/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2023_041_R_0001 (дата звернення: 14.06.2025).

199. Council Recommendation of 8 November 2019 on access to social protection for workers and the self-employed 2019/C 387/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2019_387_R_0001

[lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2019_387_R_0001](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2019_387_R_0001)

(дата

звернення: 02.06.2025).

200. Daly M. Access to social rights in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2002. 115 p. URL: <https://rm.coe.int/report-access-to-social-rights-in-europe-may-2002-isbn-92-871-4985-2/1680939182> (дата звернення: 20.08.2025).

201. Decision of the European Commission of Human Rights of 16December 1974 on the admissibility of the application No. 6849/72 by Müller against Austria. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75078> (дата звернення: 25.04.2026).

202. Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (IORPs) (recast) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2341/oj/eng> (дата звернення: 08.08.2025).

203. European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and Social Protection Committee (SPC), The 2024 pension adequacy report – Current and future income adequacy in old age in the EU. Volume I, Publications Office of the European Union, 2024. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/909323> (дата звернення: 28.06.2025).

204. European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, The right to retirement pension information – Synthesis report, Publications Office, 2013. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/55779> (дата звернення: 06.08.2025).

205. European Pillar of Social Rights. European Commission 2017. 23 p. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2017-11/social-summit-european-pillar-social-rights-booklet_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

206. Extending social protection to migrant workers, refugees and their families: A guide for policymakers and Practitioners. Geneva: ILO, 2021. 228 p. URL: <https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/>

[%40ed_protect/%40protrav/%40migrant/documents/publication/wcms_826684.pdf](#)

(дата звернення: 08.07.2025).

207. Green Paper towards adequate, sustainable and safe European pension systems SEC(2010)830. European Commission, Brussels, 2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0365> (дата звернення: 08.08.2025).

208. High-Level Group of Experts on Pensions, Final Report of the High-Level Group of Experts on Pensions. December 2019. URL: https://pensionseurope.eu/wp-content/uploads/HLG-report_FINAL-1.pdf (дата звернення: 03.04.2025).

209. Hohnerlein E. M. Pension indexation for retirees revisited – Normative patterns and legal standards. *Global Social Policy*. 2019. Vol. 19, Iss. 3. P. 246–265. DOI: 10.1177/1468018119842028.

210. International Conference on the Future of Social Security for New Forms of Work. Record of Proceedings, 26–28 July 2022. Beijing, China. 51 p. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcm5p5/groups/public/@asia/@ro-bangkok/@ilo-beijing/documents/briefingnote/wcms_863538.pdf (дата звернення: 12.02.2026).

211. OECD. Harnessing Artificial Intelligence in Social Security: Use Cases, Governance and Workforce Readiness, OECD Digital Government Studies, OECD Publishing, Paris, 2025. DOI: <https://doi.org/10.1787/b52405c1-en>.

212. OECD. OECD Economic Surveys: Luxembourg 2025, OECD Publishing, Paris, 2025. DOI: <https://doi.org/10.1787/803b3ea1-en>.

213. Pensions at a Glance 2025: OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, Paris, 2025. 246 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/e40274c1-en>. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/11/pensions-at-a-glance-2025_76510fe4/e40274c1-en.pdf (дата звернення: 27.03.2026).

214. Right to social security. United Nations and International Labour Organization (ILO). 2025. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2025->

02/OHCHR/ILLO-Fact-Sheet-39-Right-to-Social-Security.pdf (дата звернення: 22.11.2025).

215. Sarfati H., Ghellab Y. The political economy of pension reforms in times of global crisis: State unilateralism or social dialogue? Working Paper No.37. ILO, Geneva. 2012. 92 p. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_dialogue/%40dialogue/documents/publication/wcms_176346.pdf (дата звернення: 27.02.2023).

216. Social security coordination for non-EU countries in South and Eastern Europe. A legal analysis. ILO, 2012. 85 p. URL: <https://www.ilo.org/media/458621/download> (дата звернення: 02.04.2025).

217. Social security developments and trends – Europe 2024. International Social Security Association 2024. 97 p. URL: <https://www.issa.int/sites/default/files/documents/2024-04/2-D%26T%20Report-Europe-2024-FINAL.pdf> (дата звернення: 12.01.2026).

218. Social security for social justice and a fair globalization, 100th Session of the International Labour Conference, Report VI, Geneva, ILO, 2011. 176 p. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_norm/%40relconf/documents/meetingdocument/wcms_152819.pdf (дата звернення: 21.03.2025)

219. Steele S., Ruiz M., Parbst M., Stuckler D. Pension reforms, economic security, and mental health: The need for a human rights-based approach. *Cambridge Prisms: Global Mental Health*. 2025. 12:e91. DOI: 10.1017/gmh.2025.10047.

220. [Stevens](#) Y. On the origin of pensions. *The Evolution of Supplementary Pensions* / Edited by [J. Kolaczowski](#), [M. Maher](#), [Y. Stevens](#) and [J. M. Werbrouck](#). 2022. P. 10–36. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800372986.00007>.

221. The ILO Multi-Pillar pension model: Building equitable and sustainable pension systems. Social Protection for All Issue Brief. ILO, 2018. 5 p. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55234> (дата звернення: 12.06.2025).

222. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 19: The right to social security (Article 9 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights): 4 February 2008. E/C.12/GC/19. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQdrCvvLm0yy7YCiVA9YY61Z8YHJWla0qOfZ9fbBAjHL%2Ft85RO2hJnLTuaYFs2cO6jfqpZ9jzOmvcmMVZ5TrXkOB> (дата звернення: 22.06.2025).

223. Understanding EU action on pensions. European Parliament. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)753953](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753953) (дата звернення: 03.04.2025).

224. White Paper An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions. COM(2012) 55 final. European Commission. Brussels, 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0055:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 08.08.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хомич І. О. Індексація пенсій в Україні: механізм і проблемні питання. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 521–526. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-521-526.

2. Хомич І. О. Правові аспекти визначення розміру пенсії у солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування в Україні. *Держава і право. Серія: «Юридичні і політичні науки»*: зб. наук. праць. 2024. Вип. 95. С. 108–122. DOI: 10.33663/1563-3349-2024-95-108.

3. Хомич І. О. Реалізація права на пенсію в солідарних системах України та країн Європейського Союзу: виклики та перспективи. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 467–474. DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-467-474.

4. Хомич І. О. Постанови Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 821 та від 17.09.2025 № 1152 як інструмент чи бар’єр виконання судових рішень щодо призначення та перерахунку пенсій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2025. Вип. 92, ч. 2. С. 258–264. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.2.35.

5. Хомич І. О. Імплементация Закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері пенсійного забезпечення: проблеми та перспективи позасудового захисту права на пенсію. *Нове українське право*. 2026. Вип. 1. С. 384–392. DOI: 10.51989/NUL.2026.1.49.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Хомич І. О. Особливості реалізації права на пенсію у солідарній системі пенсійного страхування в умовах цифровізації. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 220-річчю Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2024 р.) / уклад. О. Г. Серета, О. М. Ярошенко, О. В. Соловійов; за ред. О. Г. Середи. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 647–652.

2. Хомич І. О. Адаптація пенсійного законодавства України до права Європейського Союзу в умовах воєнного стану. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 листоп. 2024 р.) / за наук. ред. проф. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 197–200.

3. Хомич І. О. Індексація пенсій в Україні: суперечливі аспекти законодавства та виклики соціальної справедливості. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листоп. 2024 р.) / за ред. Д. І. Сірохи, С. М. Черноус, І. С. Сахарук; уклад. М. О. Денисюк. Київ. 2024. С. 176–178.

4. Хомич І. О. Постанови Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 821 та від 17.09.2025 № 1152 як інструмент чи бар'єр виконання рішень суду щодо призначення і перерахунку пенсій. *Трудові та соціальні права в Україні: європейська інтеграція, воєнний стан, повоєнне відновлення*: матеріали Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листоп. 2025 р.) / за ред. С. М. Черноус, І. С. Сахарук, М. О. Денисюк; уклад. М. О. Денисюк. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 166–168.

Додаток Б

Інформація Верховного Суду щодо розгляду Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду пенсійних спорів (на запит автора)

ВЕРХОВНИЙ СУД

Служба розгляду звернень та надання інформації
Верховного Суду та Великої Палати

вул. П. Орлика, 8, м. Київ, Україна, 00011
тел. (044) 591 10 00
e-mail: inbox@supreme.court.gov.ua
Код ЄДРПОУ 41721784

Іванові Хомичу

office@khomych.ua

У зв'язку з Вашим запитом від 22.10.2025 (вх. № 364/0/17-25 від 22.10.2025) надаємо відповідно до статистичної звітності Верховного Суду наявну інформацію щодо результатів здійснення правосуддя Верховним Судом в адміністративних справах зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за 2020 – 2024 роки та перше півріччя 2025 року.

Повідомляємо, що офіційна статистична звітність Верховного Суду формується відповідно до наказу керівника Апарату Верховного Суду від 25 червня 2018 року № 91-ОД «Про організаційне забезпечення формування статистичних звітів Верховного Суду» за відповідний звітний період – півріччя або рік, у зв'язку з чим інформація за неповний звітний період, зокрема станом на 01.10.2025 відсутня.

Додатково зазначаємо, що електронні копії статистичної звітності Верховного Суду розміщено на його офіційному вебсайті в розділі «Діяльність» (підрозділ «Судова практика і статистика», рубрика «Судова статистика»). Із практикою Верховного Суду можна ознайомитися, скориставшись Базою правових позицій Верховного Суду, правовий класифікатор якої надає можливість тематичного пошуку. Ця База доступна за посиланням <https://lpd.court.gov.ua/login>.

Додаток: 2 цифрових файли.

Керівник служби

Максим МЕТКИЙ

ВЕРХОВНИЙ СУД
вих № 216/0/18-25 від 28.10.2025
Підписання КЕП Меткий Максим Анатолійович
28.10.2025 08:19:52
3FAA9288358EC003040000001B3D280017A9E800
дійсний з 24.09.2025 09:45:32 по 24.09.2027 09:45:32

**Результативність здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду
за 2020 - 2024 роки та перше півріччя 2025 року**
(витяг зі статистичних звітів за формою № 2-ВС "Звіт про здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду")

Категорії справ	Перебувало на розгляді (усього), з них:	не розглянуто на початок періоду	надійшло на розгляд	Повернуто до касаційних судів	Розглянуто (усього), з них:	закрито касаційне провадження	у задоволенні скарги відмовлено та залишено в силі судові рішення без змін	скаргу задоволено та замінено судові рішення	скаргу задоволено та судові рішення скасовано (усього), у тому числі:	із закриттям провадження у справі/залишенням заяви без розгляду	з направленням справи на новий розгляд/призначенням нового розгляду у суді першої та/або апеляційної інстанції	з направленням справи для продовження розгляду	з ухваленням нового рішення	із залишенням в силі рішення суду першої інстанції	Не розглянуто на кінець періоду
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
перше півріччя 2025 року															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2024 рік															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	4	1	3	2	2	0	0	0	2	0	0	0	1	1	0
2023 рік															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	6	3	3	2	3	0	0	0	2	0	2	0	0	0	1
2022 рік															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	9	4	5	2	3	0	1	1	0	0	0	0	0	0	4
2021 рік															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	9	1	8	3	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	4
2020 рік															
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики	22	14	8	7	13	0	7	2	4	0	1	2	1	0	2

**Результативність здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду
на підставі касаційних скарг за категоріями адміністративних справ
за 2020 - 2024 роки та перше півріччя 2025 року**
(витяг зі статистичних звітів за формою № 3-ВС "Звіт про здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду")

Категорія справ	Перебувало на розгляді (усього), з них:	не розглянуто на початок періоду	надійшло на розгляд	Передано справ на розгляд до Вищого Палати Верховного Суду	Розглянуто (усього), з них:	відмовлено у відкритті провадження	повернуто	закрито касаційне провадження/ вилучено нечинними судовими рішеннями (закрито провадження у справі)	відмовлено у задоволенні скарги та судові рішення залишено без змін	задоволено скаргу та судові рішення	задоволено скаргу та судові рішення скасовано (усього), у тому числі:	із закритим провадженням у справі/ залишенням заяви без розгляду	із направленням на новий розгляд	із направленням для продовження розгляду	із ухваленням нового рішення	із залишенням в силі рішенням суду першої інстанції	Не розглянуто на звітний період
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
перше півріччя 2025 року																	
зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	7923	914	7009	0	7113	6252	299	7	178	12	365	7	54	54	207	43	807
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	7137	773	6364	0	6451	5750	238	5	139	10	309	5	40	43	185	36	682
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	47	10	37	0	36	25	5	0	6	0	0	0	0	0	0	0	11
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	7080	761	6319	0	6405	5717	233	5	132	10	308	5	39	43	185	36	671
2024 рік																	
з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	9289	1068	8221	3	8362	6351	703	66	651	43	548	8	102	123	232	79	917
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	7874	727	7147	1	7090	5663	528	45	421	25	408	2	63	104	178	59	776
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	87	21	66	0	75	34	17	0	9	0	15	0	6	4	3	2	11
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	7777	704	7073	1	7007	5624	510	45	411	25	392	2	57	100	175	56	763
2023 рік																	
з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	7944	1361	6583	3	6869	4466	1035	49	505	43	771	10	102	121	351	179	1063
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	5472	751	4721	2	4740	3362	668	33	240	23	414	7	64	89	173	76	723
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	211	71	140	0	190	96	35	2	25	0	32	1	5	4	15	7	21
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	5228	666	4562	2	4519	3252	630	31	208	21	377	5	57	84	157	69	700
2022 рік																	
з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	6956	2074	4882	3	5584	3459	866	31	680	42	505	20	85	66	233	96	1363
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	4417	1205	3212	2	3663	2364	531	19	413	27	308	14	51	40	141	59	748
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	543	97	446	0	471	370	56	1	32	1	11	3	1	3	2	2	71
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	3782	1075	2707	2	3114	1952	457	18	369	25	292	11	48	36	138	56	663
2021 рік																	
з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	8 680	2 873	5807	2	6576	4 117	714	21	982	74	668	19	113	100	283	150	2 088
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	4 979	1 624	3355	2	3762	2 382	338	11	616	41	374	7	59	66	152	88	1 206
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	762	99	663	0	664	582	32	1	31	3	15	1	0	2	6	6	97
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	4 078	1 466	2612	2	2993	1 749	293	9	563	38	341	6	55	61	141	76	1 075
2020 рік																	
з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо	9 430	4 227	5203	5	6527	3 825	487	33	1 332	59	791	36	131	109	331	168	2 878
управління, нагляду, контролю та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з них	5 293	2 528	2765	4	3651	2 125	193	23	819	35	456	15	78	69	182	107	1 629
загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі	663	150	513	2	556	459	19	2	45	1	30	3	4	7	9	7	102
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	4 444	2 266	2178	2	2968	1 604	169	20	739	34	402	11	68	60	166	93	1 468